

**ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Калинюк Степан Степанович

УДК 347.965(477)

**ІНСТИТУТ АДВОКАТУРИ В МЕХАНІЗМІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА
ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ:
КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник:

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України
Бисага Юрій Михайлович

Ужгород – 2015

ЗМІСТ

ВСТУП	2
РОЗДІЛ 1	
ІНСТИТУТ АДВОКАТУРИ В МЕХАНІЗМІ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ	12
1.1 Методологія дослідження інституту адвокатури в процесі реалізації конституційного права на правову допомогу	12
1.2 Роль та місце інституту адвокатури в механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина	33
Висновки до розділу 1	57
РОЗДІЛ 2	
ПРАВО НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ В СИСТЕМІ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА	60
2.1 Конституційно-правові засади концепції правової допомоги	60
2.2 Конституційне право людини і громадянина на правову допомогу та його реалізація за допомогою інституту адвокатури	90
Висновки до розділу 2	110
РОЗДІЛ 3	
МІСЦЕ ТА РОЛЬ АДВОКАТУРИ В РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВОЗАХИСНОЇ ФУНКЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	114
3.1 Незалежність адвокатури як основна гарантія її діяльності	114
3.2 Взаємовідносини адвокатури та держави в процесі надання правової допомоги	136
Висновки до розділу 3	163
ВИСНОВКИ	166
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	174

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Формування сучасних інститутів громадянського суспільства та розбудова соціальної і правової держави вимагають суттєвих змін в організації та діяльності всієї системи захисту прав і свобод людини і громадянина України. Важливу роль у забезпеченні реалізації, захисту та охорони прав і свобод людини і громадянина в Україні як демократичній, правовій державі відведено праву особи на правову допомогу, закріпленому у статті 59 Конституції України. Це право є одним із конституційних, невід’ємних прав людини і має загальний характер, за своєю суттю воно є гарантією реалізації, захисту та охорони інших прав і свобод людини і громадянина (у деяких випадках особі важко повноцінно реалізувати гарантовані Конституцією права, не скориставшись при цьому правом на правову допомогу, оскільки процесуальне законодавство України має досить заформалізований характер). Безсумнівно, основним інститутом, що за своєю природою надає правову допомогу, є саме адвокатура.

За своєю природою адвокатура є одним з інститутів демократичного суспільства, оскільки виконує найважливішу громадянську функцію – захист прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб. Адвокатура, як незалежна громадська організація, певною мірою покликана виконувати роль гаранта в дотриманні суб’єктивних прав громадян і організацій. Зважаючи на це, зростає науковий інтерес до сучасних проблем, пов’язаних із роллю та місцем адвокатури України в механізмі реалізації права на правову допомогу, зміна її правового статусу на сучасному етапі конституційної реформи в державі має стійку тенденцію до зростання.

Все це вимагає глибокої розробки концептуальних конституційно-правових засад організації та діяльності інституту адвокатури в механізмі реалізації права на правову допомогу, що б органічно поєднувала у собі теоретичні та практичні аспекти існування системи правозахисних органів та впливала б із сучасних тенденцій розвитку правозахисної системи України й міжнародних стандартів у цій галузі.

Теоретико-методологічною основою дисертаційного дослідження стали роботи вітчизняних і зарубіжних теоретиків та істориків права, а саме: С.С. Алексєєва, М.Й. Байтіна, Ю.А. Ведернікова, С.П. Головатого, О.М. Головка, В.А. Греченка, С.Д. Гусарєва, М.С. Кельмана, Д.А. Керімова, С.О. Комарова, М.І. Козюбри, В.В. Копейчикова, А.Ф. Крижановського, В.В. Лазарева, М.М. Марченка, О.В. Малька, Л.Р. Наливайко, О.В. Петришина, П.М. Рабіновича, Є.Б. Ручкіна, О.Ф. Скакун, О.Д. Тихомирова, В.Д. Ткаченка, О.Н. Ярмиша, М.М. Яцишина та ін.

Значний внесок у розробку теоретичних засад організації та діяльності органів адвокатури, що можуть слугувати доктринальним підґрунтям дослідження, зробили як вітчизняні, так і зарубіжні вчені: М.О. Баймуратов, О.М. Бандурка, Ю.Г. Барабаш, Д.М. Белов, Ю.М. Бисага, Т.В. Варфоломєєва, А.М. Колодій, В.П. Колісник, А.Т. Комзюк, В.В. Кравченко, М.В. Лошицький, С.І. Мінченко, Н.А. Мяловицька, О.В. Марцеляк, О.В. Негодченко, А.Ю. Олійник, М.П. Орзіх, В.Ф. Погорілко, В.О. Серьогін, О.В. Синєокий, О.В. Скрипнюк, Л.В. Тацій, О.В. Тимошук, Ю.М. Годика, О.Д. Тихомиров, В.М. Шаповал, Ю.С. Шемшученко та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконувалася відповідно до Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2011–2015 роки, затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 24 вересня 2010 року № 14-10, а також згідно з планом науково-дослідної роботи кафедри

конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет» на 2012–2015 роки. Тема дослідження є складовою частиною комплексної теми «Конституційне будівництво в країнах Центральної Європи у XX-XXI ст.», яка розробляється науковцями Ужгородського національного університету (номер державної реєстрації 0198U007793).

Мета і задачі дослідження. *Мета* роботи полягає у вирішенні конкретної теоретичної проблеми, пов'язаної з розробкою науково-обґрунтованої концепції конституційно-правових засад організації діяльності органів адвокатури України в механізмі реалізації права на правову допомогу.

Досягнення визначеної дослідницької мети зумовило вирішення таких *задач*:

- розкрити методологічні засади дослідження інституту адвокатури в процесі реалізації конституційного права на правову допомогу;
- встановити роль та місце інституту адвокатури в механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина;
- визначити конституційно-правові засади концепції правової допомоги виходячи зі специфічних рис діяльності інституту адвокатури в Україні;
- розкрити сутність та зміст конституційного права людини і громадянина на правову допомогу та механізм його реалізації за допомогою інституту адвокатури;
- окреслити теоретико-прикладні проблеми, пов'язані з реалізацією принципу незалежності адвокатури як основної гарантії її діяльності;

– визначити основи відносин адвокатури та держави в процесі надання правової допомоги.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що складаються у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина, і пов'язані з діяльністю адвокатури щодо забезпечення права на правову допомогу.

Предметом дослідження є інститут адвокатури в механізмі реалізації права людини і громадянина на правову допомогу: конституційно-правовий аспект.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження склали світоглядний діалектичний, загальнонаукові та інші конкретно-наукові методи пізнання явищ державно-правової дійсності.

Так, зокрема, *формально-логічні методи аналізу та синтезу* дали змогу розкрити зміст понять, які становлять предмет дослідження, провести їх класифікацію, а також сформулювати проміжні та загальні висновки (підрозділи 1.1, 2.1). *Системний метод* використаний для дослідження органів адвокатури України як елемента механізму захисту прав і свобод людини і громадянина, як інституту громадянського суспільства та самостійного правозахисного інституту (підрозділ 2.1, 2.2, 3.2). За допомогою *історичного методу* визначено процес зміни місця та ролі адвокатури в механізмі реалізації права на правову допомогу (підрозділ 2.2). *Структурно-функціональний метод* дав змогу з'ясувати внутрішню будову механізму конституційно-правового забезпечення прав і свобод людини і громадянина, організації та функціонування органів адвокатури, а також визначити функціональне призначення кожного з елементів цього механізму (підрозділи 1.1, 1.2). Зміст нормативно-правових приписів, що регулюють суспільні відносини, в межах яких здійснюється організація та функціонування інституту адвокатури, розкрито за допомогою *спеціально-юридичного методу пізнання* (підрозділи 2.2, 3.1). *Діалектичний метод* дав

змогу встановити сутність, соціальну цінність та функції інституту адвокатури в механізмі реалізації права людини і громадянина на правову допомогу (підрозділ 1.2). Застосування *діяльнісного методу* наукового пізнання дало змогу врахувати діяльнісні характеристики як усієї системи інституту адвокатури, так і його окремих структурних елементів (розділ 3). *Порівняльно-правовий метод* використовувався в процесі аналізу інституту адвокатури в зарубіжних країнах як у статичній, так і в динамічній формі. Цей метод застосовувався також для пізнання спільних та відмінних властивостей складових елементів досліджуваних систем (підрозділи 2.1, 3.1).

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що ця дисертація є одним із перших комплексних наукових досліджень, в якому запропоновано науково обґрунтовану концепцію конституційно-правових засад організації та діяльності адвокатури в механізмі реалізації конституційного права людини і громадянина на правову допомогу. У межах проведеного дослідження одержані такі результати, що мають наукову новизну та виносяться на захист:

уперше:

- обґрунтовано та сформульовано методологію дослідження інституту адвокатури в механізмі реалізації права людини і громадянина на правову допомогу;
- визначено кваліфіковану правову допомогу як будь-яку самостійну діяльність із надання на постійній професійній основі правових послуг на території України;
- встановлено коло суб'єктів надання кваліфікованої правової допомоги, якими є фізичні особи, які мають згідно з чинним законодавством статус адвоката, нотаріуса або науковий ступінь кандидата або доктора юридичних наук, а також у передбачених законодавством випадках їх професійні об'єднання, створені відповідно до законодавства України;

удосконалено:

– підхід до розуміння конституційної вимоги кваліфікованості правової допомоги, яку слід розуміти не тільки як кваліфікацію суб'єкта надання, але і як вимогу якості самої правової допомоги, яка має бути реалізована в кожному разі звернення за правовою допомогою;

– визначення особливостей конституційно-правового статусу органів адвокатури в Україні;

– твердження про те, що, хоча адвокатура не входить до системи органів державної влади та місцевого самоврядування, завдання, покладені на неї, мають державне значення та відображають публічний інтерес суспільства;

– обґрунтування принципу незалежності діяльності інституту адвокатури, що безпосередньо впливає з дуалістичності його природи в механізмі функціонування правової та демократичної держави (адвокатура є необхідним елементом існуючої в державі системи правосуддя, а також професійним консультантом людини і громадянина);

набули подальшого розвитку:

– характеристика основних ознак адвокатури, що розкривають її сутність у механізмі надання правової допомоги, серед яких: 1) адвокатура виступає окремим правозахисним інститутом; 2) статус адвокатури спеціально визначений у Конституції України; 3) адвокатура активно взаємодіє з органами державної влади та інститутами громадянського суспільства як рівноправний партнер у механізмі захисту прав та свобод людини і громадянина; 4) в межах професіонального обов'язку – захисту прав та інтересів своїх клієнтів – адвокати відіграють суттєву роль у справедливому відправленні правосуддя;

– твердження про необхідність запровадження монополії адвоката на представництво інтересів особи в суді, що значно підвищить стандарти надання правової допомоги;

– визначення поняття правової допомоги як закріпленої в Конституції України та деталізованої в поточному галузевому законодавстві сукупності видів юридичної допомоги, що надається адвокатами, нотаріусами, юрисконсультами громадських об'єднань та інших уповноважених на це суб'єктів, яка функціонує з метою забезпечення реалізації конституційних прав і свобод людини та громадянина, захисту цих прав, а також їх відновлення у разі порушення;

– твердження, що інститут адвокатури на сьогодні є фактично єдиним інститутом надання правової допомоги під час розгляду справ у судах, статус якого врегульований належним чином нормативно, який володіє системою допуску та перевірки кваліфікації кандидатів, а також механізмами відповідного контролю за діяльністю адвокатів.

Практичне значення результатів дисертаційного дослідження.

Теоретична та практична значущість дисертаційного дослідження полягає в тому, що викладені в ньому висновки та пропозиції можуть бути використані:

– у науково-дослідницькій діяльності – для подальших наукових досліджень інституту адвокатури України, конституційно-правового регулювання його організації та діяльності;

– у сфері правотворчості – для вдосконалення конституційного законодавства з питань організації та діяльності цих правозахисних органів держави, оновлення законодавчої бази у сфері реалізації конституційного права людини і громадянина на правову допомогу;

– у *правозастосуванні* – для підвищення ефективності правозахисної діяльності органів адвокатури в Україні;

– у *навчальному процесі* – під час розробки навчальної та навчально-методичної літератури з дисциплін «Теорія держави і права», «Конституційне право України», «Державне право зарубіжних країн», «Забезпечення прав людини органами адвокатури», «Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина», «Судові та правоохоронні органи України».

Апробація результатів дослідження. Основні положення й висновки дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри конституційного права та порівняльного правознавства юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Результати дослідження були оприлюднені на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Верховенство права та правова держава» (м. Ужгород, 18–19 травня 2013 р.), «Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії» (м. Ужгород, 28–29 березня 2014 р.), «*Ponatie a character prava*» (Bratislava, 27. februara 2014), «Верховенство права та правова держава» (м. Ужгород, 16–17 жовтня 2015 р.), «*Právna veda a prax v tret'om tisícročí*» (Košice, 27.–28. februára 2015).

Публікації. Основні положення дисертації викладені у п'яти наукових статтях у фахових виданнях, у тому числі в одному зарубіжному науковому виданні, а також у п'яти тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які містять шість підрозділів, висновків, списку використаних

джерел. Загальний обсяг дисертації становить 204 сторінки. Список використаних джерел налічує 273 найменувань і займає 30 сторінки.

РОЗДІЛ 1.
ІНСТИТУТ АДВОКАТУРИ В МЕХАНІЗМІ ЗАХИСТУ ПРАВ І
СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА:
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

1.1 **Методологія дослідження інституту адвокатури в процесі реалізації конституційного права на правову допомогу**

Концепції, які відображені в працях, що містять найбільш загальні, філософські судження з проблем, які прямо або опосередковано належать до предмета конституційно-правової науки, дуже різноманітні, часто суперечливі, мають неоднакову методологічну основу пояснення процесів суспільного розвитку [99, с. 35]. Цей висновок справедливий не тільки щодо загальних і філософських суджень.

Методологічна ситуація юридичної науки також далека від ідеальної, що пов'язано, з одного боку, з перехідним характером процесів і тенденцій в економіці, політиці, державі, а з іншого – із загальною проблемою кризи наукової свідомості, науки як домінуючого способу пізнання світу. У зв'язку з цим, цілком можна погодитися з Д. Беловим, про актуальність рекомендації щодо необхідності нового звернення правознавців до найбільш фундаментальних та усталених положень своєї науки, в тому числі тих, що вважалися “непорушними істинами”, осмислення їх на сучасному філософсько-методологічному, наукознавчому рівні [26, с. 121].

На сьогодні у вітчизняній юридичній науці утверджується визначення системи конституційного права України як історично сформованої та зумовленої об'єктивними чинниками суспільного розвитку

системи природного й позитивного, загального та особливого, матеріального та процесуального, типового та колізійного, національного й міжнародного (європейського) конституційного права, які, своєю чергою, складаються з інститутів і норм конституційного права та регулюють політичні, економічні, соціальні, культурні (духовні), екологічні й інші найважливіші суспільні відносини, що є предметом конституційного права України, а також постають системоутворювальною складовою національної правової системи [240, с. 15].

У дореволюційній юридичній науці були зроблені спроби щодо висвітлення методології права. Пізнання права передбачалося у використанні догматичного, філософського (діалектичного), історичного та порівняльного методів і в необхідності їх поєднання [210, с. 126]. Проте, даний підхід далеко не вичерпує методологію такого складного явища як право.

На наш погляд, методологія будь-якої науки повинна давати чітке уявлення – як необхідно вивчати її предмет, у зв'язку з цим методологія повинна бути вільна від політичних настроїв в суспільстві та різних ідеологічних штампів.

У сучасній юридичній науці відомим ученим, теоретиком права Д. Керімовим так визначається роль методології в науці: “Визначаючи шлях мислення до істини, і забезпечуючи цей рух відповідними засобами, методологія разом з тим сама є результатом наукового пошуку, не менш важливим і цінним, ніж вже отримані з її допомогою інші онтологічні знання” [91, с. 63].

У різноманітті визначень даного поняття у філософській літературі та роботах з інших суспільних наук, у тому числі правових, можна виділити два підходи, що розрізняються обсягом вкладеного в назване поняття змісту. Як вважає Д. Белов, для одного з них характерно звуження сфери прояву методології, ототожнення її лише з методами, під якими розуміється

сукупність прийомів і способів вивчення явищ і процесів, що складають предмет тієї чи іншої науки. При іншому підході до розуміння методології в її зміст включаються світоглядні, в тому числі ідеологічні, а можливо, і політичні орієнтири для дослідника, при певній ситуації, що переростають у категоричні вимоги. Поєднання названих підходів дає найбільш широке розуміння методології [26, с. 31]. Мабуть, з цим твердженням вченого цілком можна погодитися.

Крім спорів про змістовну характеристику методології, дискусії ведуться й щодо її функцій, а також структури та рівнів [91, с. 18]. Враховуючи, що даний аспект не є предметом нашого дослідження, звернемося до методології парадигми конституціоналізму в системі конституційного права.

Стан усвідомлення на державному рівні проблеми забезпечення прав і свобод людини та громадянина, у тому числі і права на правову допомогу, відображений у законодавчій базі, свідчить, що вітчизняний законодавець досить активно й успішно використовує наукові розробки. Але існують в різних нормативно-правових актах і колізії, суперечності між окремими положеннями, що стосуються питання забезпечення особі права на правову допомогу. Отож, важливим завданням є пошук найоптимальнішого комплексу методологічних підходів, методологічних принципів, методів та способів (приймів), за допомогою яких можна всебічно дослідити конституційне право особи на правову допомогу, ролі та місця в механізмі його реалізації інституту адвокатури, що сприятиме чіткому розумінню проблем у цій сфері. Реалії суспільного життя актуалізують комплексне дослідження теоретичних і методологічних проблем забезпечення конституційного права особи на правову допомогу.

Відзначимо, будь-яка діяльність, що відбувається в соціальному середовищі та має певну спрямованість, повинна розглядатися не тільки з

точки зору її змістовності або середовища, в якому здійснюється, а ще й з інших боків – наскільки це може її охарактеризувати як соціальне явище та визначити практичну цінність для певної групи суб'єктів (суспільства в цілому) [72, с. 43]. Тому, характеризуючи інститут адвокатури, як елемент механізму захисту прав і свобод людини та громадянина, необхідно мати на увазі, що він існує в досить специфічному соціальному середовищі, його діяльність впливає лише на ті об'єкти, що знаходяться під захистом права як певна система соціальних цінностей.

Безсумнівно, знання методології дослідження інституту адвокатури вкрай важливе не тільки для вчених-правників. Саме досвідчений практик не просто застосовує норму права у відповідній ситуації. У своїй роботі він опрацьовує цілий масив законодавства, відшукує необхідну норму, аналізує її, перевіряє її чинність, враховує її відношення до пов'язаних з нею інших норм, і лише внаслідок цього застосовує відповідно до конкретної вимоги ситуації. Отже, саме тому не лише науковцю, а й практику не достатньо лише вказівки на застосування тієї чи іншої норми, йому потрібно знати шлях, спосіб, підхід до пізнання цієї норми та інструментарій для її реалізації [24, с. 11].

Таким чином, питання методології досліджень інституту адвокатури є, мабуть, одними з найважливіших за рівнем свого значення для юридичної теорії та відповідної юридичної практики. Це пояснюється тим, що залежно від сутності висхідних методологічних принципів, на яких базується правове мислення, тип правової культури, здійснюється не тільки наукове пізнання права, але й його практичне втілення у реальну площину життя [72, с. 45]. Формування теоретико-методологічних основ інституту адвокатури, як елементу механізму захисту прав і свобод людини і громадянина та його складових елементів вимагає усталення відповідної комплексної методології, або ж своєрідної “схеми пояснення в науковому пізнанні” [257, с. 90].

Без сумніву, кожен новий етап у прогресивному розвитку науки ознаменований подальшим зростанням значення методологічного порядку. Методологія пізнання, будучи спільною проблемою формування та розвитку науки в цілому, має особливості свого застосування до окремих наукових напрямів, конкретних наукових галузей і дисциплін. Вона робить, на думку Д. Белова, істотний вплив на зміст і систематизацію наукового знання, якісні характеристики одержуваних результатів, загальний стан будь-якої проблеми та науки. Її значимість пов'язується з виконанням завдань всебічного пізнання відповідного предмета [25, с. 45]. Як зазначав Н. Алексєєв “істинно зрозуміле методологічне дослідження повинне служити вступом до вивчення проблем за їх суттю, має давати матеріал і вказувати шлях для їх вирішення” [3, с. 23].

Отже, основні сучасні напрямки розвитку методології дослідження інституту адвокатури визначають насамперед зміни в загальній системі методології дослідження окремих правових явищ, серед яких, український вчений П. Рабінович відзначає наступні процеси: 1) фундаменталізації – широкого застосування методологічних напрацювань філософії права; 2) антропологізації – визнання людини центральним об'єктом загальнотеоретичного праводержавознавства; 3) глобалізації – актуалізації вивчення не лише національних правових систем, а й їх “сімей”, а також міжнародно-правових систем; 4) деформалізації об'єкта та предмета правознавчих досліджень [199, с. 21].

Методологія дослідження реалізації права людини і громадянина на правову допомогу через органи адвокатури виконує наступні функції: функція встановлення способу для отримання нових науково-теоретичних знань, що відтворюють динаміку реалізації права людини і громадянина на правову допомогу через органи адвокатури; функція спрямування та передбачення специфічного шляху, для досягнення науково-дослідницької

мети реалізації права людини і громадянина на правову допомогу органами адвокатури; функція забезпечення отримання всебічної об'єктивної інформації щодо реалізації права людини і громадянина на правову допомогу через органи адвокатури; допоміжна функція щодо запровадження нової інформації до джерел наукової теорії реалізації права людини і громадянина на правову допомогу через органи адвокатури; забезпечувальна функція спрямована на уточнення, збагачення та систематизацію всього понятійно-категоріального апарату як у юридичній науці в цілому, так і в межах інституту адвокатури; системоутворююча функція спрямована на впорядкування наукової інформації, що базується на конкретних фактах об'єктивної дійсності та логіко-аналітичному інструменті науково-теоретичного пізнання процесу реалізації права людини і громадянина на правову допомогу через органи адвокатури.

Цілком поділяємо думку вітчизняного конституціоналіста В. Федоренка, що методологія сучасного правознавства базується на ряді принципів, серед яких особливо варті уваги такі: системність; деідеологізація та свобода здійснення наукових досліджень; історизм; усебічність; діалектичність, об'єктивність, детермінізм, універсальність та ін. [239, с. 118]. Спробуємо розглянути ці принципи більш докладно:

1) принцип системності, на думку І. Безклубого, відіграє ключову роль у формуванні цілісної системи інституту адвокатури з урахуванням нерозривних зв'язків між її елементами та взаємодії з іншими складовими системи вищого порядку, яким є українське право [24, с. 15];

2) реалізація принципу деідеологізації полягає, в першу чергу в свідомому нехтуванні вчених-правників необхідністю підтвердити результатами своїх наукових досліджень догмати наперед встановленої політичної ідеології. При цьому, практика застосування цього принципу в дослідженнях інституту адвокатури яскраво проявляється в еволюції

закріплення кваліфікаційних вимог до практикуючих адвокатів: від марксистсько-ленінської ідейності, політичної цілеспрямованості у радянський період [92, с. 152] до пріоритету професіоналізму та морально-етичних вимог на сучасному етапі розвитку держави [253, с. 30];

3) сутність принципу історизму полягає у відстеженні еволюції правових явищ, дослідженні динаміки їхнього становлення та розвитку, що, на думку В. Федоренка повинно супроводжуватися відновленням т.зв. «правової пам'яті» [239, с. 123–124] в дослідженнях інституту нотаріату, реабілітацією несправедливо забутих вчених дорадянського періоду (відсутність цензури на сьогодні надає можливість усім науковцям суттєво впливати на систему науки, викладаючи матеріал відповідно до власного розуміння), використання їх кращих надбань, в тому числі й у сфері методології проведення наукових досліджень інституту адвокатури [24, с. 15];

4) принцип діалектичності породжує, на думку Д. Белова потребу встановлення та подальшого пізнання закономірностей буття і взаємозв'язків правових явищ інституту адвокатури [267, с. 56]. Практична реалізація цього принципу дає можливість краще з'ясувати не тільки зміст, але й сукупність досліджуваної системи захисту прав і свобод людини та громадянина, встановити її зв'язок із середовищем правового буття інституту адвокатури;

5) зміст об'єктивізму як методологічного принципу здійснення наукового дослідження полягає, на думку Д. Белова, у реалізації бажання отримати максимально правдиву інформацію щодо досліджуваного явища [267, с. 57]. Вчений-правник зобов'язаний свідомо відмовитися від будь-яких намірів підправити отримані ним результати наукового дослідження інституту нотаріату в той чи інший бік (суб'єктивізм) [239, с. 129]. Таким чином, правопізнавальні конструкції, що застосовуються в процесі дослідження інституту адвокатури слід узгоджувати з об'єктивною

реальністю в процесі реалізації права людини і громадянина на правову допомогу;

6) в основу принципу детермінізму покладено основоположні категорії щодо визначеного, не довільного характеру буття; теорії відносин опосередкування, завдяки яким виникають явища та речі, з'ясовується їхня природа, а також способи їхнього існування [43, с. 161]. Отже, практична реалізація принципу детермінізму при дослідженні інституту адвокатури в механізмі реалізації права людини і громадянина на правову допомогу дозволяє пізнати його як явище у напрямку від можливого до дійсного, від причини до наслідку, від змісту до форми тощо [239, с. 13];

7) реалізація принципу універсальності при дослідженні ролі та місця інституту адвокатури в процесі реалізації права людини і громадянина на правову допомогу передбачає формування на основі отриманих знань цілого ряду юридичних категорій, моделей, понять, що можуть можливо використовувати для пізнання інших видів юридичної діяльності та дослідженні правової реальності в цілому [24, с.14];

8) реалізація принципу конкретності закликає здійснити детальний аналіз зовнішнього середовища функціонування об'єкту пізнання, виділення основних, змістовних якостей, зв'язків та тенденцій його розвитку [267, с. 57]. В контексті дослідження інституту адвокатури дотримання принципу конкретності особливо важливе при вивченні деяких систем вищого порядку, зокрема системи національного механізму захисту прав людини, системи правоохоронних та правозахисних органів, громадянського суспільства в цілому тощо [24, с. 14].

Коли йдеться про конкретні методи правознавства, юристи тією або іншою мірою визначеності розрізняють використовувані у юриспруденції методи філософського, загальнонаукового та спеціально наукового рівня (типу) [100, с 59]. При цьому, до першого рівня прийнято відносити взяті у

методологічній функції філософські категорії і поняття (історичне та логічне, конкретне та абстрактне тощо) [91, с 5] та систему світоглядно зумовлених принципів пізнання. До загальнонаукових методів відносять ті, які використовуються більшістю наук (логіки різного роду) і до спеціальнонаукових – методи, що діють у межах однієї чи кількох близьких наук (в юриспруденції це, наприклад, метод порівняльного правознавства, техніко-юридичний метод і т.д.) [126, с 30-32].

Відзначимо, у своїй дисертаційній роботі А. Крусян дає визначення та змістовно-структурну характеристику методології сучасного українського конституціоналізму. Так, нею запропоновано визначення методології сучасного українського конституціоналізму як вчення про сукупну цілісність (єдність) взаємопов'язаних та взаємообумовлених концептуальних принципів, підходів (напрямів) та методів, які використовуються у процесі дослідницької діяльності щодо пізнання сутності, змісту, принципів, мети та інших інституціональних і функціональних характеристик конституціоналізму в сучасних умовах українських реалій [110, с. 15].

При цьому автором запропоновано чотирирівневу структуру методології: перший рівень – діалектико-філософський (визначає загальну основу та принципи пізнання, філософською світоглядною основою такого пізнання є діалектика); другий рівень – спеціальний (включає сутнісний, інтегративний та системний методологічні підходи (напрями) у дослідженні); третій рівень – універсальний (складається з: 1) загальнонаукових методів – історико-генетичного, логічного, синергетичного, аксіологічного; 2) приватно-наукових методів – соціологічного та статистичного, порівняльно-правового, формально-юридичного (догматичного), прогностичного (конституційно-наукового прогнозування); четвертий рівень – практично-перетворювальний (представлений методом моделювання) [110, с. 15].

Цікавим на нашу думку є підхід С. Гусарєва, який ми цілком можемо використати в рамках нашого подальшого дослідження. Так, на думку вченого, базис методології дослідження становлять структурно-функціональний, діяльнісний, соціологічний, аксіологічний, формально-догматичний методи [72, с. 33]. Разом з цим, як вірно стверджує І. Безклубий, для цілісного дослідження слід також ураховувати й світоглядні методи (діалектичний, метафізичний, ідеалістичний, феноменологічний, раціоналістичний, емпіричний, системний методи, метод скептицизму), методи формальної логіки (метод гіпотез, узагальнення та абстрагування, метод моделювання, індукції, дедукції, аналізу, синтезу, аналогії тощо), а також порівняльно-правовий, історико-ретроспективний, прогностичний методи. Більш детально розглянемо окремі з них.

1) Структурно-функціональний метод, базисом якого є особливий симбіоз двох основних поширених у юридичній науці методів – функціонального та структурного аналізів [24, с. 14]. Змістовне поєднання цих компонентів надає можливість виділяти основні елементи, а також рівні функціонування певної досліджуваної системи, досліджувати їх у динаміці, а, отже, дієвість всієї системи в цілому [239, с. 139].

Цілком погоджуємося, структурно-функціональна характеристика явища діяльності адвокатури в механізмі реалізації права людини і громадянина на правову допомогу передбачає не тільки виявлення її складових елементів (зокрема функцій інституту адвокатури), але й з'ясування їх ролі один щодо одного в середині самої системи [71, с. 116].

На думку С. Гусарєва, найбільш важливими поняттями слід вважати, передусім, поняття структури, змісту й форми, які знаходять своє пояснення у очолюваному ними понятійному ряду [71, с. 116]. Так, наприклад, зміст практичної діяльності адвоката можна розкрити через поняття «суб'єкти» та «учасники», «діяльність адвоката», «засоби», «результати адвокатської

діяльності» тощо. Поняття форми пояснюється за допомогою категорій зовнішньої та внутрішньої форми, а також режиму, стадій провадження, правового акту, рішення тощо.

У висвітленні структури діяльності інституту адвокатури можуть бути використані два підходи, на підставі чого вирізняють два види структури: всезагальну та сумарну. Остання полягає у виявленні типології, визначенні видів адвокатської діяльності, які класифікуються за різними критеріями та разом характеризують сумарну структуру. У сумарній структурі виявляють структурні рівні, класи, типи, види, підвиди [71, с. 116].

Крім того, структурно-функціональний аналіз відіграє важливу роль при дослідженні правової природи інституту адвокатури, а також дає змогу глибше осягнути його значення для правової системи та суспільства загалом. Так, розмежування функцій інституту адвокатури за критерієм репрезентованого інтересу допомагає встановити співвідношення публічних та приватних інтересів у практичній діяльності адвоката [24, с. 14].

2) Діалектичний метод, на думку М. Булатова, є способом та особливим мистецтвом вирішення проблем, які тісно пов'язані з парністю та полярністю категорій, шляхом встановлення протилежностей, аналізу й розмежування, синтезу їх в одне ціле, розкриття розвитку відповідних структур, специфічних тенденцій їх розвитку [43, с. 161]. Використання діалектичного методу дає можливість шляхом викриття протилежностей у досліджуваному явищі визначити рівень його необхідності у соціумі, дає змогу пояснити онтологічну сутність [215, с. 377].

Так, зокрема, сутність, соціальну цінність та функції інституту адвокатури в механізмі реалізації права людини і громадянина на правову допомогу визначає поєднання як публічного так і приватного інтересу. Окрім цього, досліджуючи закономірності функціонування інституту адвокатури вчений звертається як до теорії, так і до практики, що за своєю сутністю є

взаємопохідними, проте, в той же час, суперечать одна одній, тобто знаходяться у діалектичному взаємозв'язку [215, с. 378].

3) Використання вище проаналізованих методів викликає потребу віднесення до методології дослідження інституту адвокатури також й діяльнісного методу [26, с. 61]. Цей метод, є, по суті, логічним продовженням інтегрального структурно-функціонального методу та передбачає дослідження відповідних конституційно-правових явищ крізь призму їх фактичної діяльності [240, с. 21].

Отже, з одного боку, система інституту адвокатури та, відповідно, всі її складові частини перебувають у постійному русі та вдосконаленні, а з іншого, досліджувана система зберігає свою цілісність та логічну завершеність на кожному окремому етапі свого існування. Таким чином, систему інституту адвокатури можна об'єктивно визнавати саме завдяки дослідженню її в дії. Динамічний аспект інституту адвокатури проявляється в процесі адвокатської діяльності. При цьому, на думку І. Безклубого, важливою складовою діяльнісного методу дослідження є методика оцінювання ефективності та соціальної цінності роботи щодо захисту прав і свобод людини та громадянина [24, с. 14], в основу якої, як вірно зауважує О. Синєокого, слід покласти саме вимоги законності дій адвоката, дотримання правил професійної етики та максимально можлива в цій ситуації відповідність наслідків надання правової допомоги законним інтересам людини і громадянина [217, с. 35].

Застосування досліджуваного методу дозволяє нам стверджувати, що інститут адвокатури існує не як абстрактна самодостатня цінність в системі захисту прав і свобод людини і громадянина, а є активним механізмом системного упорядкування конституційно-правових регуляторів, утілених, передусім, у нормах та інститутах відповідної галузі права, з метою оптимізації їх цілеспрямованого впливу на суспільні відносини [26, с. 62].

Крім того, варте нашої уваги те, що аналіз статички інституту адвокатури, а також сталих правових зв'язків між її складовими елементами не дає повного уявлення про сутність і зміст досліджуваного нами конституційно-правового явища без урахування діяльнісних характеристик як усієї системи інституту адвокатури взагалі, так і його окремих структурних елементів.

4) Системний метод розглядає досліджуване явище як системне, що входить до вищого порядку, в результаті, предметна область теорій набуває вигляду певної ієрархічності. Значний потенціал наведеного методу щодо дослідження інституту адвокатури в механізмі реалізації права людини і громадянина на правову допомогу зумовлюється тим, що він, залишаючись складовим правової системи суспільства, в той же час, здійснює вплив на динаміку останньої. При цьому, діяльність виражається через активну взаємодію із зовнішнім середовищем і пов'язана з визначенням завдань та цілей, визначенням засобів їх досягнення та активним їх використанням, накопиченням ресурсної бази з метою задоволення потреб [156, с. 125].

При використанні для дослідження інституту адвокатури в механізмі реалізації права людини і громадянина на правову допомогу інтегрованого системного методу виникають деякі проблемні аспекти. Так, в першу чергу, побудова ієрархії системи, до якої б входили система інституту адвокатури, а також система права як детермінанта такої діяльності, слід, в першу чергу встановити співвідношення цілого ряду понять в рамках інституту адвокатури.

Інша проблема, що виникає при застосуванні системного методу в дослідженнях інституту адвокатури, – невизначеність місця адвокатського права у системі права України. З цього приводу досить вірно відмічає П. Матвеєв, який стверджує, що адвокатське право набуло виразних ознак відокремленості, що дають всі підстави визнавати його окремою галуззю

права [129, с. 14–15], в той же час, логічні підстави такого виокремлення на сьогодні поки що є предметом наукових дискусій [117, с. 16; 216, с. 35].

5) Безсумнівно, одним з найперспективніших для дослідження теоретичних засад, а також практики функціонування інституту адвокатури виступає порівняльно-правовий метод [170, с. 189], який використовується з метою здійснення аналізу інституту адвокатури в зарубіжних країнах як у статичній, так і в динамічній формі. Цей метод застосовується також для пізнання спільних та відмінних властивостей складових елементів досліджуваних систем. Крім того, на думку І. Безклубого, порівняльно-правовий метод доцільно застосовувати в межах правової системи України з метою здійснення одночасного аналізу положень різних галузей права [24, с. 15], зокрема для визначення функцій адвокатури, а також місця адвокатського права в системі права України.

Важливість порівняльно-правового методу проявляється й при вирішенні питання щодо впровадження у правове регулювання інституту адвокатури в Україні міжнародних стандартів у цій галузі. Крім того, вивчення практичного досвіду функціонування інституту адвокатури в зарубіжних країнах (у тому числі й негативний), надає можливість з мінімальними прорахунками вдосконалювати українське законодавство та правозастосовчу практику [176, с. 45]. В той же час, за вірним твердженням В. Федоренка, порівняльно-правовий метод слід використовувати дуже обережно, обов'язково враховуючи традиції правової системи-донора та реципієнта, історичні особливості становлення інституту адвокатури [239, с. 143].

Втім, на думку вченого, слід звернути увагу на те, що порівняльно-правовий метод у конституційно-правових дослідженнях не у всіх випадках можна ототожнювати з методом конституційної компаративістики. З його точки зору, порівняльно-правовий метод має ширшу сферу застосування

[240, с. 22]. Тобто, цей метод дозволяє співвідносити складові інституту адвокатури не тільки зі спорідненими правовими явищами, процесами та категоріями, а й із іншими публічно- та приватноправовими системами: а саме з системами адміністративного, фінансового, інформаційного, кримінального, цивільного, господарського та інших галузей права. У цьому випадку порівняльно-правовий метод сприяє виявленню найбільш важливих кваліфікуючих юридичних ознак інституту адвокатури порівняно з іншими галузевими поняттями та системами.

Так, наприклад, видатний дослідник історії походження інституту адвокатури Є. Васьковський за допомогою порівняльно-правового методу порівнював соціальний та правовий статус адвокатів у всіх досліджуваних ним країнах, а саме їх права та обов'язки, вимоги до кандидатів в адвокати тощо. Ним було розроблено стрункий план дослідження адвокатської професії, що включав такі положення: походження та коротка історія адвокатури кожної країни; професійна корпорація адвокатів, а саме – їх об'єднання в окремий стан, у тому числі органи самоврядування та дисциплінарні ради; вимоги до кандидата в адвокати, у тому числі вимога несумісності адвокатської діяльності з іншими заняттями; види адвокатської діяльності; права та обов'язки адвокатів [47].

Порівняльно-правовий метод дослідження інституту адвокатури на теперішній час є затребуваним, зокрема, він становить методологічну основу курсу порівняльної адвокатури. Її предметом, за визначенням М. Аракеяна, є порівняльно-правове вивчення особливостей правового статусу адвокатури, організації адвокатської діяльності, порядку формування та допуску до адвокатської діяльності, правового становища адвокатів у різних державах сучасного світу [8, с. 132]

б) Важливим елементом дослідження правових явищ є метод моделювання, що, в свою чергу, тісно пов'язаний із системним підходом.

Модель є складною чи слабо структурованою системою. За допомогою упорядкування хаотичної маси різновимірних елементів досліджуваного правового явища, модель дозволяє відкинути другорядні чинники та зосередитися на сутнісних властивостях досліджуваної системи в межах правової науки, стимулюючи таким чином комплексне осмислення об'єкта [24, с. 15].

Основними змінними моделі інституту адвокатури є поняття: належне – можливе – бажане. Вони є привабливими тому, що схильні до уточнення при збереженні багатовимірності моделювання конституційного законодавства в цілому. При цьому, як стверджує О. Оніщенко, створення моделі починається з визначення ідеальних параметрів; далі встановлюються реальні наявні засоби конституційно-правового регулювання, формулюється найбільш доцільний тип конституційно-правових відносин і визначаються оптимальні шляхи їх встановлення, найбільш ефективні, енергоємніші й такі, що скорочують часову відстань до бажаного результату [157, с. 78].

Застосування моделі в процесі здійснення дослідження інституту адвокатури дозволяє подолати відсутність емпіричного матеріалу, оскільки системність взаємозв'язків між елементами моделі допомагає певним чином «реконструювати» відсутні ланки [113]. А. Кулик звертає увагу на те, що здійснення оціночної діяльності під час дослідження інституту адвокатури, адвокатської практики в межах держави, законодавства, що її регламентує, ми встановлюємо рівень ефективності, визначаємо основні напрямки розвитку, свідомо чи підсвідомо, порівнюємо реальність із певною ідеальною моделлю, яка існує в нашій уяві. Отже, актуальним завданням сучасної правознавчої науки є здійснення максимально можливої уніфікації принципів побудови пізнавальних моделей, що застосовуються для дослідження правових явищ в межах інституту адвокатури [113].

7) Застосування історичного методу дає нам можливість пізнавати

закономірності становлення законодавства про адвокатуру, його окремих інститутів, норм; інших регуляторів адвокатської діяльності, зокрема норм професійної етики, організаційної структури адвокатури, правового статусу адвоката тощо [24, с. 15].

Крім того, цей метод розвиває та конкретизує методологічний принцип історизму та дозволяє пізнати закономірності генези інституту адвокатури як в Україні та і за кордоном. Зокрема, його застосування дозволяє виявити передумови і час виникнення та утвердження нових складових механізму захисту прав людини, періодизувати основні етапи розвитку та вдосконалення інституту адвокатури, а також визначити передбачувані шляхи його подальшого генезису в реаліях сьогодення.

Так, окремим питанням Є. Васьковський виносить історію розвитку адвокатури в інших, ніж Європа, частинах світу. Викладені історичні факти зі стародавніх часів розвитку адвокатури надали змогу ученому зробити певні висновки щодо походження адвокатури: по-перше, з них видно, що хоча адвокатура не виникає одночасно із судом, проте, зародження правозаступництва з'являється на найнижчих рівнях розвитку права. Є. В. Васьковський особливо підкреслює, що судове представництво стародавній адвокатурі не є властивими; по-друге, першими правозаступниками стають особи, пов'язані із позивачами родинними зв'язками друзі або сусіди; по-третє, особливий клас адвокатів, тобто осіб, що цілком присвятили себе правозаступництву та перетворили його на професію, виникає лише на вищому рівні розвитку юриспруденції; по-четверте, навіть у тих країнах, де існує особливий клас адвокатів, ще не можна знайти жодних вказівок на процес організації адвокатської професії [47, с. 78].

8) Щодо формально-догматичного, або ж юридичного методу, то тут основна увага зосереджується на вивченні діючого позитивного права. Цей

метод є одним із найдавніших у державно-правовій науці [210, с. 51]. Попри давні витoki, цей метод зберігає свої особливості не лише в позитивістській, а й у постпозитивістській методології пізнання правової реальності [26, с. 64], а в нашому випадку дозволяє пізнавати сутність, зміст і властивості інституту адвокатури, виходячи із усталених законів формальної логіки. Так, становлення, розвиток та припинення складових інституту адвокатури відбуваються переважним чином логічно й послідовно, тому знання та використання законів логіки дає змогу прогнозувати основні моделі генезису цього інституту в Україні загалом.

Формально-юридичний метод може бути використаний при дослідженні нормативно-правових актів, які регламентують право особи на правову допомогу з точки зору формальної логіки, їх місця в ієрархії нормативно-правових актів, їх законності та конституційності [74, с. 3].

9) Процес практичної діяльності інституту адвокатури відповідно до відомого з теорії імовірності закону великих чисел завжди має приховані закономірності, що можна виявити за допомогою статистичного аналізу [24, с. 15]. Статистичний метод допомагає аналізувати ефективність дії конституційно-правових норм, їх вплив на суспільні процеси. До статистичних прийомів відносять: статистичні звіти, що узагальнюють показники, а також відношення частини до цілого, або відношення інтенсивності. Це дає змогу обґрунтувати правові, політичні й організаційні заходи, які можуть сприяти подоланню негативних явищ, що знижують потенціал, закладений у демократичні за формою правові приписи. Кількісний фактор – важливий показник реальності демократичних інститутів, що їх закріплюють правові норми. [193, с. 45].

Статистичний метод дає змогу шляхом накопичення та вивчення цілого масиву емпіричних відомостей про інститут адвокатури, встановити, зокрема стан дотримання адвокатами, вимог чинного законодавства України,

визначити засади, якими керуються ці особи в своїй практичній діяльності, з'ясувати рівень ефективності окремих нормативно-правових регуляторів тощо.

Крім того, цей метод є незамінним для дослідження громадської думки, що може бути одним з найважливіших критеріїв ефективності діяльності адвоката в механізмі реалізації права на правову допомогу, оскільки дозволяє встановити, рівень задоволення цієї діяльності потреб окремих громадян та суспільства в цілому. Емпіричні відомості, отримані з використанням статистичного методу, потребують подальшого узагальнення та абстрагування з метою наступного відокремлення несуттєвого та акцентуванні уваги вченого на основних закономірностях діяльності інституту адвокатури.

Статистичний метод допоможе, наприклад, проаналізувати узагальнені статистичні дані за різні роки щодо кількості осіб, які звернулися до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з заявами, що стосуються неналежного судового захисту, а саме: неможливість досягти справедливості в судах та залучити до розгляду справи професійного адвоката. Також статистичний метод допоможе провести аналіз статистичних даних щодо кількості звернень громадян, які належать до малозабезпечених та малозахисчених верств населення, більшість з яких мають право на безоплатну вторинну правову допомогу [74, с. 3].

10) З метою різнобічного пізнання досліджуваного об'єкта опрацьовується значний обсяг інформаційних джерел, чільне місце серед яких поряд із законодавством займає наукова юридична література. При цьому, більшість наукових праць містять відбиток авторського світогляду, а часто ще й панівної суспільної ідеології, що, звичайно ж, не сприяє об'єктивності проведення наукового дослідження інституту адвокатури. Отже при аналізі таких джерел інформації, на думку І. Безклубого, варто

використовувати метод скептицизму [24, с. 15]. Метод скептицизму ставить під сумнів істинність знань [230, с. 380]. Тобто, вчений, навіть беручи ті чи інші досягнення своїх попередників за відправну точку власного дослідження, не повинен покладатися на них як на абсолютну істину [24, с. 15].

11) Особливості існування та дієвості інституту адвокатури, як предмета відповідних юридичних досліджень зумовлюють важливість застосування прогностичного методу. В основу цього методу покладено цілий ряд прийомів, які дозволяють здійснити науково обґрунтовані припущення (прогнози) щодо майбутнього розвитку інституту адвокатури в Україні. Відзначимо, як вірно стверджує В. Федоренко, наукове прогнозування подальшого розвитку та вдосконалення відповідної галузевої системи права не слід ототожнювати з футурологією [240, с. 24].

Прогностичний метод – комплекс прийомів, які дають змогу здійснювати науково обґрунтовані припущення щодо майбутнього розвитку інституту нотаріату в Україні. Ці припущення ґрунтуються на виявлених тенденціях розвитку всього інституту. Отже, прогностичний метод спрямований не лише на побудову моделі майбутнього функціонування інституту нотаріату, а й сприяє його «внутрішньому аудиту», виявленню перспективних елементів, що вимагають удосконалення [239, с. 147].

В той же час, вищенаведений перелік методів дослідження інституту адвокатури в механізмі реалізації права людини і громадянина на правову допомогу є невичерпним. Окремі аспекти інституту адвокатури та його діяльності є предметом вивчення соціології, психології, політології, теорії управління із застосуванням методів, характерних для цих наук [253, с. 180-181]. Сучасна теорія права та галузеві юридичні науки поступово сприймають теоретико-методологічні принципи та підходи, що базуються на нових або заборонених в колишньому СРСР нематеріалістичних ученнях

щодо пізнання правової реальності, наприклад, використання у правовій науці методів синергетики [239, с. 103-104]. Вагомий методологічний арсенал як правило цілком позитивно впливає на якість результатів проведеного дослідження. В той же час, не можна забувати, що методологія наукового дослідження є засобом, а не самоціллю, тобто, методологічні підходи, що обрані дослідником, не можуть перетворюватися на жорсткі рамки, що могли б обмежити його творчий пошук [257, с. 92].

1.2 Роль та місце інституту адвокатури в механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина

Особа в демократичній, правовій державі – це найвища соціальна цінність, яка відіграє вирішальну роль у всіх сферах матеріальній, політичній, соціальній, духовно-культурній життєдіяльності. При цьому, кожна особа індивідуальна, своєрідна, неповторна, унікальна. Її участь у діяльності правової держави залежить від матеріальних і духовних можливостей у використанні своїх суб'єктивних прав і добровільному виконанні своїх правових обов'язків. Правовий статус особи полягає у встановленні законодавством її прав, свобод, обов'язків, які представляють собою можливості, що перетворюються на дійсність за їх практичною реалізацією [1, с. 73].

Можливості прав і свобод перетворюються на дійсність не тільки завдяки їх використанню громадянами, але і, як відзначають Е. Лукашева і В. Кудрявцев – за рахунок забезпечення з боку держави всіма необхідними матеріальними, соціальними, духовними засобами, охорони та захисту цих прав і свобод відповідними органами [2, с. 3].

Необхідна стійкість концепції захисту прав і свобод людини і громадянина досягається шляхом опори на систему принципів, перевірених наукою та практикою. Життєстійкість і прогресивність даної концепції складається за допомогою поєднання правових, моральних, традиційних, інших соціально-регулятивних норм. Врахування такого підходу

¹ Воронов А.А. Роль адвокатуры в реализации конституционного права на квалифицированную юридическую помощь : дисс.докт.юрид.наук по спец. 12.00.11 - судебная власть, прокурорский надзор, организация правоохранительной деятельности, адвокатура / Воронов Александр Алексеевич – М., 2008 – 490 с.

² Кудрявцев В.Н., Лукашева Е.Л. Новое политическое мышление и права человека / В.Н.Кудрявцев, Е.Л.Лукашева // Вопросы философии. - 1990. -№ 5. - С. 3-11.

перешкодить юридичному негативу стати домінуючим явищем правової системи, стримає натиск правового нігілізму й індиферентності [127, с. 55].

Не можна не відзначити, що конституційне оформлення обов'язку держави захищати права і свободи людини і громадянина є індикатором демократичного державного будівництва. Цей обов'язок знаходить функціональну визначеність через діяльність владних структур усіх гілок. Захист державою конституційних прав і свобод людини і громадянина від протиправних посягань і прямих порушень, на думку А. Воронова, є додатковою стадією в процесі їх реалізації, виникає у зв'язку з певними юридичними фактами. Такий захист вчені пов'язують з особливою діяльністю держави. Вона може отримати серйозний розвиток і очікувану результативність у задоволенні правозахисних претензій людей тільки при самостійному системно-діяльній оформленні [61, с. 74].

Політичні та економічні перетворення в нашій державі зумовили переоцінку колишніх соціальних ідей і установок. Зроблені кроки щодо істотного зниження соціальних обтяження суспільства і держави сприймаються населенням далеко не однозначно і тягнуть за собою негативні наслідки. Така ситуація свідчить про те, що соціальні проблеми мають глибокі інституційні корені і за твердженням Т. Міронової “окремими рецептами з нейтралізації конфліктів у суспільстві тут обійтися не можна” [141, с. 3]. При цьому, Е. Лукашева з цього приводу справедливо відзначає, що “права людини покликані сприяти вирішенню одного з найважливіших завдань – забезпечення сталого розвитку сучасного світу” [111, с. 89], а, В. Гурлев і А. Гурлев уточнюють, що “реальний обсяг прав і свобод особистості – це завжди якийсь компроміс, якого вдається досягти в даному суспільстві” [70, с. 84].

У правничій літературі досить часто висловлюються протилежні точки зору щодо реалізації певних стійких стандартів у галузі прав людини.

Одні автори вважають, що можливість їх здійснення визначається, насамперед, рівнем соціально-економічного розвитку держави (зокрема, В. Букач [42, с. 28], П. Рабінович [197, с. 84] та ін.). Інші висловлюють думку, що права і свободи людини, закріплені в загальновизнаних принципах та нормах повинні гарантуватися кожній, гарантуватися конституцією країни та її національним законодавством (зокрема, Т. Миронова [141, с. 3], В. Тимошенко [232, с. 2] та ін.).

Природньо, підкреслення значущості конституційних прав особи виступає не тільки їх декларування, а й здатність держави їх забезпечити, гарантувати. Це є найважливішим аспектом, що визначає значимість основних прав і показником рівня розвиненості соціальної та правової держави. З метою забезпечення конституційних прав особи держава й утворює різного роду органи, організації, установи: правоохоронні, судові і т. д.

У процесі розвитку положень про правовий статус особи, закріплених у Декларації незалежності США, а також французькій Декларації прав людини і громадянина (XVIII ст.), інститут прав і свобод став центральним у конституційному праві і серцевиною конституційного ладу [15, с. 164]. Останнім часом досить часто виникає запитання: який сенс займатися правами людини, якщо у нас вже перемогла демократія? [211, с. 45], ототожнюючи при цьому демократію із владою більшості. Одначе, як показує історія, влада більшості може виявитися дуже жорстокою щодо окремих людей або різних меншин (саме більшість винесла смертний вирок Сократу і навряд чи можна стверджувати, що це добре свідчення про політичний устрій Афін).

Дослідження різнорідних аспектів прав і свобод людини – завдання не з простих. Протагоровська сентенція “людина – мірило всіх речей” в поетапному історичному розвитку знайшла сучасне звучання – “людський

вимір”, так учасники НБСЄ (ОБСЄ) назвали комплекс запитань у сфері взаємовідносин, пов'язаних з правами людини [76].

Таким чином, визнання людини “мірилом” пов'язане з виявленням системоутворюючих ланок, які забезпечують механізм захисту цього статусу. Комплексне вирішення поставленого завдання, на наш погляд, пов'язано з розглядом конституційної системи захисту прав і свобод людини і громадянина в самостійному форматі. Відзначимо, що в конституційній науці глибше та послідовніше розроблена теорія прав і свобод людини [5; 40; 42; 149; 153; 171; 197]. Висновки, зроблені вченими в даній сфері, систематизація наукового знання про їх природу і сутності, про принципи визначення правового статусу, класифікація прав людини, створюють, за твердженням М. Марнгейм, імпульс для вдосконалення правозахисних механізмів реалізації таких прав, пошуку адекватних і доступних процедур, вдаючись до яких, людина дійсно може відчувати себе, за конституційним визначенням, “найвищою соціальною цінністю” [127, с. 25].

Відповідно до ч. 2 ст. 3 Конституції України, “права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави” [106]. При цьому, конституційне вживання слова «обов'язок» в однині при фактичному поширенні її (обов'язки) на визнання, дотримання і захист орієнтує на їх триєдине сприйняття та дослідження. Такий підхід домінував у вивченні проблем, відбивають взаємовідносини держави та індивіда з приводу реалізації прав і свобод останнього.

Аналіз вітчизняної правозастосовчої практики дає підстави стверджувати, що практично двадцятирічний досвід вивчення та практичного застосування ст. 3 Конституції України в традиційному форматі показав, що істотних позитивних змін у галузі прав і свобод людини і

громадянина не сталося. Вони як і раніше порушуються представниками влади, внаслідок чого у індивідів формується недовіра до держави, відторгаються ініціативи органів її влади, включаючи і правоохоронні. Подібний розвиток подій все більше віддаляє нашу державу від якості правової держави і послаблює її; заважає людям усвідомити себе значущими фігурами громадянського суспільства і відстоювати свої права та охоронювані законом інтереси; створює загрозу серйозного, аж до драматичного, протиставлення України і її громадян. Очевидно, що хронічні порушення прав людини з боку органів державної влади були серед головних причин великих потрясінь в Україні протягом 2014 року (Український Майдан). Саме тому, на наш погляд, щоб уникнути цього в майбутньому вкрай необхідні додаткові аргументи, керуючись якими можна підвищити кореляцію інтересів людини (суспільства) і держави, зміцнити конституційні правозахисні механізми, що зводять непереборні правові бар'єри для владного свавілля [126, с. 26]. Найбільш важливі аргументи з досліджуваного питання можуть бути виявлені при науковому осмисленні комплексу питань, який може бути визначений як конституційна система захисту прав і свобод людини і громадянина та роль і місце в ній інституту адвокатури.

Значимість такого захисту прав і свобод людини шляхом реалізації права на правову допомогу, його змістовна відміна від визнання й дотримання орієнтують на специфічний дослідницький підхід. Він полягає в самостійності щодо визнання та дотримання системної розробки конституційного захисту прав і свобод людини і громадянина. Тобто, на наш погляд, в подальшому слід розглядати не таку правову конструкцію, як “визнання-дотримання-захист прав і свобод людини і громадянина – головний обов'язок держави”, а окремо “захист – головний обов'язок держави”. Аргументами на користь обрання саме такої конструкції можуть бути наступні:

1) кожен із закріплених у ст. 3 Конституції України складових обов'язку нашої держави спонукає її до певних характерних діянь. Так, за твердженням М. Марнгейм, здійснення обов'язку-визнання держави проявляється в конституційному та законодавчому закріпленні прав і свобод людини і громадянина; реалізація обов'язку-дотримання визнаних державою прав і свобод вимагає від неї створення та розвитку відповідних гарантій і встановлення юридичних механізмів їх реалізації; несення обов'язку-захисту актуалізується тоді, коли виникають перешкоди щодо здійснення прав і свобод та прямих їх порушення, і виражається в ліквідації порушень, в покаранні винних у вчиненні таких порушень, у відновленні порушених прав і свобод людини і громадянина [126, с. 26].

2) здійснення обов'язку-визнання, обов'язку-дотримання та обов'язку-захисту забезпечується різними суб'єктами. Виходячи з конституційних положень, прерогатива визнання прав і свобод людини і громадянина належить державі та її законодавчим органам. До реалізації обов'язку-дотримання поряд з названими суб'єктами включаються органи виконавчої влади, місцевого самоврядування, їх посадові особи. Обов'язок-захист забезпечується ще більш широким колом суб'єктів: до вищеназваних приєднуються органи адвокатури, органи внутрішніх справ, судові органи, прокуратура, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини [211, с. 46].

3) обов'язок-визнання, обов'язок-дотримання та обов'язок-захист володіють специфічними особливості свого функціонування. Так, зокрема, конституційне визнання прав і свобод людини і громадянина здійснюється одноактно, і від України, як держави не вимагається регулярного підтвердження заявленої нею в ст. 3, ч.1 ст. 21 та ст. 22 Конституції правовій позиції. Безперечно, дотримання конституційних прав і свобод є складним безперервним процесом, притаманним діяльності органів державної влади.

Як ми вже відзначали, згідно ч. 2 ст. 3 Конституції нашої держави, права і свободи людини і громадянина та їх гарантії визначають зміст та спрямованість діяльності держави [106]. Отже, дотримання прав і свобод людини і громадянина вимагає правомірної, конституційної і законодавчо визначеної певної поведінки публічних та інших суб'єктів правовідносин.

Відзначимо, основною гарантією формування єдиної системи захисту прав і свобод людини і громадянина є конституційне закріплення її провідних параметрів. Правозахисні позиції нині чинної Конституції України, з властивим їм аксіологічними перевагами людини, її прав і свобод, можна визнати демократичним завоюванням сучасної української державності. Найважливіша увага в цьому приділяється забезпеченню права особи на кваліфіковану юридичну допомогу, надання якої є пріоритетом адвокатури – незалежного інституту громадянського суспільства, покликаного захищати громадян від порушень законності, у тому числі, і від самої держави.

Коли адвокат забезпечує захист прав людини і громадянина, він робить корисну і потрібну справу, що має значення як для особи так і для суспільства, оскільки тим самим допомагає дотриманню законності, усунення її порушень. Засудження невинуватого або відхилення обґрунтованого позову приносить шкоду не тільки засудженому або стороні, що прогнала цивільну справу. Шкода заподіюється всьому суспільству, зацікавленому в законності та правопорядку, а не в помилкових судових рішеннях [222, с. 35].

Захист прав людини і громадянина немає ніяких підстав протиставляти інтересам і завданням держави та її органів. Діяльність адвоката не носить подвійний характер. Вона, за вірним твердженням А. Воронова, двоєдина: обстоюючи права та охоронювані законом інтереси особистості, адвокат, тим самим діє і в інтересах суспільства, держави,

зміцнює законність. Захисник, надаючи підсудному допомогу у здійсненні його процесуальних прав, тим самим сприяє правильному та всебічному розгляду справи та винесення законного, обґрунтованого і справедливого вироку [61, с. 76].

В межах професіонального обов'язку захисту прав та інтересів своїх клієнтів адвокати мають відігравати суттєву роль у справедливому відправленні правосуддя. Будучи активним учасником механізму правозастосування, займаючи самостійне місце у механізмі правосуддя, адвокатура виконує (повинна виконувати) важливу функцію суспільного контролю у цій сфері. Така теза підтверджується і міжнародними документами, що регулюють сферу діяльності інституту адвокатури. Так, Хартія основоположних принципів діяльності європейських адвокатів ССВЕ визначає роль адвоката як незамінного учасника справедливого судового процесу, який не тільки щиро служить інтересам та захищає права свого клієнта, а також виконує такі функції в суспільстві, які виражаються в попередженні та запобіганні конфліктам, у забезпеченні вирішення конфліктів ... у подальшому розвитку закону, а також у захисті свободи, справедливості та верховенства права» [247]

Зрозумілим є те, що адвокат сприяє законності та справедливості при наданні будь правової (юридичної) допомоги. Публічно-правовими началами визначається ставлення адвокатури до виявлених правопорушень, регламентація спілкування адвокатів з довірителями, вирішення ряду інших процесуальних питань. При цьому, передумовою успішної адвокатської діяльності є демократія, законність, дотримання прав людини, повага до його індивідуальної свободи, честі та гідності, а престиж адвоката і ефективність його діяльності перебувають у прямій залежності від становища людини в суспільстві та державі, від ставлення до фундаментальних принципів демократії і законності.

Слід, визнати, що проголошена у Конституції України наявність в нашій країні правової держави в повній мірі не відповідає дійсності. На думку С. Агафонова, на сучасному етапі розвитку нашого суспільства часто вживають термін “правова держава”. При цьому одні автори виходять з бажання підкреслити, що, проголосивши себе суверенною та незалежною, Україна стала і правовою державою, а інші – з прагнення довести, що побудова такої держави є справою більш віддаленої перспективи. Згідно зі ст. 1 Конституції нашої держави, Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. Проте реалії сьогодення яскраво свідчать про те, що це лише декларація. Україна не є правовою державою, оскільки їй необхідно подолати цілий ряд проблем, які заважають їй бути такою [1, с. 12].

При цьому, правовою є така суверенна держава, яка функціонує в громадянському суспільстві і в якій юридичними засобами реально забезпечено захист основних прав і свобод людини та громадянина. Вона ґрунтується на певних принципах, найважливішими з яких є верховенство права, поділ влади, реальність прав і свобод людини та громадянина, законність, наявність у громадян високої правової культури [9, с. 94].

Більше того, зазначає М. Лепіхов, “нинішній стан і практика діяльності державності та права, навпаки, свідчать про протилежне – думка народу не грає вирішальної ролі в державі”. Завуальовані декларативні гасла державних діячів про повний перехід нашої держави в правову площину, про настання повної демократії в країні не мають під собою твердого підґрунтя [118, с. 12]. Досить поглянути на практичну реалізацію конституційних прав і свобод, то стає ясно, що різниця декларативних принципів Основного Закону та реальної дійсності більш ніж явна¹.

¹ Одним із засобів захисту від порушень прав людини на етапі затримання є своєчасне забезпечення затриманій особі належної правової допомоги. Більш того, за недопущення чи ненадання своєчасно

Норма чинної Конституції про те, що всі громадяни є рівними, також є не більш ніж міфом¹. За твердженням Д Керімова “навіть чи в нашій країні знайдеться хоч одна людина, права і свободи якого жодного разу не порушувалися б, навпаки, вони постійно і повсюдно порушуються. Забезпечення прав і свобод, їх охорона і захист настільки малоефективні, що люди перестають ними користуватися” [90, с. 5].

Отже, як вже зазначалося, визнання, дотримання і захист прав і свобод людини і громадянина – це обов'язок держави. Конституційні принципи побудови правової та демократичної держави мають перед собою чітко визначену мету – не допустити свавілля та беззаконня щодо людини і громадянина, в тому числі і з боку держави. Всі принципи впливають з основної функції права – бути носієм і гарантом свободи людини в оптимальних і розумних формах. Саме справедливе право, засноване на неухильному виконанні законів, здатне по максимуму висловити, закріпити, гарантувати і тим самим забезпечити у відповідності з високими вимогами цивілізації реальність індивідуальної свободи і прав кожної людини в житті суспільства [61, с. 78].

Привілейоване становище сучасного, справедливого права в житті

захисника, а також інше грубе порушення права підозрюваного, обвинуваченого на захист, вчинене слідчим, прокурором або суддею, статтею 374 КК України передбачено кримінальну відповідальність

Відповідно до частини четвертої статті 213 КПК України, уповноважена службова особа, що здійснила затримання, зобов'язана негайно повідомити про це орган (установу), уповноважений законом на надання безоплатної правової допомоги. Такий же обов'язок передбачений Порядком інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 28.12.2011 року №1363. Проте результати проваджень Уповноваженого у справах про порушення прав і свобод людини в діяльності працівників ОВС, прокуратури та суду Сихівського району м. Львова, Центрального району м. Миколаєва, м. Біла Церква Київської області під час досудових розслідувань кримінальних проваджень засвідчили, що право на правову допомогу порушено у переважній більшості вивчених випадків затримань. З 24-х вивчених випадків затримань, здійснених працівниками Сихівського РВ ЛМУ ГУМВС України у Львівській області, у 14-ти випадках вимоги ч.4 ст. 213 КПК України було порушено. Із 20-ти вивчених випадків затримань, здійснених працівниками Центрального РВ ММУ ГУМВС України в Миколаївській області, вимоги ч.4 ст. 213 КПК України було порушено при 7-ми затриманнях. При цьому, у жодному із зазначених та інших відомих Уповноваженому аналогічних випадках порушень права на правову допомогу прокурори, які здійснювали нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, заходів прокурорського реагування, передбачених законом, не вжили [265].

¹ “Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах” (ч. 1 ст. 21 Конституції України); “Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом” (ч. 1 ст. 24 Конституції України) [106].

суспільства та держави передбачає, з метою забезпечення чіткого правового порядку, в тому числі з питань державного примусу, збереження та зміцнення основних юридичних цінностей, всіх накопичених людством досягнень в галузі юридичних гарантій прав і свобод людини, а також юридичних засобів, що забезпечують дійсну реалізацію правових ідеалів і цінностей. А звідси, на думку І. Лукашука впливає визнання на практиці постійними і непорушними діючих юридичних принципів і механізмів, що виражають такого роду правові ідеали та цінності [125, с. 46]. Безперечним є і той факт, що одні з перших місць серед такого роду ідеалів і цінностей займають критерії справедливості та законності, відповідно до яких на сучасній стадії розвитку цивілізації права і свободи людини є вершиною юридичної реальності й безпосередньо входять до позитивного права – вони залишаються загальними началами, визначальними, базовими орієнтирами для чинного права. Вони покликані бути основою правової політики країни, направляти правотворчу діяльність, зусилля щодо втілення прав людини в усьому комплексі юридичних норм, правових порядків і процедур. Вони мають значення як критерій при тлумаченні права, ще більш у формуванні правосвідомості, загального ставлення до права з боку всіх суб'єктів, насамперед всіх громадян, посадових осіб і держави в цілому [61, с. 79].

Існування та реалізація прав людини і громадянина неможливе без створення дієвої системи їх захисту (подібна характеристика може бути інтерпретована конституційним терміном “гарантування”). Способів захисту прав і свобод буває декілька. Насамперед, це самозахист – коли людина самотійно, всіма доступними йому законними способами і засобами захищає свої права (на жаль, цей спосіб настільки хиткий, що часто інтерпретується правоохоронними та судовими органами, як самоуправні чи інші незаконні дії, в певних випадках заборонені законом). Іншим способом захисту (або зверненням за захистом) є державний захист прав і свобод

людини і громадянина. Від імені держави, в даному випадку, виступають різні органи, у тому числі правоохоронні.

Сучасні зміни соціально-економічних і політико-правових умов функціонування правоохоронної системи, курс нашої держави на євроінтеграцію детермінують потребу в реформуванні системи правоохоронних органів, адаптації її до суспільних потреб і можливостей держави. Характерний для радянських часів метод реформування апарату управління шляхом лише його скорочення сьогодні не можна розглядати як ефективний. На думку С. Россохи, зараз вкрай потрібен, насамперед, системно-функціональний підхід, який надасть змогу вдосконалити діяльність правоохоронних органів шляхом оптимізації завдань та функцій, структури й чисельності, фінансового, матеріально-технічного, організаційно-правового та кадрового забезпечення [211, с. 45]. Протягом останніх років в Україні правоохоронні органи набували все більше повноважень та функцій, інколи зовсім не властивих органам кримінальної юстиції. Унаслідок цього було ухвалено низку законів, які регулюють їхню діяльність. Водночас не відбулося цілісної реформи, натомість сформувалися занадто самостійні правоохоронні “монстри”, функції яких дублювали одна одну, що призвело до нездорової конкуренції між ними [58, с. 101].

Разом з тим, вважається, що найбільш ефективним способом захисту прав і свобод є їх звернення за судовим захистом. Всі дії та рішення органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових осіб, що порушують права і свободи громадян, можуть бути оскаржені до суду. На жаль, судова практика останніх років істотно підірвала довіру до судової системи¹.

¹ За даними досліджень Центру Разумкова українським судам довіряють не більше 2-3% громадян, причому довіра до них різко впало за останні роки. За останні 5 років, зокрема, серед населення країни частка тих, хто повністю підтримує роботу судів, знизилася більш ніж у три рази: з 9,4%, зафіксованих у травні 2010 року до 2,9% за підсумками квітня 2015-го. Частка українців, що взагалі не підтримують дії суддів, за період з 2010 по 2015 роки зросла з 43,4% до 61,5%.

Адвокатура є невід'ємною частиною державного механізму відправлення правосуддя, життєво необхідної для ефективного функціонування судової влади. Основне призначення адвокатури – надання правової допомоги необмеженому колу осіб. Адвокати, за твердженням Т. Вільчик, повинні дотримуватись високих етичних стандартів при здійсненні професійної діяльності. В межах професіонального обов'язку захисту прав та інтересів своїх клієнтів адвокати мають також відігравати суттєву роль у справедливому відправленні правосуддя. Будучи активним учасником механізму правозастосування, займаючи самостійне місце у механізмі правосуддя, адвокатура виконує (повинна виконувати) важливу функцію суспільного контролю у цій сфері [54, с. 11]. Така теза вченої підтверджується і міжнародними документами, що регулюють сферу діяльності інституту адвокатури. Так, зокрема, Хартія основоположних принципів діяльності європейських адвокатів ССВЕ визначає роль адвоката як незамінного учасника справедливого судового процесу, який не тільки щиро служить інтересам та захищає права свого клієнта, а також виконує такі функції в суспільстві, які виражаються в попередженні та запобіганні конфліктам, у забезпеченні вирішення конфліктів ... у подальшому розвитку закону, а також у захисті свободи, справедливості та верховенства права» [247].

Адвокат захищає громадян не від закону, а від порушень закону щодо них, тобто своїми діями він сприяє зміцненню законності, підвищенню рівня довіри населення до закону, законності і державі в цілому, – відзначає російська вчена С. Лібанова [119, с. 113]. Аналогічну думку підтримують і вітчизняні вчені. Так, зокрема, С. Прилуцький зазначає, що самостійна та принципова правова позиція окремого адвоката у конкретній справі стає основою цілісної та незалежної позиції всієї адвокатської організації на існуючий режим законності [183, с. 380].

Слід також відзначити, що адвокатурі, як незалежному професійно-правовому правозахисному інституту, відведена важлива роль не тільки в механізмі конституційного гарантування судового захисту прав і свобод та створення належних умов послідовної реалізації завдань судочинства, а й у конституційно-правовому механізмі забезпечення конституційних прав і свобод людини в усіх сферах життя. Судова влада в сучасному суспільстві, будучи інтегрованою у державний механізм, виконує функцію посередника у спорах між учасниками суспільного життя і є досить ефективним засобом примирення і розв'язання соціальних конфліктів. У цьому – головна соціальна цінність правосуддя й основна причина, через яку суб'єкти соціального життя конституують судову владу [86, с. 167]. Як відзначає з цього приводу В. Городовенко, судова влада потребує: 1) соціального контролю з боку представників суспільства за справедливим застосуванням не тільки закону, а й норм моралі з урахуванням місцевих традицій та звичаїв, що склалися; 2) забезпечення представниками суспільства таких умов, що можуть гарантувати суддям незалежність від незаконного впливу офіційних структур та самостійність у формуванні їх внутрішнього переконання по судовій справі [65, с. 172-173]. Зовнішній контроль за діяльністю суду здійснюється в тій чи іншій мірі зацікавленими особами, громадськістю та засобами масової інформації. Але це контроль випадковий, епізодичний і не завжди переконливий, – зауважує О. Бойков [38, с. 22-23].

Як ми вже відзначали вище, головним чином нас цікавить проблема ефективного правового захисту людини і громадянина – найгостріша проблема століття сьогодення. Гасло захисту прав людини з'явився не на порожньому місці. І не тільки проголошення прав особи, а й створення умов їх реалізації (у нашому випадку правових гарантій) не є наслідком компромісу соціальних інтересів. Якщо Загальна декларація прав людини залишається орієнтиром для розвитку цивілізованого законодавства держав

світового співтовариства, то слід пам'ятати її безумовні постулати: “... *Визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних та необмежених прав є основою свободи, справедливості та загального миру. Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах ... Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією*” [79].

Найважливішим правом людини, визначальним і контролюючим весь хід її життя, є право на кваліфіковану юридичну (правову) допомогу, тобто це гарантована законом можливість особи отримувати необхідну їй допомогу від осіб, що володіють спеціальними юридичними знаннями, вміннями та навичками, що дозволяють людині ефективно захищати і відстоювати свої права та законні інтереси. Стаття 59 Конституції України визначає правові послуги, а саме, про ефективну юридичну допомогу [106]. Правова допомога виступає в якості гарантії, не безпідставної декларації про правовий захист, а гарантії, в якості якої виступає зумовлена законом можливість участі адвоката у конституційному, кримінальному, адміністративному та цивільному судочинстві з метою захисту прав і законних інтересів свого довірителя (підзахисного) без втручання органів держави [61, с. 82].

Стаття про адвокатуру міститься у розділі II Конституції “Права, свободи та обов’язки людини і громадянина”, чим підкреслюється особливий характер цього правового інституту, діяльність якого спрямована на допомогу державі у виконанні нею певних функцій, визначених Основним Законом. Згідно зі ст. 3 Конституції України утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов’язком держави. Для реалізації цього обов’язку створюються відповідні інститути. Покладення саме на адвокатуру визначених вище завдань пов’язано з проголошеним вперше на конституційному рівні правом кожного на правову допомогу, в тому числі й безоплатну (у передбачених законом випадках), а також правом кожного на

вільний вибір захисника своїх прав.

Адвокатура, як публічна корпорація професійних юристів – на сьогоднішній день є одним з небагатьох інститутів, який здатний найбільш кваліфіковано контролювати дотримання державою правових норм. Саме ця публічно-правова функція – контроль над дотриманням державою правових норм, визнанням і дотриманням прав і свобод людини і громадянина, є основною функцією адвокатури.

Як свідчить аналіз наукової юридичної літератури з досліджуваного питання, у різні періоди розвитку суспільства пріоритетне значення набувають ті чи інші цілі й завдання держави, а отже, і різні її функції. На одних етапах розвитку суспільства центр ваги переноситься на сферу економіки, тому в діяльності держави ключове місце займає економічна функція; на інших – у сферу політики, тоді підвищена увага приділяється реалізації функцій державної влади тощо [211, с. 45]. Таким чином, звернення до проблеми наукового дослідження правозахисної функції держави та місце в ній органів адвокатури, пошуку шляхів оптимізації їх діяльності є своєчасним. Без її вирішення неможливе ефективне здійснення завдань, що стоять перед органами адвокатури на сучасному етапі державного будівництва України. Адже йдеться про з'ясування причин неадекватності наділення різного роду функціями органів адвокатури та про теоретичне осмислення шляхів їх оптимізації. Питання полягає також і в дослідженні організаційного потенціалу функціонального навантаження органів адвокатури. Функціональний аспект проблеми є надзвичайно важливим через те, що в ньому зосереджено найбільше потенційних можливостей оптимізації правозахисної функції Української держави.

На сьогоднішній день адвокатура – це інструмент сучасної демократії, інститут громадянського суспільства. Роль адвокатури зростає, оскільки зміцнення правової основи державного і суспільного життя, реалізація прав і

свобод громадян – основний напрямок розвитку політичної системи вітчизняного суспільства. Адвокатура діє на основі принципів законності, незалежності, самоврядування, корпоративності. Входячи до системи органів, що здійснюють правоохоронну діяльність, адвокатура займає в ній абсолютно особливе положення. Саме вона покликана забезпечувати права людини і громадянина в процесі здійснення правоохоронної діяльності шляхом надання їм кваліфікованої юридичної допомоги [61, с. 83].

Аналіз конституційного законодавства з прав людини безперечно показує, що правова допомога усвідомлюється як найважливіша умова гарантій прав особи. Факт прийняття державою на себе обов'язків щодо забезпечення кваліфікованою юридичною допомогою через функціонування адвокатури – інституту громадянського суспільства та індикатора правової спрямованості держави – покладає на державу численні обов'язки щодо підтримки цього інституту.

Слід відзначити, питання ставлення адвокатури до громадянського суспільства в науковій літературі, у працях вітчизняних і зарубіжних вчених визначається по-різному. При цьому якщо більшість вітчизняних вчених вважають, що адвокатура є інститутом громадського суспільства (зокрема, В. Цвєтков, І. Кресіна [68, с. 22], А. Козьмініх [101, с. 22] та ін.), то в наукових дослідженнях зарубіжних авторів існують діаметрально протилежні думки з цього приводу (зокрема, Г. Резнік [201, с. 10], В. Смірнов [220, с. 112] та ін.).

Разом з тим, аналіз системних зв'язків адвокатури, громадянського суспільства та держави дає можливість зробити висновок про те, що в силу правової природи адвокатури і специфічних ознак, яким має відповідати громадянське суспільство, адвокатура не може бути віднесена до його інститутів [68, с. 20]. Діяльність адвокатури вимагає незалежності не лише від держави, але й від самого громадянського суспільства. Адвокатура може

стати на захист інтересів як держави, так і громадянського суспільства. Саме тому, за твердженням Р. Лахтіонової, адвокатуру можна визнати історично сформованим інститутом, що забезпечує гармонійне формування таких феноменів як правова держава і громадянське суспільство. Перспективи розвитку громадянського суспільства та правової держави в Україні пов'язані у тому числі, і з перспективами розвитку адвокатури [117, с. 16].

В усіх цивілізованих країнах світу інститут адвокатури ґрунтується на кількох згальноприйнятих принципах [201, с. 23]: 1) адвокатура – інститут громадянського суспільства, головною метою створення якого є захист прав і свобод людини і громадянина у правовому спорі з державою (тут адвокат – незалежний юрист, практикуючи індивідуально чи разом із колегами, забезпечує себе самостійно, отримуючи гонорари від своїх клієнтів); 2) діяльність адвоката ґрунтується на особливих, довірчих, конфіденційних відносинах між адвокатом і клієнтом, що охороняються не лише законом, а й нормами професійної етики. Водночас ці стосунки перебувають під загрозою зловживань як з боку недобросовісних адвокатів, так і з боку недобросовісних клієнтів. Зважаючи на специфіку адвокатської діяльності, вона перебуває під контролем професійних асоціацій адвокатів, які відіграють, як зазначено в «Основних положеннях про роль адвокатів», «життєву роль у підтримці професійних стандартів і етичних норм» та здійснюють дисциплінарний суд над адвокатами – порушниками правил професійної поведінки; 3) професійний обов'язок кожного адвоката – брати участь у наданні безкоштовної юридичної допомоги малозабезпеченим; 4) юридична допомога представникам соціально незахищених верств населення фінансується державою. Обов'язок професійних асоціацій адвокатів – забезпечувати проведення захисту з кримінальних справ за призначенням; 5) уряд повинен, відповідно до вищезазначеного документа ООН, *«забезпечити адвокатам можливість виконувати всі їх професійні*

обов'язки без залякування, будь-яких перешкод, турбування та недоречного втручання в їхню діяльність» [161].

Розглядаючи місце та роль органів адвокатури в механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина, можна виокремити кілька концепцій розвитку адвокатури як соціального інституту [220, с. 167-174]:

- 1) нігілістична концепція – заперечує публічне значення діяльності адвокатури; адвокат розглядається як цинічний і корисливий тлумач норм права, який просто заробляє на чужих проблемах;
- 2) етатична концепція – визначає, що адвокатура є частиною державного апарату, який служить тій меті, що й обвинувачення, оскільки обидві сторони покликані встановлювати істину у справі та здійснювати пропагандистсько-виховний вплив на населення;
- 3) згідно з підприємницькою концепцією адвокатура – це об'єднання осіб, які надають юридичні послуги на підприємницькій основі;
- 4) соціальна концепція – розглядає адвокатуру як специфічний суспільний інститут, який покликаний забезпечувати професійну підтримку громадянина при спілкуванні з державою та іншими громадянами, особливо при зверненні до правосуддя.

Основною невід'ємною властивістю адвокатури є її незалежність, в тому числі і від самої держави. Разом з тим, Конституція не розкриває і не може розкрити можливостей і механізмів захисту прав і свобод людини і громадянина, крім вказівки на захист прав та інтересів у судовому порядку при забезпеченні громадянина кваліфікованою правовою допомогою. Але й цього достатньо, щоб побачити, що адвокатура в практичній своїй формі вплетена до тканини конституційного законодавства, що на адвокатуру держава поклала відповідальну місію забезпечення населення кваліфікованою правовою допомогою.

Адвокатура відіграє найважливішу роль у забезпеченні права на правову допомогу, оскільки саме вона згідно з Конституцією України діє для

забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та в інших державних органах (ст. 59) [106]. У сучасній теорії право на юридичну допомогу належить до конституційних гарантій прав і свобод людини та конституційних гарантій правосуддя. Це право передбачає, що кожен, хто потребує юридичною допомогою, має її отримати. Не винятково, що з усіх видів юридичної допомоги саме допомога адвоката безпосередньо регулюється конституційними нормами, а право на інші види юридичної допомоги закріплено на рівні чинного законодавства.

На жаль, у Конституції України адвокатура як правозахисний інститут згадується всього лише двічі (проте, тільки одна стаття 59 Конституції України безпосередньо стосується адвокатури, інші статті (92 і 131) лише побіжно її згадують). Разом з тим, регламентація відповідних відносин в Основному Законі формує складний інститут правової допомоги, норми якого можна поділити на: 1) загальні (статті 1, 3 ч. 2, 21 Конституції України); 2) спеціальні норми, що визначають основні принципи розвитку цього інституту в чинному законодавстві (ст. 55 ч. 1, ст. 29, 59, ст. 63 ч. 2 Конституції України [106]). Реалізація права на правову допомогу являє собою один з основоположних інструментів додержання прав людини. І хоча в Конституції України правовий статус адвокатури, на жаль, не визначено, але з окреслених у ній завдань адвокатури можна дійти висновку, що адвокатура є одним із інститутів правової системи держави, який виконує завдання, без здійснення яких функціонування цієї системи неможливе.

Захист адвокатом прав і свобод людини і громадянина у конституційному, кримінальному, адміністративному та цивільному судочинстві спрямований не тільки на задоволення інтересів приватної особи, а й на забезпечення принципу змагальності судового процесу, досягнення істини, охорону прав громадян і, тим самим, створення

демократичної правової держави, проголошеної Конституцією України, що принципово як для суспільства, так і для держави. Отже, захист прав людини і громадянина – а саме для цієї мети створена адвокатура – набуває значення найважливішої публічної функції в державі, яка оголосила себе правовою [62, с. 6].

Інститут адвокатури повинен посісти чільне місце у Конституції України поряд з іншими правозахисними інститутами, такими як, наприклад, прокуратура, якому в Основному Законі присвячено окремий розділ, що відповідатиме соціальному призначенню та ролі адвокатури в суспільстві. При проголошеній конституційно-процесуальній рівності правової регламентації діяльності прокуратури, що представляє, як правило, сторону обвинувачення через участь прокурора, присвячена ст. 121 Конституції

Таким чином, вищезитована конституційна норма лише констатує факт наявності в державі адвокатури, окреслює її головні функції. Поза межами конституційного регулювання залишається одне з основних питань адвокатури – питання про її правовий статус, від якого залежить життєдіяльність української адвокатури. Реформування інституту органічно має бути пов'язане із підготовкою та внесенням змін до Конституції України. Це ще один аргумент на користь доцільності закріплення в Конституції України прав і обов'язків адвокатури щодо забезпечення доступу до правосуддя та здійснення захисту конституційних прав людини і самого суспільства.

Адвокатура не тільки введена до конституційного законодавства, а й на рівні конституційного регулювання визнана виконує конституційні, суспільно значущі для розвитку громадянського суспільства та становлення правової держави (ст. 1 Конституції України), функцію надання правової допомоги кожному члену суспільства. І хоча у Конституції України правовий статус адвокатури не визначено, але з окреслених у ній завдань адвокатури

можна дійти висновку, що адвокатура є одним із інститутів правової системи держави, який виконує завдання, без реалізації яких функціонування цієї системи неможливе. Конституційне регулювання адвокатської діяльності дозволяє визнати наявність її конституційно-правового статусу, не тільки з позиції формального закріплення, але і її фактичної значимості для суспільства в цілому [54, с. 4].

Тому, вважаємо, в Конституції України потрібно закріпити організаційно-правові гарантії функціонування такого демократичного інституту як адвокатура. У процесі законодавчого регулювання суспільних відносин з надання правової (юридичної) допомоги необхідно підтримання належного балансу між такими конституційно захищеними цінностями, як гарантування кваліфікованої та доступної правової допомоги, самостійність і незалежність судової влади і свобода договірного визначення прав і обов'язків у рамках цивільно-правових відносин по наданню правової (юридичної) допомоги.

Конституційне гарантування надання правової допомоги та судового захисту прав людини може бути забезпечене лише на основі досягнення балансу між приватноправовими та публічними основами розвитку суспільства. Враховуючи, що професійні права адвоката регламентуються положеннями сукупності нормативно-правових актів, регулюючих загальну і процесуальну сторони діяльності адвоката, і поєднують в собі повноваження адвоката, адвоката-представника і адвоката-захисника, у процесі застосування яких він вступає у певні правовідносини, які можуть виникати між адвокатом та правоохоронними органами, між адвокатом та судом, між адвокатом та органами державної влади та управління, фізичними та юридичними особами, установами, організаціями тощо, то можливо зробити висновок про наявність окремого інституту правової допомоги адвоката [53, с. 244].

Сьогодні в середовищі як вчених так і практикуючих адвокатів активно висловлюється думка, що на конституційному рівні (розділ Адвокатура») має бути визначений правовий статус адвокатури, організація її структури, основні функції, визначення адвокатської діяльності. Існує справедливе нарікання громадян на стан правосуддя в країні, спричинене недооцінкою суспільством ролі і місця адвокатури в судовому ладі держави. Так, у понад 60 країнах світу захисниками в судах виступають лише професійні адвокати. Саме правова допомога адвоката визначається на конституційному рівні як гарантія дотримання міжнародних актів про права і свободи людини [218, с. 12].

В контексті вищенаведеного, слід відзначити, що сьогодні все більше з'являється прихильників вилучення із чинної ст. 59 Конституції України положення щодо функцій з надання правової допомоги адвокатами лише в судах та інших державних органах. Тезу про свободу обрання захисника своїх прав слід уточнити, оскільки в нинішній редакції Основного Закону України вона не узгоджується з обов'язком держави забезпечити професійний захист встановлених на конституційному рівні прав і свобод особи, зокрема, права на правову допомогу. За вірним твердженням О. Скрипнюка, Конституція України має забезпечити існування такої правової основи, за якої на законодавчому рівні було б закріплено запровадження осучасненої системи органів адвокатського самоврядування; підвищення рівня вимог до кандидатів у адвокати через запровадження стажування, порядок перевірки професійних знань, стаж професійної практики за фахом юриста не менше трьох років, встановлення норми про забезпечення правової допомоги через адвокатуру і заборони надання правової допомоги не адвокатам; лібералізм податкового режиму стосовно адвокатів через поширення на адвокатів права на застосування спрощеної системи оподаткування та ін. У демократичному суспільстві на

законодавчому рівні має бути забезпечене виконання адвокатурою трьох її найважливіших функцій: захист обвинувачуваних (підозрюваних) на досудовому слідстві, підсудних у суді Першої інстанції, засуджених у апеляційній та касаційній інстанції; надання правової допомоги громадянам та юридичним особам при розгляді справ різних категорій (карних, цивільних, адміністративних) у судах й інших державних органах (господарські суди, правоохоронні органи й органи влади і керування); консультативна робота з надання допомоги населенню і юридичним особам з правових питань, консультацій населенню і юридичним особам з правових питань [218, с. 13].

Висновки до розділу 1:

1. Дослідження конституційного права особи на правову допомогу необхідно здійснювати, використовуючи весь арсенал методологічних підходів, оскільки жоден окремий метод не здатний цілком охопити предмет пізнання. Наявність різних методологічних підходів дослідження конституційного права особи на правову допомогу свідчить про те, що це право людини є складним, багатогранним поняттям, важливим у правовій, соціальній державі, а поєднання філософських, загальнонаукових і спеціальних методів надасть можливість об'єктивно, повно й усебічно розкрити його зміст.

2. Методологія дослідження інституту адвокатури в механізмі реалізації права людини і громадянина на правову допомогу є чіткою системою теоретико-правових знань, які використовуються вченими-юристами в якості основних принципів, методів наукового пізнання і конкретних засобів реалізації вимог проведення наукового дослідження інституту адвокатури в механізмі реалізації права людини і громадянина на правову допомогу.

3. Методологічні засади дослідження інституту адвокатури в механізмі реалізації права людини і громадянина на правову допомогу побудовані на широкому міждисциплінарному підході, що враховує об'єктивні закономірності та досягнення правової науки, загальної філософії, політології, соціології інших наук про людину та суспільство. Практичне застосування такого підходу дозволяє зробити висновок засадничого змісту щодо виключного значення підвищення ефективності діяльності інституту

адвокатури в механізмі реалізації права людини і громадянина на правову допомогу шляхом внесення змін та доповнень до чинного конституційного та поточного законодавства України з метою досягнення відповідності правових норм досліджуваного інститут сучасному стану суспільних відносин та вимогам сучасності взагалі.

4. Інститут адвокатури в механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина виступає одним із засобів для самообмеження державної влади шляхом створення та активного функціонування незалежного правозахисного інституту, що є активним актором процесу реалізації основної конституційної функції Української держави – реалізація та захист прав і свобод людини і громадянина. Конституційно-правовий статус адвокатури дозволяє їй активно забезпечувати прав не тільки кожної особи, але і усього громадянського суспільства, ефективно реалізувати правозахисну функцію держави шляхом забезпечення належної взаємодії в діяльності органів державної влади та громадянського суспільства.

5. Основними ознаками адвокатури, що розкривають її сутність в механізмі надання правової допомоги є: 1) адвокатура виступає окремим правозахисним інститутом; 2) статус адвокатури спеціально визначений в Конституції України; 3) адвокатура активно взаємодіє з органами державної влади та інститутами громадянського суспільства як рівноправний партнер в механізмі захисту прав та свобод людини і громадянина; 4) в межах професійного обов'язку захисту прав та інтересів своїх клієнтів адвокати відіграють суттєву роль у справедливому відправленні правосуддя. Будучи активним учасником механізму правозастосування, займаючи самостійне місце у механізмі правосуддя, адвокатура виконує (повинна виконувати) важливу функцію суспільного контролю у цій сфері.

6. Демократичний характер розвитку сучасного конституційного процесу в Україні створює важливі умови для модернізації інституту

адвокатури на конституційному та законодавчому рівні. Досягнення цього можливе, зокрема, шляхом виокремлення розділу “Адвокатура”, в якому було б закріплено організаційно-правові гарантії функціонування досліджуваного інституту. Як альтернатива на сьогоднішній день, доцільним є також викладення ч. 2 ст. 59 Основного Закону України в наступній редакції:

“Представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення здійснює виключно адвокат. Законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді в окремих категоріях справ. Представництво інтересів осіб в інших державних органах та надання правової допомоги здійснюється особами з вищою юридичною освітою”.

РОЗДІЛ 2

ПРАВО НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ В СИСТЕМІ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

2.1 Конституційно-правові засади концепції правової допомоги

Як зазначає К. Коваль, для вільного суспільства благом є те, що його “громадяни можуть безперешкодно прагнути до власних цілей, а тому значення правил полягає у тому, що всі вони негативні, в тому розумінні, що забороняють, а не встановлюють певні види дій, щоб захистити ті галузі діяльності людини, в яких кожна людина вільна діяти за власним вибором” [97, с. 19]. Акцентуючи увагу на конституційному статусі адвоката, вчений А. Козьмініх пише, що “правове положення адвоката – це встановлена законом та іншими нормативно-правовими актами сукупність прав, обов’язків та відповідальності адвоката, правових обмежень, гарантій реалізації прав та виконання його обов’язків щодо забезпечення права на захист та надання правової допомоги, засади його матеріального забезпечення та соціального захисту” [101, с. 23].

Як зазначає вчена О. Кроткова, “держава є основним джерелом права, забезпечує його функціонування. З другого боку, без права держава не може реалізувати свої управлінські та організаційні функції” [109, с.103]. З огляду на вплив права на політику держави, адвокатура здійснює і вплив на відносини останньої з суспільством, визначає межі її внутрішньої політики, є засобом здійснення її зовнішньої політики та головним регулятором між гілками влади. Погоджуючись із автором, ми вбачаємо потребу у

відображенні на законодавчому рівні питання відокремлення інституту адвокатури від приналежності до органів виконавчої влади, в даному випадку це Кабінет Міністрів України. Обґрунтовуючи дану позицію, можна наголосити на обов'язковій фактичній участі в керівництві адвокатурою лише адвокатів, які повинні обирати склад керівництва цього інституту, зокрема і вирішення питань щодо відповідальності адвокатів. Це повинно бути закріплено, перш за все, на конституційному рівні нормативних актів. Аналізуючи становище інституту адвокатури в сьогоденному суспільстві, Р. Лахтіонова наголосила на передбачуваності Основного закону держави щодо зобов'язання адвокатів забезпечувати право на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших органах. Вчена зосереджує увагу на тому, що “реально цього немає, оскільки крім адвокатури цим займається хто хоче. Сфера застосування адвокатури Конституцією обмежена, як видно, захистом від обвинувачення і правовою допомогою в судах та інших державних органах” [117, с.17].

Зауважимо, що онтологічні засади адвокатури перебувають у щільному взаємозв'язку з економічними параметрами, які, своєю чергою, пов'язані з аксіологією. У рішенні Конституційного Суду України від 30.09.2009 № 23-рп/2009 зазначено: “Конституційне право кожного на правову допомогу за своєю суттю є гарантією реалізації, захисту та охорони інших прав і свобод людини і громадянина, і в цьому полягає його соціальна значимість. Серед функцій такого права у суспільстві слід окремо виділити превентивну, яка не тільки сприяє правомірному здійсненню особою своїх прав і свобод, а й, насамперед, спрямована на попередження можливих порушень чи незаконних обмежень прав і свобод людини і громадянина з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб [121, с. 419].

Правова допомога є багатоаспектною, різною за змістом, обсягом та формами і може включати консультації, роз'яснення, складення позовів і звернень, довідок, заяв, скарг, здійснення представництва, зокрема в судах та інших державних органах, захист від обвинувачення тощо. Вибір форми та суб'єкта надання такої допомоги залежить від волі особи, яка бажає її отримати. Розглядаючи онтологічний вимір права, буття права як особливої реальності, необхідно осмислювати діяльність адвокатури як такого професійного об'єднання, яке базується на ціннісних основах права. Особливістю права як особливої реальності є те, що, на відміну від звичайної реальності, правова має свої межі, власну матерію та суб'єктивні закони. У правовій реальності об'єктивується поняття права, але водночас воно опредмечується й у реальності звичайній. При цьому базові поняття права інтегруються у правову реальність так само, як базові поняття правової реальності – у звичайну реальність. У цьому контексті онтологічні засади права не можуть розглядатися відокремлено від аксіологічних, а ціннісні засади адвокатури осмислюватися ізольовано від буття права як онтологічної реальності [130, с. 115].

При визначенні особливостей конституційно-правового положення адвоката необхідно брати до уваги, що на адвоката розповсюджуються як загальні положення про права та свободи людини і громадянина, так і особливі права й обов'язки, які витікають з його професійного статусу. Правове положення адвоката є спеціальним по відношенню до правового статусу людини і громадянина. З одного боку, адвокат, як громадянин, може вимагати від держави захисту своїх прав, а з іншого – для реалізації надання юридичної допомоги фізичним і юридичним особам вимагати від державних органів та інших суб'єктів дотримання прав, що витікають із професійного статусу адвоката та адвокатури в цілому.

Поняття правової (юридичної) допомоги відображає правове явище, яке характеризується універсальністю, а тому воно охоплює всі сфери здійснення прав і обов'язків людини і громадянина, супроводжує реалізацію практично всіх прав, свобод, законних інтересів особи, її правову діяльність.

Право на юридичну допомогу в об'єктивному розумінні є правовим інститутом, що представляє собою сукупність міжнародних, конституційних і галузевих правових норм, що встановлюють право на юридичну допомогу та її гарантії. Розглядаючи питання щодо місця адвоката в системі захисту прав і свобод людини, вчені відзначають, що дискусія має завершитися прийняттям рішення не лише в інтересах фахівців у галузі права, а й споживачів правової допомоги, суспільства в цілому. Воно має базуватися на наступних засадах: 1) Основний Закон має гарантувати не лише право на правову допомогу і вільний вибір захисника, а й те, що ця допомога, як і захисник, будуть кваліфікованими; 2) правом виступати захисником у кримінальному судочинстві може бути наділений лише адвокат, при цьому необхідно значно підвищити вимоги щодо кваліфікації (освіти і досвіду) осіб, які можуть претендувати на право зайняття адвокатською діяльністю; 3) правову допомогу в інших сферах, а саме в адміністративному, цивільному, господарському процесах можуть надавати поряд із адвокатами також інші фахівці в галузі права [135, с. 34].

Відзначимо, правову допомогу в правових джерелах пропонується розглядати і як досить широке поняття, що включає всі форми соціально-активної поведінки, всю сукупність засобів і методів, спрямованих на забезпечення і захист суб'єктивних прав, юридичну допомогу як особливий вид процесуальної діяльності, регламентованої чинним законодавством, здійснюваної юридичними засобами. При цьому, зокрема, М. Міняйленко розглядає юридичну допомогу як, з одного боку, міжгалузевий правовий інститут, що об'єднує в своєму складі правові норми, а, з іншого, як

самостійний, відокремлений вид юридичної діяльності, що дозволяє суб'єктам права з найбільшою ефективністю захищати свої суб'єктивні права і спірні інтереси [139, с. 13-14].

На думку В. Єфименко, головний зміст поняття «надання юридичної допомоги» становить «сприяння здійсненню прав та інтересів громадян або організацій в найрізноманітніших його формах». При цьому, автор виділяє її основні, характеристики: професійна діяльність, позбавлена державно-владного змісту; юридична допомога надається зацікавленій особі на підставі чітко визначених законом юридичних підстав (договорів адміністративних актів, довіреності); надання юридичної допомоги обмежується лише посвідченням законних прав та інтересів осіб, що звернулася за нею і не може виходити за ці рамки [78, с. 43].

У свою чергу, Ю. Курічев вважає, що під юридичною допомогою при здійсненні правосуддя в широкому аспекті слід розуміти діяльність державних і громадських органів, використовувані ними методи та засоби, спрямовані на надання громадянам і організаціям юридичної допомоги. Юридична допомога, на думку вченого, у вузькому сенсі передбачає можливість для учасників процесу користуватися кваліфікованою допомогою адвокатів, тих чи інших організацій і громадян, які володіють необхідними знаннями в галузі юриспруденції [114, с. 70]. При цьому, на наш погляд, перевагою вищенаведеного визначення Ю. Курічева є вказівка на засоби та методи, недоліком – те, що за визначеними двома аспектами не вбачається єдине поняття юридичної допомоги особи і, як наслідок, має місце характеристика юридичної допомоги “від суб'єктів”, тавтологічність визначення (“допомога – дії, спрямовані на надання допомоги”).

Згідно твердження О. Решетнікової, юридична допомога передбачає цілеспрямовану діяльність щодо сприяння у використанні наданих законом можливостей зацікавленій особі в рамках реалізації запропонованих нормами

права положень у конкретних правовідносинах [203, с. 320].

А. Воробйов, О. Поляков, Ю. Тіхонравов визначають юридичну допомогу як систему дієвих заходів правового призначення щодо захисту охоронюваних законом інтересів особи. Ця система включає в себе, по-перше, дії, які спрямовані на державні органи та державних службовців, зайнятих, головним чином, у судовій та правоохоронній системах, а, по-друге, поради правового характеру особі з метою попередити виникнення або мінімізувати наслідки несприятливої для нього життєвій ситуації, що підлягає регулюванню правовими нормами [59, с. 77].

В. Качалов та О. Качалова під юридичною допомогою розуміють систему заходів, спрямованих на забезпечення і захист прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб, що реалізуються адвокатурою, нотаріатом, юридичними фірмами, громадськими об'єднаннями та ін., що мають своєю метою досягнення правової захищеності в максимальному ступені [88, с. 35].

При цьому, вищенаведене визначення юридичної допомоги особи будується не від її змісту як діяльності, а тільки від кола суб'єктів, що її здійснюють. Такий підхід взагалі є характерним для вітчизняної юридичної науки та практики з питання про поняття юридичної допомоги особи. Під юридичною допомогою особі, як правило, розуміють діяльність, насамперед, адвокатів, а також юрисконсультів (юридичних служб), нотаріусів, громадських організацій та інших суб'єктів. Часто віднесення того чи іншого суб'єкта до суб'єкта надання юридичної допомоги людині і громадянину не аргументується, а вважається очевидним [151, с. 12].

Як бачимо з вищенаведеного, на сьогодні в правовій науці не існує однозначного визначення поняття правової допомоги. У аналізованих нами джерелах можна зустріти наступні розуміння досліджуваної правової категорії: 1) допомога, яка надається лише у разі захисту від обвинувачення

у кримінальних справах тільки адвокатами; 2) це будь-який вид правової допомоги, за винятком захисту особи від обвинувачення у кримінальних справах, який є однопорядковим з правовою допомогою поняттям і не включається до останнього [32, с. 21]; 3) це будь-який вид допомоги, який надається адвокатами, на відміну від приватно-практикуючих юристів, які не є адвокатами (фахівці у галузі права), та юридичних осіб приватного права (юридичних фірм, юридичних компаній), що надають правові послуги; 4) це будь-яка допомога правового характеру, яка надається безоплатно на підставах, визначених законом, та суб'єктами, передбаченими у законі [57].

Оскільки, відповідно до ч. 1 ст. 48 Конституції Російської Федерації кожному гарантується право на одержання *кваліфікованої (курсив мій – С.К.)* юридичної допомоги, російські вчені пропонують наступні визначення «кваліфікованої юридичної допомоги»: 1) це діяльність осіб, що володіють спеціальними знаннями в галузі права, для надання якісних правових послуг [152, с. 39]; 2) це консультаційні послуги та представництво інтересів [112, с. 156]; 3) це не стільки право підозрюваного, обвинуваченого, підсудного мати захисником будь-яку особу, яку він вважає кваліфікованою, скільки залучення для здійснення захисту особи, що дійсно володіє відповідними професійними навичками (адвокат) [160, с. 9]; 4) це гарантована законом можливість особи отримати необхідну допомогу від осіб, що володіють спеціальними юридичними знаннями, уміннями і навичками, що дозволяє людині ефективно захищати і відстоювати свої права і законні інтереси [219, 130].

Відзначимо також, що у правовій літературі поряд з поняттям “правова допомога” використовують поняття “юридична допомога”, “правові послуги”, “юридичні послуги”¹. Деякі вчені вважають дані поняття

¹ Ще під час обговорення проекту КПК України А. Бірюкова звернула увагу учасників засідання на те, що в різних статтях проекту КПК по-різному розуміються терміни «захист», «правова допомога», «допомога»,

синонімами, тобто різними назвами одного й того ж явища [85, с. 11]. Інші ж розкривають зміст і ознаки поняття “правова допомога” через доступ до юридичних благ у вигляді юридичних послуг [134, с. 13].

Відсутність чіткого розмежування категорії “юридичні послуги” та термінів “правова допомога” і “юридична допомога” призводить, на наш погляд, до висновків деяких науковців, що законодавство України закріплює фактично потрійну систему правової допомоги: 1) система правової допомоги, в основі якої лежать Закони України “Про адвокатуру та адвокатську діяльність” та “Про нотаріат”; 2) система правових послуг, яка ґрунтується на нормах Цивільного кодексу; 3) система соціально-юридичних послуг, які надаються відповідно до Закону України “Про соціальні послуги” [248, с. 144].

Мають місце і думки щодо дуалізму у визначенні поняття правової та юридичної допомоги у вітчизняному законодавстві. Так, за твердженням А. Удода “через те, що на сьогодні в законодавстві України існує дуалізм у визначенні поняття правової та юридичної допомоги (у ст. 59 Конституції України використовується термін “правова допомога”, в ст. 44 Кримінально-процесуального кодексу України – “юридична допомога”, а в новому Кримінальному процесуальному кодексі України вживається термін “захист”), то можна зробити висновок, що всі ці терміни вживаються законодавцем як синоніми” [235, с. 504]. Пропозиція автора такого твердження наступна: “Для приведення законодавства у відповідність до Конституції України, а також щоб уникнути плутанини при з’ясуванні змісту термін “правова допомога” доцільно уживати те поняття, яке зазначене у Основному законі” [235, с. 505]. Разом з тим, не можемо розділити подібне твердження, оскільки, на нашу думку, не варто звужувати обидві категорії до

однієї, оскільки за наявності зв'язку між ними вказані категорії не є синонімами.

Спробуємо розібратися із вищенаведеними категоріями більш докладно. Так, юридична допомога визначається як сукупність заходів із надання правових послуг юридичним та фізичним особам, має на меті правильну їх юридичну орієнтацію у різноманітних правових ситуаціях [236]. При цьому “Большой юридический словарь” (Росія) не розмежовує значення категорій “правова допомога” та “юридична допомога”, визначаючи, що правова (юридична) допомога – це державна, недержавна (приватна, комерційна) діяльність кваліфікованої допомоги фізичним та юридичним особам в розумінні, правильному застосуванні та дотриманні законодавства, консультації з юридичних питань та питань права, що спрямовані на захист та сприяють дотриманню прав і законних інтересів громадян [39].

Деякі вчені доводять потребу залишити за терміном “правова допомога” смислу, що надається йому в міжнародному праві, а для позначення виду допомоги особі у правовій сфері використовувати словосполучення «юридична допомога особі» [167, с. 63].

У кримінальному процесі вживають термін “захист”. У проблемі співвідношення понять захисту та правової допомоги виваженою є позиція Т. Варфоломеєвої, яка зазначає: “Конституція України розрізняє поняття захисту та правової допомоги, й абсолютно правильно, оскільки за змістом це різні поняття, відмінні один від одного види правової діяльності” [46, с. 3–5]. Підтримуючи наведене твердження на вказаний аспект правової допомоги, одночасно залишаємося погоджуємося із думкою Н. Хмельовської про необхідність конкретизації змісту правової допомоги [248, с. 144].

П. Фадеєв відзначає, термін “правова допомога” потребує розгляду у двох площинах: на національному (внутрішньодержавному) та

міжнародному (міждержавному) рівні. При цьому, за твердженням вченого, у першому випадку особа, будучи суб'єктом кримінального процесу, через державні органи за допомогою захисника або самостійно реалізує свої права; у другому – особа, за окремими виключеннями, переважно через державу, що є суб'єктом міжнародного права, забезпечує захист своїх прав і свобод [238, с. 73–75]. Оскільки в чинному Основному Законі України гарантується саме допомога правова – не можемо погодитися з вищенаведеним твердженням.

А. Баранов та П. Марфіцін визначають юридичну допомогу як сприяння громадянам, посадовим та юридичним особам у вирішенні питань, пов'язаних із застосуванням норм права. Найбільш розповсюдженою згадані автори вважають юридичну допомогу, що поділяється: а) в кримінальному процесі – захисник обвинуваченого (підозрюваного), представник потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача; б) в цивільному процесі – представник позивача, відповідача або третьої особи; в) в господарському процесі – представник позивача або відповідача; г) в адміністративному процесі – представник громадянина в державних органах, надання консультацій, довідок; д) інша допомога – складання заяв, скарг та інших документів [21].

За вірним твердженням Н. Хмельовської, не відкидаючи доцільності поділу юридичної допомоги за окремими процесами, нелогічним є ототожнення її зміст із функціями надавачів такої допомоги. При цьому, вчена визначає, що юридична допомога – це аргументована законодавством, правовими нормами та/чи практичним їх застосуванням, конкретизована правознавчим змістом допомога, спрямована на забезпечення реалізації, захисту або відновлення конкретного права чи свободи людини, громадянина, особи. Запропоноване визначення означає, що юридична допомога – це не будь-яка допомога, а лише та, що має нормативний характер, тобто для надання якої існує та ідентифікована надавачем

законодавча підстава [248, с. 146].

Отже, сутність правової допомоги полягає у тому, що: 1) надання допомоги ґрунтується на встановленні її змісту на основі конкретизації правового поля, до якого вона належить та у якому надається певній людині та громадянину; 2) допомога спрямована на забезпечення точно визначеного права, щодо якого у особи є потреба у реалізації, захисті чи відновленні; 3) видом юридичної допомоги є допомога особі в певній галузі (виді, напрямі, розділі, пункті) права, яким вона обґрунтовується, аргументується та убезпечується. Саме тому, на наш погляд, у КПК України застосовується термін «юридична допомога», оскільки йдеться про надання необхідної допомоги при провадженні у кримінальній справі, тобто в одній галузі права [248, с. 146].

Разом з тим, категорія “правова допомога” є ширшим від поняття “юридична допомога”, оскільки знаходиться в системі загальнообов’язкових, формально-визначених правил поведінки, які встановлюються, охороняються і гарантуються державою з метою врегулювання найважливіших суспільних відносин.

Категорія “правова допомога” володіє рядом особливостей, серед яких, на наш погляд, варто виділити наступні: 1) сутність правової допомоги передбачається в більш широкому аспекті щодо її конкретного правового змісту (останній може стосуватися різних із виокремлених видів права), оскільки у розкритті сутності основним є спрямованість (адресність) на забезпечення реалізації прав і свобод людини, громадянина, особи, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення; 2) конкретизація змісту правового характеру допомоги щодо прав та свобод, які потребують захисту чи відновлення при порушенні, призводить до визначення виду чи сукупності видів юридичної допомоги, які включає певна правова допомога [235, с. 506]. Саме тому, вважаємо, правова допомога – це закріплена в Конституції

України та деталізована в поточному галузевому законодавстві сукупність видів юридичної допомоги, що надається адвокатами, нотаріусами, юрисконсультами громадських об'єднань та інших уповноважених на це суб'єктів, що функціонує з метою забезпечення реалізації конституційних прав і свобод людини та громадянина, захисту цих прав, а також відновлення у разі порушення.

Отже, як бачимо, “правова допомога” є ширшим поняттям від поняття “юридична допомога”, оскільки знаходиться в системі загальних загальнообов'язкових, формально-визначених правил поведінки, які встановлюються, охороняються і гарантуються державою з метою врегулювання найважливіших суспільних відносин, а її основою є адресність надання конкретній особі, у якої потреби в такій допомозі можуть бути одночасно у декількох правових площинах [266, с. 89].

Існує також точка зору, згідно якої, правова допомога, що надається адвокатами, є послугою [138, с. 13, 31, 32; 241, с. 35-37]. Такої думки дотримується і Конституційний Суд України [207].

Відзначимо, у Конституції України [106] поряд із терміном “правова допомога” вживається й таке поняття, як “захист від обвинувачення”. В контексті тематики нашого дослідження, виникає логічне запитання, чи охоплюється даний напрям діяльності поняттям “правова допомога”. За твердженням В. Личко, основна відмінність між поняттями “правова допомога” і “захист від обвинувачення” вбачається в суб'єкті надання правової допомоги [121, с. 421]. Ці поняття є суміжними, оскільки вони містять однакові цілі, що можна визначити як охорону прав, свобод і законних інтересів [151, с. 21]. У кримінальному процесі захисник поєднує захист і надання правової допомоги. Це можна чітко довести на прикладі ст. 44 Кримінально-процесуального кодексу України, норми якої визначають, що захисником може бути не тільки адвокат, але і родичі, опікуни,

підклучальники за згодою підсудного. Ці особи можуть не володіти юридичними знаннями, а значить, не можуть надавати правову допомогу, хоч і здійснюватимуть захист [121, с. 422].

Слід відзначити, правова допомога може бути визначена через поняття правової (юридичної) діяльності, що вказує на її видову приналежність до діяльності у сфері права і робить необхідним виявлення її зв'язків з правовими поняттями “діяльнісного” рівня. Виділення правової діяльності з правомірної поведінки має глибокий сенс. Для правової діяльності обов'язкові усвідомленість, цілеспрямованість, у той час як правова поведінка може бути фактичною, неусвідомленою суб'єктами в якості такої [159, с. 35].

При цьому, поняття “юридична діяльність” вживається в правовій літературі, у вузькому сенсі, для позначення виду правової діяльності - діяльності компетентних органів. Так, зокрема, В. Карташов визначає юридичну діяльність, як опосередковану правом професійну трудову державно-владну діяльність компетентних органів щодо винесення юридичних рішень, яка націлена на виконання громадських функцій і завдань (створення законів, здійснення правосуддя, конкретизацію права тощо) і задоволення тим самим як загальносоціальних, групових, так й індивідуальних потреб та інтересів [87, с. 31].

Варто вказати, що ряд характеристик правової допомоги (спрямованість на виконання суспільних завдань, використовувані засоби юридичного характеру та ін.) збігаються з властивостями владної юридичної діяльності. За складністю вона мало чим поступається, а іноді й перевершує останню, що дозволяє говорити про юридичну допомогу як про один з вищих рівнів правової діяльності. Водночас, юридична допомога відрізняється від владної юридичної діяльності відсутністю владного змісту [178, с. 28].

Слід виділити правову допомогу, що надається на професійній основі,

яка виступає як вид професійної діяльності юриста, тобто частина сформованої системи здійснення правових робіт і послуг відповідно до потреб суспільства при розгляді на громадському рівні; яка характеризується як вид професійної діяльності юристів, тобто сукупність регулярно здійснюваних у рамках закону поведінкових актів; яка визначається як вид професійної праці юриста та його професійної поведінки, реалізації посадової чи статусної ролі юриста [266, с. 90].

Таким чином, як бачимо, ознака професіоналізму є ключовим для відмежування правової допомоги, що надається на побутовому рівні (наприклад, поради правового змісту друзями, знайомими, іншими особами-непрофесіоналами) від правової допомоги, що надається юристом-професіоналом.

Нагадаємо, як сформульовано положення про правову допомогу у статті 59 Конституції України: “кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура” [106]. При цьому, порівняльний аналіз визначень правової допомоги закріплених в Основних законах України та зарубіжних країнах дає підстави стверджувати, що в одних випадках конституції передбачають, що кожен має “право на правову допомогу” або ж “право на кваліфіковану правову (юридичну) допомогу”, а в інших – передбачено “право на правову допомогу” або “право на отримання кваліфікованої правової допомоги”.

Порівнюючи поняття “право на правову допомогу” та “право на отримання правової допомоги”, цілком підтримуємо позицію Ю. Шрамко, на думку якої, точнішим є формулювання “кожен має право на отримання правової допомоги”, адже термін “правова допомога” може означати не

тільки суб'єктивне право, а й увесь інститут правової допомоги. Коли йдеться про право кожного на правову допомогу, то, вочевидь, мається на увазі, що така допомога повинна не лише бути задекларованою можливістю для суб'єкта цього права, а й фактично отримана ним. А “отримання правової допомоги” сприймається не так двозначно й вказує на право окремої людини, яка отримує правову допомогу¹ [263, с. 41].

Важливим, на наш погляд, є необхідність з'ясувати, що має на увазі законодавець, коли закріплює в Основному законі право на “кваліфіковану правову (юридичну) допомогу”, а не просто право на “правову допомогу”. На думку М. Потаніної, кваліфікація розуміється, передусім, як ступінь, і вид професійної навченості суб'єкта надання правової допомоги, наявність у нього знань, умінь, навичок, необхідних для її здійснення. У цьому аспекті кваліфікована правова допомога пов'язана з властивостями суб'єкта надання, які підтверджуються офіційними документами (про освіту, про стаж роботи і т.д.) У цьому сенсі термін “кваліфікована правова допомога” означає, що дана діяльність здійснюється особою, що відповідає зазначеним формальним вимогам, які пред'являються до неї при допуску до надання правової допомоги [178, с. 30].

Кваліфікованість в такому розумінні – тільки один аспект кваліфікованої правової допомоги, її зовнішня сторона, що відображає стан суб'єкта надання “до здійснення діяльності”. У динамічному, змістовному плані щодо правової допомоги “кваліфікованість” має й іншу, не менш важливе, смислове навантаження – вона означає міру якості, рівень самої діяльності, її характеристику в залежності від складності, точності, відповідальності, відповідності закономірностям, правилам оптимального

¹ Конституція України застосовує термін “право на правову допомогу”, хоча, виходячи з наступних положень статті 59, можна впевнено зробити висновок, що йдеться саме про право на отримання правової допомоги як суб'єктивне право кожного.

використання коштів, способів, методів юридичної допомоги в кожному конкретному випадку надання.

Таким чином, конституційну вимогу кваліфікованості правової допомоги слід розуміти не тільки як кваліфікацію суб'єкта надання (передумову його діяльності, необхідну, але не достатню для характеристики її якості), але і як вимогу якості самої правової допомоги, яка має бути реалізована в кожному разі звернення за правовою допомогою.

Так, в якості мінімальних стандартів кваліфікованої правової допомоги Р. Мельніченко називає наявність юридичної освіти у особи, яка надає юридичну допомогу; пред'явлення особі, що надає деякі види юридичної допомоги, спеціальних вимог (кваліфікаційний іспит, стаж і т.д.), вірно вказує на формальність цих ознак і доповнює їх “активністю надання правової допомоги” [135, с. 34].

Гарантуючи право на отримання неодмінно кваліфікованої правової допомоги, на думку М. Потаніної, держава повинна, по-перше, забезпечити умови, що сприяють підготовці кваліфікованих юристів для надання громадянам різних видів правової допомоги, по-друге, встановити з цією метою певні професійні та інші кваліфікаційні вимоги та критерії. При цьому, в якості захисника допускається адвокат, інші ж умови, професійні критерії та організаційно-правові форми, що забезпечують надання кваліфікованої правової допомоги в кримінальному процесі, повинні, бути визначені законодавцем [178, с. 31]. Разом з тим, на даний час відсутній закон, що визначає критерії кваліфікованості правової допомоги.

Слід також відзначити, що вищенаведена правова позиція застосовується тільки до кримінального та конституційного судочинства як сфер публічних інтересів сторін судового розгляду, враховуючи, що право користуватися допомогою захисника та мати представника служить одним із способів судового захисту й, разом з тим, одним із проявів конституційного

права на отримання кваліфікованої правової допомоги, встановлення критеріїв, кваліфікованої правової допомоги й зумовлених ними особливостей і умов допуску тих чи інших осіб в якості захисників або представників у конкретних видах судочинства є прерогативою законодавця.

В контексті вищенаведеного, не можемо погодитися із твердженням М. Присяжненка яке не вважає, що термін “право на кваліфіковану правову допомогу” означає оцінку якості правової допомоги. Не достатнім, як на наш погляд, є аргумент вченої що “вельми сумнівним виглядає для держави сенс гарантувати надання неякісної правової допомоги”. Разом з тим, цілком вірним є її твердження, що від того, якою буде відповідь на питання, що означає “право на кваліфіковану правову допомогу”, залежить зміст законодавчого врегулювання інституту правової допомоги як такої [184, с. 33].

Таким чином, вважаємо під кваліфікованою правовою допомогою слід розуміти будь-яку самостійну діяльність з надання на постійній професійній основі правових послуг на території України. При цьому, суб'єктами надання кваліфікованої правової допомоги на постійній професійній основі можуть бути тільки фізичні особи, які мають згідно чинного законодавства нашої держави статус адвоката, нотаріуса або науковий ступінь кандидата або доктора юридичних наук, а також у передбачених законодавством випадках їх професійні об'єднання, створені відповідно до законодавства. України.

Відмітимо також, що міжнародні акти, що містять загальновизнані принципи і стандарти, також припускають саме кваліфікований характер правової допомоги. В “Основних принципах, що стосуються ролі юристів” спеціально наголошується, що уряди повинні забезпечувати належну кваліфікацію та підготовку юристів і знання ними професійних ідеалів і моральних обов'язків, а також прав людини та основних свобод, визнаних національним і міжнародним правом [133, с. 414]. Про кваліфікований

характер правової допомоги йдеться також у “Декларації про право і обов'язок окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати і захищати загально визнані права людини та основні свободи” [133, с. 423].

Таким чином, не можна не враховувати ту цінність, як якісне надання правових послуг та повагу до юридичної професії мають з боку громадян, суб'єктів ділового обігу, суспільства та держави. Встановлення кваліфікаційних критеріїв для надання правової допомоги є одним з інструментів боротьби з правовим нігілізмом, на необхідності якої неодноразово вказували вищі органи влади та посадові особи нашої держави.

Класифікація правової допомоги за різними критеріями є важливим питанням, яке дозволяє глибше зрозуміти поняття правової допомоги, її сутність та особливості. В. Панченко пропонує класифікацію правової допомоги особистості за різними критеріями:

по-перше, по відношенню правової допомоги як діяльності суб'єкта надання до правової діяльності одержувача правова допомога поділяється на: безпосередню правову допомогу як вчинення юридичних дій в інтересах суб'єкта, який отримує допомогу, по реалізації його прав, свобод та законних інтересів та опосередковану правову допомогу, яка полягає в доведенні до суб'єкта одержання засобів юридичного характеру (правових знань, навичок, правової інформації, в тому числі матеріалізованих в документах-носіях), що формують готовність до самостійного здійснення ним дій для подолання проблемної правової ситуації. Безпосередня правова допомога являє собою діяльність суб'єкта надання, що виражається у здійсненні конкретних дій, що прямо впливають на проблемну життєву ситуацію для задоволення інтересів суб'єкта отримання. При цьому типі допомога як діяльність помічника актуально включена до перебігу діяльності суб'єкта, що потребує допомоги.

Опосередкована допомога виражається в адресному наданні суб'єкту, який потребує допомоги, доступних засобів для самостійної внутрішньо або

зовнішньо вираженої активності для подолання проблемної життєвої ситуації. В рамках цього типу залежно від характеру засобів, що надаються, вченим виділяється два види допомоги: надання матеріальних засобів і надання інтелектуальних ресурсів, що включають інформування, консультації, повчальну допомогу;

по-друге, за суб'єктами, залученими до процесу надання правової допомоги, допомога може бути: двосуб'єктною, що має місце тільки в рамках відносин (взаємодії) між суб'єктом отримання та суб'єктом надання та багатосуб'єктною – допомога, в процесі якої беруть участь не тільки суб'єкти одержання і суб'єкти надання, але й інші соціальні суб'єкти (громадяни, їхні колективи, організації, органи влади тощо);

по-третє, за ступенем активності одержувача в процесі допомоги, остання може бути поділена на допомогу за активною участю одержувача у перетворенні проблемної життєвої ситуації та на допомогу за відсутністю участі одержувача в перетворенні проблемної життєвої ситуації [167, с. 9].

Говорячи про види правової допомоги, в рамках тематики нашого дослідження, слід виділити таке поняття, як суб'єкти правової допомоги. Необхідно зауважити, що підходить до визначення такого роду суб'єктів можна з двох боків: по-перше, це особи, які мають право надавати правову допомогу; по-друге, це коло осіб, які мають право на отримання правової допомоги. Розглянуті вище види правової допомоги відштовхуються переважно від фізичної особи як такого суб'єкта правової допомоги, який має право на її отримання. Безперечно, суб'єктами безоплатної правової допомоги можуть бути тільки фізичні особи. Проте, коли мова йде про оплатну правову допомогу, суб'єктами, що можуть її отримувати, можуть бути не тільки фізичні, але й юридичні особи [121, с. 423].

Конституція України закріплює право кожного на отримання правової допомоги, що означає можливість, будь-якої особи, що знаходиться на

території нашої держави, скористатися правовою допомогою незалежно від громадянства (дане право поширюється і на іноземців, і осіб без громадянства), статі, раси, національності, мови, походження, майнового стану, місця проживання, ставлення до релігії, переконань, приналежності до суспільних об'єднань, а також інших обставин.

При цьому, основною властивістю суб'єкта отримання правової допомоги, є нездатність особи самотійно, своїми діями реалізувати свої права, свободи та законні інтереси. Потреба правової допомоги виникає внаслідок відсутності спеціальних знань і навичок в галузі права (незнання про свої права в тій чи іншій життєвій ситуації, про правові засоби їх реалізації і т.д.), наявність юридичних та (або) фактичних перешкод для самотійного використання своїх правових можливостей (недієздатність, вік, стан здоров'я, небажання, психологічна неготовність діяти самотійно в правовій сфері і т.д.) [178, с. 35].

За загальним правилом передумовою правової допомоги виступає зацікавленість суб'єкта її отримання, його ініціатива, звернення за допомогою. Правову допомогу можна нав'язати, вона не може надаватися, всупереч волі суб'єкта отримання. Однак законодавство встановлює перелік випадків, коли юридична допомога може бути надана в обов'язковому порядку, всупереч волі суб'єкта. Так, зокрема, принцип забезпечення підозрюваному, обвинуваченому права на захист, який закріплено у Конституції України, є фундаментальним для кримінального процесу. Одним із найбільш дієвих та ефективних механізмів його реалізації в рамках кримінального провадження, а отже, і захисту прав цього учасника процесу, поряд із можливістю здійснювати свій захист особисто, є право підозрюваного, обвинуваченого мати захисника. У випадках, передбачених законом, участь захисника є обов'язковою [262, с. 9].

Варто звернути увагу, що в новому КПК України, порівняно з КПК

України 1960 р., розширено перелік підстав, відповідно до яких участь захисника у кримінальному судочинстві є обов'язковою¹. Чинний КПК України передбачає обов'язкову участь захисника у кримінальному провадженні щодо особливо тяжких злочинів – з моменту набуття особою статусу підозрюваного (ч. 1 ст. 52 КПК України). Також новелою для кримінального судочинства стала обов'язкова участь захисника щодо реабілітації померлої особи – з моменту виникнення права на реабілітацію (п. 6 ч. 2 ст. 52 КПК України) [108, с. 71].

Водночас варто констатувати, що у ст. 52 КПК України перелічені не всі випадки обов'язкової участі захисника у кримінальному провадженні. На підставі аналізу змісту Кримінального процесуального закону України можна зробити висновок, що в кримінальному процесі має місце ще принаймні декілька ситуацій, в яких участь захисника є обов'язковою, однак законодавець безпідставно про них не згадує у ст. 52 КПК України. Так, відповідно до ч. 1 ст. 330 КПК України, якщо обвинувачений за повторне порушення порядку судового засідання видалений за ухвалою суду із зали судового засідання тимчасово або на весь час судового розгляду і якщо такий обвинувачений не представлений захисником, то суд зобов'язаний залучити захисника для здійснення захисту за призначенням і відкласти судовий розгляд на строк, необхідний для підготовки до захисту. Тобто, як видно з наведеної норми, судовий розгляд (чи його частина) в жодному разі не може відбутися без представника сторони захисту. І якщо обвинувачений видалений із зали судового засідання, то участь захисника на час його видалення є обов'язковою [49, с. 338].

Суб'єкт надання правової допомоги в організаційно-структурному

¹ Так, КПК України 1960 р. визначав обов'язкову участь захисника лише у разі, коли санкція статті, за якою кваліфікується злочин, передбачає можливість призначення покарання у вигляді довічного позбавлення волі.

плані являє собою систему організацій, осіб, що діють в установленому порядку та здійснюють даний вид діяльності. В особистісному плані суб'єктом надання правової допомоги є особа, що володіє спеціальними знаннями в галузі юриспруденції, як правило, підтвердженими документом про фахову юридичну освіту. При цьому, основним суб'єктом надання кваліфікованої правової допомоги виступає саме адвокат.

Разом з тим, поза рамками адвокатської діяльності можливе створення інших структур, що надають юридичну допомогу (з одночасним прийняттям відповідних нормативних правових, актів, що регламентують таку діяльність). Держава забезпечує і підтримує, коли це необхідно, створення і розвиток нових незалежних національних установ з питань захисту прав людини та основних свобод на всій території, що знаходиться під її юрисдикцією [216, с. 121].

Коло суб'єктів надання правової допомоги на визначено в чинному законодавстві України. Проте їх коло можна визначити, виходячи зі змісту Закону України “Про безоплатну правову допомогу” [186]. Так, серед них:

1) найпростішими за досягненням є органи виконавчої влади та місцевого самоврядування. Саме вони мають бути основою для надання такої правової допомоги, оскільки вони діють від імені держави та є джерелом забезпечення/порушення прав і свобод.

2) фізичні та юридичні особи приватного права — широке поняття. Воно містить у собі наступних суб'єктів, які мають відповідну юридичну освіту та спроможні надати таку допомогу на достатньому фаховому рівні: адвокати, підприємці, фірми, вузи, юридичні клініки, професійні об'єднання, тощо.

3) спеціалізовані установи які утворені органами місцевого самоврядування відповідно до цього законодавства та утримувані за їх рахунок неприбуткові організації з надання первинної правової допомоги;

4) органи нотаріату¹

До інших осіб, до компетенції яких входить вирішення питань, пов'язаних з наданням правової допомоги, можуть бути, зокрема, віднесені: Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, співробітники митних і податкових органів та ін.

Так, згідно Закону України “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини”, Уповноважений має право:

- з метою захисту прав і свобод людини і громадянина особисто або через свого представника в установленому законом порядку: звертатися до суду про захист прав і свобод осіб, які через фізичний стан, недоздатність повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права і свободи; брати участь у судовому розгляді справ, провадження в яких відкрито за його позовами (заявами, клопотаннями (поданнями)); вступати у справи, провадження в яких відкрито за позовами (заявами, клопотаннями (поданнями)) інших осіб, на будь-якій стадії їх судового розгляду; ініціювати незалежно від його участі у судовому провадженні перегляд судових рішень;

- направляти у відповідні органи акти реагування Уповноваженого у разі виявлення порушень прав і свобод людини і громадянина для вжиття цими органами заходів;

- перевіряти стан додержання встановлених прав і свобод людини і громадянина відповідними державними органами, в тому числі тими, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, здійснюють виконання судових рішень, вносити в установленому порядку пропозиції щодо поліпшення діяльності таких органів у цій сфері [192].

¹ Відповідно до статті 5 Закону країни “Про нотаріат”, нотарійс зобов'язаний сприяти громадянам, підприємствам, установам і організаціям у здійсненні їх прав та захисті законних інтересів, роз'яснювати права і обов'язки [189].

Правова допомога, що реалізується особами, які спеціально уповноважені на ведення своєї професійної діяльності, здійснюється, суворо в рамках передбачених законом або іншими актами, що регламентують діяльність відповідних осіб. Надання допомоги поза межами своїх повноважень є порушенням і в ряді випадків може свідчити про зловживання своїм службовим становищем, розголошенні службової інформації і т.д. [178, с. 37]

Істотна риса правової допомоги особистості полягає в пріоритеті прав, свобод, законних інтересів конкретного одержувача для задоволення його індивідуальних інтересів. Це означає, що в процесі впливу на предмет правової допомоги, сприяючи реалізації прав, свобод, законних інтересів суб'єкта отримання, суб'єкт надання переслідує задоволення власних або інших інтересів, які хоч трохи відрізняються від інтересів суб'єкта отримання правової допомоги. При цьому, суб'єкт надання правової допомоги може діяти не тільки від імені суб'єкта отримання, а й від свого власного імені в інтересах суб'єкта отримання. Закон пов'язує можливість їх участі в цивільному процесі в даній формі саме з необхідністю захисту інтересів конкретної особи [94, с. 200].

Наявність у суб'єкта надання правової допомоги власного інтересу є цілком можливо, але він не повинен суперечити інтересові одержувача. Так, власний інтерес суб'єкта надання може виникати у зв'язку і з приводу його діяльності з реалізації інтересів суб'єкта отримання – інтерес в отриманні винагороди за правову допомогу, але не інтерес в самому процесі її надання. Цим зумовлений некомерційний, непідприємницький характер правової, допомоги, яка за своєю суттю, призначенням, за соціальними, економічними, моральними, історичними компонентами не є комерційною і винагорода за яку носить компенсаційний характер [103, с. 116].

Правову допомогу можна характеризувати як сприяння, здійснюване в

інтересах іншої особи. Як і всі інші соціальні потреби людини, потреба в правовій допомозі виникає тоді, коли її задоволення є засобом реалізації якого-небудь конкретного інтересу [51, с. 37]. Це, за твердженням І. Михайловської, дозволяє припустити, що реалізація інтересів іншої особи і є той основний процес, щодо якого правова допомога носить підлеглий, “допоміжний” характер, перебіг якого вона полегшує, підтримує [144, с. 12-13].

Вплив на правову діяльність суб'єкта отримання правової допомоги може здійснюватися у двох формах:

1) у формі професійного правового сприяння в організації суб'єктом отримання своїй діяльності щодо здійснення норм права в проблемній правовій ситуації в процесі якої йому доводиться визначати фактичні обставини, вибрати й аналізувати нормативно-правові акти, тлумачити їх, приймати рішення [115, с. 176]. Правова допомога в цих випадках полягає у підготовці суб'єкта отримання до реальної правової діяльності. У даному випадку можна говорити про опосередкований вплив правової допомоги на правову діяльність одержувача, оскільки безпосереднім предметом правової допомоги тут виступає правова свідомість суб'єкта отримання;

2) у формі повної або часткової заміни правової діяльності суб'єкта отримання правової допомоги діяльністю суб'єкта надання. При цьому:

а) правова допомога може супроводжувати правову діяльність суб'єкта отримання, доповнювати її, коли частина дій щодо проблемної правової ситуації суб'єкт надання правової допомоги вживає сам, а іншу частину здійснює суб'єкт надання (наприклад, захист адвокатом обвинуваченого в кримінальному процесі); б) правова допомога може повністю замінювати правову діяльність суб'єкта отримання, тоді дії суб'єкта надання правової допомоги являють собою акти реалізації прав і обов'язків одержувача і тягнуть для одержувача юридичні наслідки [178, с. 44].

На думку Р. Мельніченко, термін “правова допомога” за смисловим змістом близький до терміну “представництво” [136, с. 138]. Інститутові представництва присвячені багато робіт вчених-правників, хоча деякі з цих авторів називають даний інститут межгалузевим [98, с. 5-6]. Виділяють представництво в матеріальному і процесуальному праві: “Якщо в цивільному праві представництво пов'язане з вчиненням юридичних дій від імені акредитуючої сторони, що породжують для неї обов'язкові юридичні наслідки то в кримінальному та цивільному процесі представниками іменуються також особи, які надають акредитуючій стороні юридичну допомогу” [137, с. 9]. Межа між представництвом та правовою допомогою визначається за такою ознакою: представник виступає від імені акредитуючої сторони і робить при цьому юридичні дії, що породжують для акредитуючої сторони певні процесуальні чи матеріальні наслідки. При наданні правової допомоги представник діє від свого імені [117, с. 17].

У роботах вчених-цивілістів, правова допомога ототожнюється з так званим процесуальним представництвом. Останнє, на думку Я. Зейкана, видається нам не зовсім вірним: правова допомога здійснюється і в процесі матеріального представництва, тому як матеріальне представництво – це “вчинення угод та інших юридичних дій однією особою – представником в межах повноваження від імені іншої особи” [83, с. 112].

Відзначимо також, особливу групу засобів правової допомоги становлять засоби, що формують готовність суб'єкта отримання до самостійного використання правових засобів-установлень і правових засобів-діянь для реалізації своїх прав, свобод, законних інтересів в проблемній правовій ситуації [178, с. 45]. Поряд з цим, правова допомога:

по-перше, дозволяє максимально ефективно (своєчасно, при мінімумі затрат) ініціювати правозастосовчу діяльність як механізм гарантування реалізації прав і свобод (порушити цивільну справу, грамотно склавши та

подавши позовну заяву; своєчасно і з належним правовим документом звернутися до органу, уповноваженого розглянути його по суті скаргу і т.п.). Юридична та фактична можливість звернутися за допомогою кваліфікованого фахівця-юриста виступає як фактор, який визначає доступність юридичної процедури [71, с. 112]. В інших випадках отримання правової допомоги може призвести до відмови від “запуску” механізму правозастосування (наприклад, роз’яснення малої ймовірності винесення правозастосовчого рішення потрібного змісту при необхідності несення істотних судових витрат);

по-друге, правова допомога, супроводжує правову діяльність особи в ході здійснення правозастосування, дозволяє найефективніше використовувати юридичні засоби захисту своїх інтересів, вибудовувати та реалізовувати правову позицію в цивільних, кримінальних та ін. категоріях справ, ситуативно коригувати тактику та стратегію, адекватно, з точки зору досягнення цілей, реагувати (не реагувати) на дії суб’єктів та учасників правозастосовчого процесу [128, с. 89-90];

по-третє, правова допомога виступає як сприяння правозастосовчої діяльності, гарантія її законності та обґрунтованості. Ми вже вище відзначали, що чинне законодавство України передбачає ситуації, коли правова допомога в процесі правозастосовчої діяльності здійснюється без згоди на те суб’єкта її отримання, в іншому випадку правозастосовче рішення визнається незаконним і підлягає скасуванню.

Варто також нашої уваги і те, що зазначити, що в юридичній науці робляться спроби розширення поняття правової допомоги за рахунок включення до її змісту, зокрема, правового виховання при забезпеченні та реалізації прав і свобод людини і громадянина, будь-яких правовідносин, які виникають “в ході отримання особою, по суті, будь-яких послуг правового змісту” [135, с. 33]. Не поділяючи ототожнення понять правової допомоги та,

власне, послуг правового характеру, правової допомоги та правового виховання, необхідно визнати, що такий підхід в цілому заслуговує на схвалення, проте вимагає теоретичного обґрунтування.

В контексті тематики нашого дослідження, важливим моментом у характеристиці правової допомоги є те, що вона за своїм призначенням виступає одним із засобів забезпечення прав, свобод, законних інтересів з боку органів публічної влади. На відміну від інших умов і засобів забезпечення прав людини і громадянина, правова допомога забезпечує саму правову діяльність конкретної особи щодо реалізації її прав, свобод, законних інтересів, являє собою її “внутрішнє забезпечення”, тоді як державний контроль, нагляд, розкриття злочинів і т.д. є по відношенню до правової діяльності “зовнішніми” умовами та засобами забезпечення. Саме тому, цілком погоджуємося із думкою М. Потаніної, що саме необхідність професійної юридичної підтримки, доповнення або заміщення правової діяльності особи щодо реалізації її прав, свобод, законних інтересів і зумовлено виділення права на отримання правової допомоги в самостійне конституційне, право, що не зводиться за змістом до інших прав-гарантій, наприклад права на судовий захист прав і свобод людини і громадянина, права захищати свої права і свободи всіма способами, не забороненими законом та ін. [178, с. 46]

При цьому категорії “охорона” та “захист” прав не є взаємовиключними, вони взаємопов'язані та взаємозумовлені. Тому найбільш переконливою видається позиція, згідно якої охорона прав – поняття більш широке, оскільки охороняються права постійно, а захищають їх тільки тоді, коли вони порушені [252, с. 89]. Саме тому, в рамках цього підходу виправдано виділення відносно самостійних правоохоронної та правозахисної функцій держави, правоохоронної та правозахисної функцій права. При цьому перед охороною стоїть пріоритетне завдання забезпечення

нормальної реалізації права [10, с. 55] і, тим самим, попередження правопорушень та усунення причин, що їх породжують [250, с. 59], а перед захистом – забезпечення реалізації прав, які порушені або оспорюються [223, с. 218].

При цьому надання громадянам правової допомоги розглядається як одна з функцій правоохоронної діяльності. Практична діяльність органів правоохоронної системи нашої держави є багатоманітною. Безсумнівно, кожен правоохоронний орган несе відповідальність лише у межах своїх нормативних повноважень і приймає участь в розвитку предмету своєї діяльності. В той же час, усі правоохоронні органи об'єднують спільні завдання, що перед ними постають.

Основним завданням правоохоронних органів є охорона законності та правопорядку, захист прав і свобод людини і громадянина, боротьба зі злочинністю, а також попередження та профілактика правопорушень, які здійснюються тільки на підставі закону та відповідно до закону особами, які перебувають на службі в правоохоронних органах і мають спеціальну професійну підготовку. Крім того, діяльність правоохоронних органів пов'язана з вирішенням та іншими допоміжних завдань, до яких, на думку С. Бабаченко, слід віднести: 1) прийняття та розгляд повідомлення про вчинення злочину або іншого правопорушення; 2) безпосереднє виявлення ознак злочину чи правопорушень; 3) мінімізація ризиків заподіяння шкоди; 4) виконання обов'язків з дотриманням усіх необхідних, у тому числі процесуальних вимог; 5) дотримання законності [14, с. 91].

Головне завдання правоохоронних органів – це і відновлення порушеного права (комплекс правових дій, на які примушують фізичну або юридичну особу, що порушила право, зумовила збитки, заподіяла злочин або інші негативні наслідки). Чинним законодавством передбачено процедуру відшкодування моральної або матеріальної шкоди, визначені виплати по

компенсації за неправомірні дії органів правоохорони. Діяльність правоохоронних органів є публічною, багатоплановою та підконтрольною [67, с. 90].

Таким чином, правоохоронна функція правової допомоги за широкого підходу проявляє себе в тому, що правова допомога супроводжує правову діяльність особи, компенсуючи брак юридичних знань, навичок, фактичні труднощі у здійсненні прав, свобод, законних інтересів і виступає: а) засобом підтримки правомірної поведінки, правової активності особистості, попередження (профілактики) порушень прав, свобод, законних інтересів людини і громадянина; б) засобом впливу в інтересах особи на державну владну правоохоронну діяльність в розглянутих вище формах впливу правової допомоги на юридичну діяльність, в першу чергу, правозастосовчу; в) одним з факторів, що працюють в комплексі з іншими на підвищення рівня правової свідомості та правової культури, як конкретного одержувача правової допомоги, так і суспільства в цілому [223, с. 218].

2.2 Конституційне право людини і громадянина на правову допомогу та його реалізація за допомогою інституту адвокатури

Відповідно до статті 3 Конституції України, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст та спрямованість діяльності держави, а ствердження і забезпечення цих прав і свобод є головним обов'язком держави [106]. В той же час, проголошення і закріплення їх в законах чи інших правових актах державних органів не має значення без реальних гарантій здійснення.

Незважаючи на важливість соціально-економічних, ідеологічних, політичних гарантій, основними, безперечно, є саме юридичні (гарантованість конституційних прав і свобод та неможливість їх скасування та обмеження, гарантування судового захисту прав та свобод, право кожного знати свої права і обов'язки, право на правову допомогу та ін.). Як підкреслює О. Мордовець, це зумовлено тим, що соціально-економічні, політичні та ідеологічні умови як такі ще не забезпечують реалізації прав і свобод особи. Власне гарантіями вони стають лише завдяки юридичній формі та організаційним зусиллям держави і суспільства [231, с. 278]. Аналогічну тезу висловлює О. Сичьов, який стверджує, що поклавши на себе конституційний обов'язок щодо захисту прав і свобод громадян, держава тим самим покладає на себе й інший обов'язок – створення відповідних механізмів. У повному обсязі функцію такого захисту виконували та виконують саме органи адвокатури [229, с. 170].

Надання висококваліфікованої правової допомоги завжди було прерогативою адвокатів. Однак, на думку І. Черемних, з підвищенням уваги до забезпечення та захисту прав і свобод людини і громадянина слід

тракувати конституційне право на отримання кваліфікованої юридичної допомоги більш широко, включаючи до систему надання такої допомоги поряд з адвокатами та особами, яким в установленому порядку дозволено займатися цим видом діяльності, також і нотаріусів, які здійснюють діяльність з реалізації публічно-правової функції держави щодо захисту прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб [254, с. 34].

Право на отримання правової допомоги закріплено в 59 Конституції України. Тут міститься положення про те, що «Кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав». Поверхневий аналіз змісту цієї статті показує, що це право є правом особи. Воно належить і громадянам України, і іноземцям, і особам без громадянства. Крім того, право на кваліфіковану правову допомогу, в тому числі й безкоштовну, гарантується державою [106].

Забезпечення права особи на правову допомогу покладається на Україну через ратифіковані міжнародно-правові договори. Відповідно до ч. 1 ст. 11 Загальної декларації прав людини 1948 р. «кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для захисту» [79]. Право на правову допомогу, передбачене п. 3 (с) ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.: «Кожний обвинувачений у скоєнні кримінального злочину має право захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя» [105]. Аналогічна норма закріплена у п. 4 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. [146]

Таким чином, конституційна гарантія права особи на правову допомогу в цілому відповідає положенням міжнародно-правових актів. В той же час, практично існують випадки неоднакового розуміння цієї конституційної норми, що підтверджується, зокрема, рішеннями Конституційного Суду України. В рамках тематики нашого дослідження, розглянемо їх детальніше.

Перше офіційне тлумачення ст. 59 Конституційний Суд України надав у справі про право вільного вибору захисника, за зверненням громадянина Г. Солдатова 16 листопада 2000 р. У цій справі вирішувалось питання чи може допускатись, як захисник працівник приватної юридичної фірми, з якою він уклав угоду-доручення на представництво його інтересів у кримінальній справі, в якого не має свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю. Конституційний Суд України зазначив, що конституційний припис «кожен є вільним у виборі захисника своїх прав» (ч.1 ст. 59 Конституції України) за своїм змістом є загальним і стосується не лише підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного, а й інших фізичних осіб, яким гарантується право вільного вибору захисника з метою захисту своїх прав та законних інтересів, що виникають з цивільних, трудових, сімейних, адміністративних та інших правовідносин, а не тільки з кримінальних [207].

Окрім того, на думку Суду, про загальність і невизначеність даного положення свідчить юридична норма ч. 2 ст. 63 Конституції України, де передбачено право підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного на захист. Саме том, керуючись нормами міжнародного права, Конституційний Суд України наголосив, що вираз «кожен є вільним у виборі захисника своїх прав» слід розуміти, як конституційне право підозрюваного, обвинуваченого та підсудного при захисті від обвинувачення та особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, з метою отримання правової допомоги вибрати захисником своїх прав особу, яка є фахівцем у галузі права і за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням

юридичної особи. Допуск приватно практикуючого юриста, який займається наданням правової допомоги особисто або за дорученням юридичної особи, як захисника ніяк не порушує право підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного на захист [207]. Що стосується ч. 2 ст. 59 Конституції України про те, що «для забезпечення права на захист від обвинувачення... в Україні діє адвокатура», - це одна із конституційних гарантій, що надає підозрюваному, обвинуваченому і підсудному можливість реалізувати своє право вільно вибрати захисником у кримінальному судочинстві адвоката - особу, яка має право на заняття адвокатською діяльністю [207].

Ще одне офіційне тлумачення ст. 59 Конституції України Конституційний Суд України видав 30 вересня 2009 р., у рішенні по справі, про право на правову допомогу за зверненням І. Голованя, яке стосувалося питання чи має громадянин право на правову допомогу адвоката під час допиту його як свідка або у разі виклику для надання пояснень до державних органів та чи є це право однією з конституційних гарантій, що надає громадянину можливість вільно обирати своїм представником або захисником у будь-яких державних органах адвоката – особу, яка має свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю.

За результатами розгляду цієї справи Конституційний Суд відмітив, що під поняттям «кожен», слід розуміти, всіх без винятку осіб – громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на території України. Крім того, дана юридична норма є гарантована державою можливість будь-якій особі незалежно від характеру її правовідносин з державними органами, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, юридичними та фізичними особами вільно, без неправомірних обмежень отримувати допомогу з юридичних питань в обсязі і формах, як вона того потребує [208].

Конституційне право кожного на правову допомогу за своєю суттю є

однією з юридичних (правових) гарантій реалізації, захисту та охорони інших прав і свобод людини і громадянина, і в цьому і полягає його соціальна значущість [208]. Це право в жодному випадку не може бути обмежено (ст. 64 Конституції України), воно є нормою прямої дії, і випадках, коли це право не передбачене іншими нормативно-правовими актами, воно повинно гарантуватися особі, бо Конституція України, має найвищу юридичну силу. Саме тому, за вірним твердженням суду, правову конструкцію «для ... надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура» треба розуміти так, що особа під час допиту її як свідка в органах дізнання, досудового слідства чи дачі пояснень у правовідносинах з цими та іншими державними органами має право на правову (юридичну) допомогу від обраної за власним бажанням особи в статусі адвоката, що не виключає можливості отримання такої допомоги від іншої особи, якщо законами України щодо цього не встановлено обмежень [208].

Відзначимо, реформування інституту адвокатури завжди торкається двох напрямів: одна частина фахівців наполягає на адвокатській монополії в наданні юридичних послуг, тоді як інша залишає право на представництво інтересів громадян у судах будь-якої особи за наявності вищої юридичної освіти. На сьогодні монополія на надання правової допомоги в Україні відсутня (на практиці виняток становить кримінальне судочинство, у процесах якого інтереси підозрюваного та обвинуваченого може представляти саме адвокат). Більшість українських експертів достатньо високо оцінюють шанси ухвалення урядом рішення про встановлення адвокатської монополії в країні. Це означатиме, за твердженням Т. Міськевича, що в перспективі виключно адвокат матиме повноваження здійснювати представництво інтересів клієнтів у судах у таких справах, як розлучення, розділ майна, аліменти, суперечки на предмет заповіту або

спадку, житлові питання, проблеми з податковою, а також у всіх інших категоріях справ цивільного, господарського чи адміністративного судочинства, де раніше представляти інтереси фізичних та юридичних осіб міг фахівець у галузі права (не адвокат) [142]. Недотримання даного положення, на думку багатьох вчених, суперечить міжнародним нормам і стандартам адвокатської діяльності, порушує державні гарантії відносно існування самої адвокатури як інституту, покликаною здійснювати захист від обвинувачення і надання правової допомоги. Головним прихильником даної позиції виступає, зокрема, Союз адвокатів України [41, с. 49].

При цьому, головним аргументом фахівців різних рівнів на підтримку таких змін виступає світова тенденція розвинутих правових систем, що вказує на формування єдиного ринку юридичних послуг і встановлення загальних правил його регулювання¹. Так, різною мірою адвокатська монополія поширена в ряді європейських країн, таких як Бельгія, Франція, Норвегія, Данія, Голландія, Португалія та ін. Німеччина, наприклад, має вже 50-річний досвід успішно діючої адвокатської монополії². Причому вона стосується не тільки представництва фізичних та юридичних осіб у суді, а й їх консультування. Великобританія – держава з найбільш стабільною правовою системою – свого часу теж ввела адвокатську монополію та розділила адвокатів на баристерів (представництво в судах) та солісіторів (правова робота поза судами) [237, с. 51, 66, 80]. Як приклад також можна

¹ Відзначимо, 2012 і 2013 роки стали для адвокатури часом змін: 20-річна невизначеність урешті-решт закінчилася невідворотним реформуванням згідно з новим Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». На сьогодні, в Україні близько 120 тис. юристів, у тому числі 37 тис. адвокатів. При цьому щороку отримують дипломи близько 12 тис. випускників юридичних ВНЗ. Тобто на 120 тис. юристів припадає приблизно 80 тис. юристів і близько 40 тис. адвокатів.

² Правовий статус адвокатури в Німеччині визначений в Законі “Про правові послуги” що діє з 1959 року. Фактично, адвокатура незалежна і самоврядна з 1878 року. Монополія на надання правових послуг адвокатом встановлена з метою забезпечення прав громадян від недобросовісних правових послуг. При цьому німецьким законодавством передбачено страхування надання таких послуг. Цікаво, право Німеччини передбачає право громадян самостійно виступати у суді, проте на практиці відсоток таких справ дуже малий. Адвокат Німеччини, може виступати в будь-якому суді, незалежно від регіону країни, проте для представництва в Федеральному суді існують спеціально допущені адвокати, кількість яких становить 34-36 осіб на всю країну.

навести практику функціонування адвокатської монополії серед азіатських країн – Гонконг, Тайвань, Республіка Корея і Японія [158, с. 31, 48, 56, 78].

Прихильники ідеї монополії в Українській державі стверджують, що саме в такий спосіб стане можливим введення єдиних стандартів надання правової допомоги, покращення роботи судів та правоохоронних органів і в Україні (зокрема, А. Джуська [75], В. Лінь [122, с. 72] та ін.). Зрозуміло, що запровадження новації підтримується практично всіма захисниками, які мають адвокатське посвідчення. Водночас безпосередньо адвокати запевняють, що прийдешні зміни задовільнять не тільки їхні власні інтереси, а й служитимуть на користь громадян, які звертатимуться за юридичною допомогою: насамперед адвокат, на відміну від юриста або просто фахівця в галузі права, у разі скоєння ним правопорушення може бути притягнутий до відповідальності; таким важливим нюансом, як збереження свідчень, обмежений теж тільки адвокат; узагалі ж адвокат – це юрист, який здобув спеціальну освіту та має відповідну ліцензію для того, щоб здійснювати представництво інтересів громадян у судах. Важливо також, що адвокат обов'язково має відповідний попередній досвід роботи і це – наголошують адвокати – принципові відмінності адвоката від юриста [212, с. 13-14].

Слід відзначити, підготовка кадрів вищої кваліфікації в сфері юриспруденції відіграє неоціненну роль у забезпеченні органів державної влади, правосуддя та правопорядку спеціалістами-юристами. Декларацією всесвітньої конференції “Наука для XXI століття: нові зобов'язання” зроблено ставку на розвиток освіти, науки й сучасних технологій як єдиного способу уникнути глобальної ресурсної кризи й забезпечити благополуччя населення на нашій планеті. Очевидно, що необхідність руху України до європейських стандартів, інтеграції її у світовий освітній і науковий простір не викликає сумніву. Фактично від того, як відбувається підготовка національних кадрів, багато в чому залежить престиж вітчизняних освіти,

науки й успіх такої інтеграції [104, с. 4].

В той же час, останнім часом ВНЗ України випускають досить значну кількість правників (часто із суто комерційного інтересу)¹. У результаті на ринок праці виходить маса «молодих спеціалістів» з відповідними дипломами, рівень знань та умінь яких, м'яко кажучи, є незадовільним. Їхня практика негативно позначається на рівні правової культури в країні. Тому саме перекваліфікація та долучення до лав адвокатів, на думку лобістів монополії, спонукатиме зацікавлених юристів відповідати високим вимогам інституту адвокатури, що, у свою чергу, забезпечить підвищення якості роботи, відповідальності та гарантії професійної діяльності захисника, а отже, створить умови для добросовісної конкуренції на вітчизняному ринку надання юридичних послуг [31, с. 12].

Відзначимо, перспектива пристосування до нових вимог монополізації була сприйнята вкрай негативно в колах практикуючих юристів, серед яких, чимало дійсно талановитих і знаючих свою справу фахівців. Незадоволення, насамперед, викликає необхідність понести істотні витрати на складання спеціалізованого платного іспиту та проходження затребуваного стажування як умови присвоєння статусу адвоката. Разом з тим, фахівці розглядають таку диверсифікацію та реструктуризацію ринку не стільки як «фільтр» на професіоналізм, скільки як необхідний крок на шляху інституціонального формування адвокатури – важливої складової правового суспільства. Адже саме розвиток державних інституцій у наш час є запорукою благополуччя сучасної держави [13, с. 376].

¹ Сьогодні в Україні налічується близько 190 вищих учбових закладів, що готують юристів на різних рівнях, – молодших фахівців, бакалаврів, фахівців. Це вузи як державні, так і приватні. Але є і негативні риси в бурхливому зростанні юридичної освіти. Зокрема, на підготовку юристів переорієнтовувалися багато закладів, де до недавнього часу готували фахівців зовсім інших профілів – товарознавців, інженерів. Ці моменти вже самі по собі свідчать про необхідність радикального перегляду стратегії підготовки юридичних кадрів як в масштабах країни, так і в місцевих регіонах. У зв'язку з цим цілком логічно виглядає позиція Вищої ради юстиції України, який на одному з своїх засідань, де були присутні керівники вищих правових інституцій країни, визнав необхідність визначення престижних юридичних державних вузів.

Відмітимо також, що прихильники надання права представляти інтереси особи в суді всім правникам, погоджуючись з тим, що захисник повинен бути кваліфікованим фахівцем і професіоналом, відстоюють право особи, яка звернулася за правовою допомогою, на вільний, самостійний вибір захисника і створюють незалежні, добровільні адвокатські асоціації, об'єднання, бюро, контори, посилаючись на відповідне законодавство України [94, с. 201].

В той же час, надання обвинувачуваному або підсудному можливості вибрати собі захисника зі складу високопрофесійних адвокатів, на нашу думку, не може розглядатися як обмеження чи порушення конституційних прав особи. Таке положення, навпаки, є гарантією того, що людина отримає кваліфіковану правову допомогу. Відзначимо також, що у розвинених європейських демократичних державах, а також у законодавстві США, закріплено положення про те, що надання обвинувачуваному або підсудному можливості самостійно вибрати собі захисника зі складу колегій не є порушенням прав останнього. Законодавство іноземних країн не містить поряд з терміном «адвокат» термін «інші фахівці в галузі права», надаючи їм такі самі функції [66, с. 29].

За вірним твердженням М. Шольца, правова система має слугувати основою функціонування будь-якого суспільства і саме на правників покладається реалізація найважливішого елемента цього процесу – верховенства закону. Це пояснюється тим, що правник має працювати на два фронти: з одного боку представляти інтереси свого клієнта, а з іншого – інтереси правосуддя. Аби уникнути конфлікту між двома групами інтересів, високий фах юриста має бути поза сумнівом. Досягти ж цього можна, лише встановивши однакові правила гри для всіх, хто представлятиме своїх клієнтів у суді. При цьому, під однаковими правилами він пропонує розуміти доступ до професії, контроль за належним виконанням обов'язків,

дисциплінарну відповідальність тощо. Виконання ж цих умов усіма представниками професії має гарантуватися шляхом установлення відповідного нагляду, який можливий лише у певній системі, тобто монополії. Отже, альтернативи адвокатській виключності, на думку експерта, для України немає [29, с. 2].

Тим же, кого бентежить саме слово «монополія», фахівець додатково поясняє, що виключне право не передбачає ні обмеження доступу до професії, ні зменшення конкуренції, ні підвищення цін на правничі послуги. Прозорі та зрозумілі умови долучення до професійної спільноти забезпечать неабияку змагальність усередині системи і, відповідно, здешевлення юридичних послуг [29, с. 3].

За словами Г. Баллебай-Окхольма, основним аспектом, який виправдовує нагляд за окремими представниками професійної спільноти в межах цілісної системи (один з елементів монополії), є об'єктивна неможливість оцінити якість надання правових послуг. У випадку програної справи, клієнт не має змоги визначити: чи то адвокати виконали свою роботу неналежно, чи то справу взагалі неможливо було виграти в судовому порядку [17, с. 3].

Якщо відкинути другу причину, перед охочим отримати правову допомогу постають два ризики: моральний, тобто вірогідність того, що адвокати не виконають усіх необхідних дій для захисту, та загроза недобросовісності. Її суть полягає в тому, що якщо клієнт не спроможний оцінити якість послуг, навіщо надавати якісні послуги, коли за ту ж плату можна надати послуги нижчої якості? Убезпечити клієнта від цих ризиків мають репутація компанії, вибіркоче тестування окремих адвокатів, а також гарантії, котрі, на жаль, так само як і якість, є оціночною категорією. Отже, єдиним виходом є нагляд у рамках монополії. При цьому, як відзначає С. Бігун, монополія дозволяє підвищити якість при збереженні конкуренції.

Якісна ж правова допомога є запорукою належного функціонування правової системи в цілому. Ефективна правова система є запорукою ефективної економіки країни. Тому шукати відповідь на запитання: «Чому одні країни багатші за інші?» необхідно не в економічній, а в юридичній царині [3, с. 4].

Таким чином, як бачимо, правова допомога є багатоаспектною, різною за змістом, обсягом та формами і може включати консультації, роз'яснення, складання позовів і звернень, довідок, заяв, скарг, здійснення представництва, зокрема в судах та інших державних і недержавних органах, захист від обвинувачення.

Конституційний Суд України в уже цитованому нами рішенні зміст права на правову допомогу розкриває як гарантовану Конституцією України можливість фізичної особи одержати юридичні (правові) послуги [207]. Разом з тим, у правничій літературі висловлені критичні зауваження щодо використання терміну «юридичні послуги» у кримінальному судочинстві. Так, зокрема, Т. Варфоломеева відмічає, що таке ставлення до правової допомоги знижує її значення в державі до рівня побутових послуг, що на думку автора є неприпустимим [45, с. 38]. Т. Варфоломеева також зазначає, що Конституція України розрізняє поняття захисту і правової допомоги [46, с. 4]. А. Чебаненко вважає, що “надання правової допомоги” і “правові послуги” принципово відмінні поняття за змістом і суттю. Перше – це вид професійної діяльності, друге – різновид підприємницької діяльності [251, с. 28]

О. Банчук, М. Демкова включають до складу правової допомоги соціально-юридичні послуги, безоплатну правову допомогу та правові послуги. На їх думку, саме така система правової допомоги дозволить забезпечити права людини в Україні. Це буде означати, що до суб'єктів надання різних видів правової допомоги (правових послуг, безоплатної правової допомоги та соціально-юридичних послуг) законом будуть

пред'являтися певні освітні вимоги та вимоги щодо компетентності. Встановлення таких вимог унеможливить надання правових послуг будь-якими фізичними або юридичними особами, а соціально-юридичних послуг – державними, комунальними спеціалізованими підприємствами, установами та закладами соціального обслуговування, юридичними особами, які не мають на меті отримання прибутку, фізичними особами [20, с. 10].

У межах стандартів ООН існує дещо розширене тлумачення права на правову допомогу. Зокрема, це правова консультація бідним і незаможним особам, юридична допомога будь-яким законним способом та вчинення адвокатом правових дій для захисту інтересів клієнта та право на отримання правової допомоги в судах. У понятті правової допомоги об'єднують різні види правової допомоги, яка надається безкоштовно та за плату [161, с. 255].

Рада Європи правову допомогу тлумачить як можливість особи використовувати або захищати свої права у будь-яких судах, право відшкодувати усі судові витрати, понесені особою, якій надається правова допомога у ході захисту своїх прав (гонорар адвоката, судового збору, витрат на експертизу, відшкодування витрат свідків і витрати на перекладача) [202, с. 3]. Від поняття правової допомоги розмежоване поняття правової консультації, яка передбачає забезпечення особам, які перебувають в економічно несприятливому становищі, можливість одержання необхідної правової консультації з усіх питань.

Не можемо залишити поза увагою того факту, що за умови існування вже двох офіційних тлумачень даної статті 59 Конституції України на практиці до тепер виникають певні суперечності, щодо питань обрання саме суб'єкта надання правової допомоги та відшкодування судових витрат за надані послуги. Зокрема, звернення Приватного малого підприємства – фірми «Максима» до Конституційного Суду України в 2013 р., стосувалося питання, неоднозначного застосування ч. 1 ст. 59 Конституції України щодо

права кожного на правову допомогу та на вільний вибір захисника своїх прав, що має наслідком, відмову у відшкодуванні в господарському суді судових витрат на юридичні послуги, надані не адвокатом, а іншим фахівцем у галузі права, і призвело до порушення конституційного права на правову допомогу та обмеження конституційного права на вільний вибір захисника [209]. Конституційний Суд України у своєму рішенні вказав, що у контексті ст. 59 Конституції України, до складу судових витрат на юридичні послуги, які підлягають відшкодуванню юридичній особі у господарському судочинстві, належать суми, сплачені такою особою, якщо інше не передбачено законом, лише за послуги адвоката [209].

Оскільки, у ст. 55 Конституції України передбачається, що «кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна» [106], в контексті тематики нашого дослідження актуальним є аналіз практики Європейського суду з прав людини, щодо звернень громадян України з порушенням права на правову допомогу. Так, зокрема, на порушення права на правову допомогу Європейський суд з прав людини вказав у справах Яременко проти України») [206], Балицький проти України) [204], Єрохін проти України) [205]. Розглядаючи дані категорії справ Європейський суд з прав людини наголосив, що встановлені його практикою принципи, відповідно до яких право кожного обвинуваченого у вчиненні злочину на ефективний захист його інтересів, у разі необхідності – призначеним державою захисником, хоча й не абсолютне, є однією з основних ознак справедливого судового розгляду. Як правило, підозрюваному доступ до захисника повинен надаватись з його першого допиту міліцією, якщо тільки з огляду на конкретні обставини кожної справи не впливає, що для обмеження цього права існували вагомі

причини. Право особи на захист буде в принципі непоправно порушено, якщо викривальні показання, отримані під час допиту правоохоронними органами без доступу до захисника, використовуватимуться з метою її засудження. Хоча обвинувачений у кримінальному провадженні може за різних обставин відмовитися від свого права на захист його інтересів, така відмова не може суперечити будь-якому важливому суспільному інтересу, повинна бути однозначно встановлена, та має супроводжуватись мінімальними гарантіями, що відповідають важливості такої відмови.

Разом із тим дія права на правову допомогу не обмежується тільки сферою кримінального судочинства. Адже права, передбачені п. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, є складовим елементом загального поняття справедливого судового розгляду, що охоплює й випадки здійснення цивільного судочинства. Європейський суд з прав людини не відносить право на правову допомогу у справах про цивільні права та обов'язки до загальних вимог п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод про справедливе судочинство. Пункт 3 (с) ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод стосується тільки кримінального процесу. Виходячи з рішення Європейського суду з прав людини, п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод може в деяких випадках примушувати державу забезпечити надання допомоги через адвоката, коли вона необхідна для здійснення реального доступу до правосуддя або якщо у визначених категоріях справ юридичне представництво є обов'язковим згідно з внутрішнім законодавством деяких держав-учасниць, або внаслідок складності процесу [19, с. 51]. Отже, враховуючи рішення Європейського суду з прав людини, поняття права на правову допомогу набуває більш широкого трактування, ніж у п. 3 (с) ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Виходячи із того, що Конвенція про захист прав людини і

основоположних свобод є частиною національного законодавства України¹, а рішення Європейського суду з прав людини є обов'язковими для виконання, що передбачено ст. 2 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. [245, с. 13], можна зробити висновок, що відповідно до взятих міжнародно-правових зобов'язань Україна повинна забезпечувати кожній особі право на правову допомогу як під час провадження у кримінальних справах, так і під час судового провадження за іншими категоріями судових справ.

Відмітимо, факт закріплення права на правову допомогу в Конституції України робить це право основним, конституційним, таким, що підлягає конституційному регулюванню та конкретизації в інших галузях, головним чином, матеріального цивільного, кримінального та процесуального права. У нашому випадку слід було б зробити аналіз проаналізувати та нормативний характер права на отримання юридичної допомоги адвокатурою в конституційному праві. При цьому варті уваги такі принципово важливі положення, що відносять дане право до предмета правового регулювання в конституційному праві:

1) норма Конституції про право на правову допомогу носить установчий характер. Це право випливає з самого законодавчого акту. Конституція визнала це право як реально існуюче закріпивши в трактуванні: «кожен має право»;

2) конституційне право на правову допомогу входить до правового інституту основних прав і свобод людини і громадянина, який лежить в основі правового статусу особи [5, с. 48]. У науковій юридичній літературі

¹ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод було ратифіковано відповідно до Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 р. № 475/97 [190].

під ним розуміється єдність прав, свобод і обов'язків людини. Тому право на отримання правової допомоги серед інших основних прав і свобод складає основу правового статусу особи і як конституційне право має найвищу юридичну силу та підлягає підвищеному захисту [40, с. 12];

3) положення про правову допомогу в Конституції є правовстановлюючою нормою. Воно встановлює позитивне юридичне право, й служить цілям гарантування, охорони та захисту всіх конституційних прав і свобод, спрямоване на регламентацію заходів юридичної відповідальності;

4) особливістю закріплення права людини і громадянина на правову допомогу є той факт, що воно було здійснено матеріальної конституційною нормою. Ця особливість впливає із загального характеру конституційного регулювання основних прав і свобод людини і громадянина. Процесуальні норми інституту прав і свобод, включаючи право на отримання правової допомоги, містяться в цивільному процесуальному, кримінальному процесуальному, адміністративному та інших галузях права;

5) право на правову допомогу не може бути обмежене. Так, зокрема, статтею 64 Конституції України закріплено, що конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень [106].

Разом з тим, відзначимо, право на отримання правової допомоги шляхом звернення до органів адвокатури не є абсолютним. Межами в його реалізації є права і законні інтереси інших осіб: громадянин не може користуватися цим правом з метою порушення прав інших. Адже, за твердженням К. Чижмарь, отримувати кваліфіковану юридичну консультацію можна не тільки з метою реалізації свого права, але і з метою зловживання правом, тобто, використання суб'єктивного права всупереч з

його соціальним призначенням тягне за собою порушення охоронюваних законом прав та інтересів особи, суспільних і державних інтересів [259, с. 99]. Отже, право на отримання правової допомоги має межі свого здійснення і не може бути використано з метою нанесення шкоди правам і законних інтересів інших осіб. І цю обставину адвокат повинен враховувати при реалізації своїх прав та виконанні обов'язків [147, с. 23];

б) конституційне положення про право на правову допомогу носить уповноважуючий, а не зобов'язуючий характер. Очевидний також ряд гарантуючих норм, що стосуються всіх прав і свобод. Це пов'язано з тим, що держава, сприяючи формуванню громадянського суспільства в Україні, прагне надати людині максимальну ступінь свободи і дає особистості право самій приймати рішення про використання або не використання конституційного права. В останньому випадку, за твердженням В. Букача, визначальне значення має загальна правова культура населення, підвищенню якої в нашій державі в даний час, на жаль, не приділяється належної уваги [42, с. 11].

Конституція України, поряд з проголошенням основних прав і свобод особи, включаючи і право на отримання правової допомоги, встановлює гарантії прав і свобод. Сюди відносяться судовий захист прав і свобод; міжнародно-правовий захист прав і свобод; захист прав і свобод самою особою усіма, не забороненими законом способами; встановлення чіткого механізму можливого обмеження прав і свобод; відшкодування шкоди, заподіяної людині; невід'ємність прав і свобод. Зрозуміло, всі ці загальні та юридичні гарантії прав і свобод людини і громадянина в рівній мірі відносяться і до права на отримання правової допомоги [260, с. 77].

Розглядаючи питання, пов'язані з юридичною природою конституційного права на отримання правової допомоги, не можна не відзначити й того факту, що в наукових роботах в галузі права не вироблено

єдиного підходу щодо того, до якої групи, виходячи з загальноприйнятої в науці конституційного права класифікації основних прав і свобод, слід віднести дане право. Погоджуємося з К. Чижмарь, що це питання має не тільки теоретичне, а й практичне значення, оскільки різні групи прав і свобод людини і громадянина закріплюються в рамках різних правових доктрин і, отже, у зв'язці «людина – держава» можуть трактуватися по-різному. Так, в межах однієї доктрини пріоритет віддається правам особи, другої – держави [175, с. 45].

Ряд вітчизняних та зарубіжних вчених взагалі обходять це питання. Зокрема, О. Кутафін та Є. Козлова обмежилися лише згадкою про те, що до Основного закону держави включені норми, що є вихідними в правотворенні, спрямовані на забезпечення належною мірою справедливого, ставлення до людини в ході судового розгляду [99, с. 212]. Вважаємо, це твердження правильне за своєю суттю, проте не дає відповіді на запитання, чи можливе одержання правової допомоги без судового розгляду, або ж останнє є обов'язковою умовою можливості використання даного права. Розуміння права на правову допомогу в широкому сенсі дозволяє стверджувати, що пов'язування його використання з судовим розглядом є цілком невірним. Цим правом особа може користуватися й поза судового розгляду, в конкретних життєвих ситуаціях, а держава зобов'язана забезпечити його реалізацію [256, s. 122].

Російський вчений М. Баглай право на отримання юридичної допомоги взагалі відносить до конституційних гарантій правосуддя [16, с. 232]. Разом з цим, така позиція при всій її доцільності представляється недостатньо обґрунтованою теоретично. Це пояснюється тим, що в Конституції мова йде про право на отримання правової допомоги, а не гарантії правосуддя.

У цьому зв'язку не можна також не відзначити наукової позиції А. Зінов'єва, який трьох груп прав, що до традиційно виділяються в науці

конституційного права – особистим, політичним, соціально-економічним, додає ще одну, четверту групу, яку він називає юридичними правами-гарантіями людини і громадянина [84, с. 98]. Сюди належать право на державний захист своїх прав; право захищати свої права і свободи всіма законними способами; право на судовий захист своїх прав і свобод; право на отримання правової допомоги; право користуватися допомогою адвоката; право не свідчити проти себе самого, своєї дружини (чоловіка) і близьких родичів; право на компенсацію заподіяної шкоди від злочину та зловживання владою; презумпція невинуватості [256, с. 123].

Із запропонованою А. Зінов'євим класифікацією прав і свобод та виділенням в них юридичних прав-гарантій людини і громадянина, на наш погляд, слід погодитися. Виділення четвертої групи основних прав і свобод дозволяє віднести конституційне право на отримання правової допомоги, з одного боку, до права в тому сенсі, як це закріплено в Конституції, а, з іншого боку, до юридичної гарантії прав і свобод, так як, використовуючи своє право на отримання правової допомоги, людина може захистити своє інше право [175, с. 46]. Тим самим перше право є юридична гарантія всіх інших прав людини і громадянина. Саме тому, надаючи громадянам юридичну допомогу, адвокат одночасно захищає тим самим й інші конституційні права.

Юридичну природу конституційного права кожного на отримання правової допомоги слід виводити з “другого покоління”¹ прав і свобод людини і громадянина, закріпленого в дусі позитивістської доктрини прав і свобод. Це право не є природне право людини, а є позитивним правом, яке закріплено Конституцією України подібно до того, як й інші основні права і свободи людини і громадянина. За класифікації основних прав і свобод право

¹ Друге покоління прав людини сформувалося у процесі боротьби народів за поліпшення свого економічного життя, підвищення культурного статусу. Це так звані позитивні права, для реалізації яких необхідна організуюча, плануюча та інші форми діяльності держави щодо забезпечення цих прав.

на отримання правової допомоги слід віднести до юридичних прав-гарантій людини і громадянина. Це робить необхідним збільшення ролі держави в забезпеченні цього права особи. Якщо держава його заснувала, то, держава повинна його забезпечити своєю активною позицією, якщо одні права держава повинна просто не порушувати, обмежуючись їх дотриманням, тобто, діючи пасивно, то це право вимагає його виконання, тобто, активних дії держави [256, s. 122]. Звідси, наділяючи адвокатуру повноваженнями з надання правової допомоги держава посилює контроль за її діяльністю і в цілому її публічно-правовий характер. При цьому право на отримання правової допомоги бути приватною справою індивіда, а це означає, що держава зберігає і певні приватно-правові засади в діяльності адвокатури, прагнучі надати своїм громадянам максимальну ступінь свободи.

Висновки до розділу 2:

1. Правова допомога – це закріплена в Конституції України та деталізована в поточному галузевому законодавстві сукупність видів юридичної допомоги, що надається адвокатами, нотаріусами, юрисконсультами громадських об'єднань та інших уповноважених на це суб'єктів, що функціонує з метою забезпечення реалізації конституційних прав і свобод людини та громадянина, захисту цих прав, а також відновлення у разі порушення.

2. Конституційну вимогу кваліфікованості правової допомоги слід розуміти не тільки як кваліфікацію суб'єкта надання (передумову його діяльності, необхідну, але не достатню для характеристики її якості), але і як вимогу якості самої правової допомоги, яка має бути реалізована в кожному разі звернення за правовою допомогою.

3. Під кваліфікованою правовою допомогою слід розуміти будь-яку самостійну діяльність з надання на постійній професійній основі правових послуг на території України. При цьому, суб'єктами надання кваліфікованої правової допомоги на постійній професійній основі можуть бути тільки фізичні особи, які мають згідно чинного законодавства нашої держави статус адвоката, нотаріуса або науковий ступінь кандидата або доктора юридичних наук, а також у передбачених законодавством випадках їх професійні об'єднання, створені відповідно до законодавства. України.

4. Правову допомогу слід розглядати як вид правозахисної діяльності, один з головних інструментів громадського контролю за діяльністю публічної влади. Її відмінність від інших способів правозахисної діяльності полягає в тому, що саме правова допомога як сприяння реалізації

індивідуальних інтересів конкретних осіб здійснюється юридичними засобами, закріпленими в чинному позитивному праві. При цьому, правозахисна функція держави в повному обсязі виявляється в практичній діяльності інституту адвокатури і лише частково – в діяльності інших суб'єктів надання правової допомоги.

5. Під конституційним правом на отримання правової допомоги слід розуміти гарантоване Конституцією право людини і громадянина на звернення до адвоката, органів нотаріату, юрисконсульта, державного, муніципального чи іншого органу за отриманням юридичної консультації, представництва інтересів в суді, інших органах держави з метою захисту порушених конституційних прав і свобод, а також попередження їх можливого порушення в майбутньому.

6. Оскільки право отримувати правову допомогу закріплено в Конституції України, то воно відноситься до основних, тобто конституційних права і свобод. Інші, похідні від нього права (право на захисника, право на нотаріальне посвідчення прав, право на юридичну консультацію, право на інформацію в питаннях права і т. п.) закріплюються в інших нормативно-правових актах. Вони не є похідними та менш значущими; забезпечення цих прав знаходиться на рівні з конституційними правами захистом держави.

7. Змістом конституційного права на правову допомогу є такі принципово важливі положення, що відносять дане право до предмета правового регулювання в конституційному праві: 1) норма Конституції про право на правову допомогу носить установчий характер; 2) конституційне право на правову допомогу входить до правового інституту основних прав і свобод людини і громадянина, який лежить в основі правового статусу особи; 3) положення про правову допомогу в Конституції є правовстановлюючою нормою; 4) особливістю закріплення права людини і громадянина на правову допомогу є той факт, що воно було здійснено матеріальною конституційною

нормою; 5) право на правову допомогу не може бути обмежене; 6) конституційне положення про право на правову допомогу носить уповноважуючий, а не зобов'язуючий характер.

8. Юридична природа права на отримання правової допомоги походить з «другого покоління» прав і свобод людини і громадянина, закріпленого в дусі позитивістської доктрини прав і свобод. Це право не є природне право людини, а є позитивним правом, яке закріплено Конституцією України подібно до того, як й інші основні права і свободи людини і громадянина. За класифікації основних прав і свобод право на отримання правової допомоги слід віднести до юридичних прав-гарантій людини та громадянина.

9. Інститут адвокатури на сьогодні день є фактично єдиним інститутом надання правової допомоги при розгляді справ у судах, статус якого врегульований належним чином нормативно; володіє системою допуску та перевірки кваліфікації кандидатів, а також механізмами відповідного контролю за діяльністю адвокатів. В той же час, надання правової допомоги іншими фахівцями в галузі права позбавлене нормативних обмежень та контролю.

10. Вважаємо, запровадження монополії адвоката на представництво інтересів особи в суді значно підвищить стандарти надання правової допомоги. Ці стандарти повинні передбачати необхідність володіння певним рівнем юридичних знань, дотримання важливих етичних норм, обмеження гонорару, який має відшкодувати сторона, що програла справу та ін. Відповідно, наявність такого стандарту вимагає й певного рівня відповідальності адвоката, як мінімум дисциплінарної відповідальності перед своїми колегами, яка полягає в загрозі втрати можливості займатися такою роботою.

В той же час, законодавцю необхідно встановити певні градації справ (від малозначущих до важливих), в яких визначити можливість

представництва інтересів не тільки адвокатами та відшкодування витрат на юридичні послуги: в адміністративних справах – стягнення незначних штрафів (їх ведення, доцільно дозволити будь-яким юристам, встановивши обмеження суми відшкодування вартості їхніх послуг з боку держави у випадку програшу; у цивільних справах можливим було б установлення грошової межі, коли представництво було б дозволено будь-якому спеціалісту в галузі права, але сума відшкодування також мала б бути обмежена.

РОЗДІЛ 3

МІСЦЕ ТА РОЛЬ АДВОКАТУРИ В РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВОЗАХИСНОЇ ФУНКЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

3.1 Незалежність адвокатури як основна гарантія її діяльності

Держава знаходиться на етапі формування нового правового обґрунтування діяльності адвокатури, яка за час свого існування отримала велику значимість. Зафіксувавши в ст. 59 Конституції України волю народу, гарантувавши кожному право на отримання правової допомоги [106], прийнявши Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [185], держава істотно розширила офіційне визнання сфери дії адвокатури та її вихід за рамки судової системи, підвищивши соціальний статус у суспільстві, визнавши її інститутом. Разом з тим, багато питань функціонування цього правозахисного інституту залишається невирішеними. В Україні тривають дискусії з приводу визначення ролі та місця адвокатури у суспільстві, залишається дискусійним питання допустимості втручання держави у діяльність адвокатури, зміцнення гарантій її незалежності [56, с. 63].

Важливе становище сучасного, справедливого права в житті суспільства з метою забезпечення строго правового порядку (в тому числі з питань державного примусу), передбачає збереження та зміцнення сучасних юридичних цінностей, всіх накопичених людством досягнень в галузі юридичних гарантій прав і свобод людини, а також юридичних засобів, які забезпечують справжню реалізацію правових ідеалів і цінностей. А звідси, за твердженням П. Матвеева, впливає визнання на практиці постійними та непорушними діючих юридичних принципів і механізмів, що виражають такого роду правові ідеали й цінності [129, с. 115].

Безперечним є той факт, що перше місце серед такого роду ідеалів і цінностей займає саме принцип незалежності, відповідно до якого на сучасній стадії розвитку цивілізації права і свободи людини є вершиною юридичної реальності та безпосередньо входять до позитивного права – вони залишаються загальними началами, визначальними, базовими орієнтирами для чинного права [165, с. 139]. Вони покликані бути основою правової політики країни, направляти правотворчу діяльність, зусилля щодо втілення конституційних прав і свобод людини і громадянина в усьому комплексі юридичних норм, правових порядків і процедур. Вони мають значення як критерій при тлумаченні права, ще більш у формуванні правосвідомості, загального ставлення до права з боку всіх суб'єктів, насамперед всіх громадян, посадових осіб і держави в цілому [61, с. 77].

Відповідно до пріоритетних принципів сучасного права, принципу незалежності, зараз одним з небагатьох шляхів, необхідних для того, щоб права і свободи людини набули значення достатньої підстави для юридично значимих дій, є їх визнання у якості юридично значимих дій і в цьому відношенні юридично достатніх органами правосуддя (судом). Саме суд, що функціонує в належних процесуальних процедурах, за своїм місцем в юридичній системі, статусу і можливостей повинен відповідно до аналізованого нами принципу безпосередньо визначати юридичні наслідки згідно встановлених в правосудді порядків, встановленими фактами – ситуацій, що вимагають правового реагування і, отже, конституційні права і свободи людини і громадянина як такі можуть служити безпосередньою юридичним базисом для винесення юридично значимих рішень тільки для суду [172, с. 81].

Питання про обмеження конституційних прав і свобод людини з боку владних інститутів, і, насамперед, державних, судових органів завжди було і залишається одним з найактуальніших у політико-правовому відношенні

протягом всієї людської цивілізації. На межі 20-21 століть ця проблема набула особливого звучання в контексті ідеї і практики правової державності і все частіше зустрічаються випадків порушень прав і свобод людини, як з боку інших індивідів, так і з боку держави [213, с. 251].

У сучасній правовій літературі, присвяченій інституту адвокатури, термін “незалежний” використовуються в різних ситуаціях: по-перше багато науковців виокремлюють принцип незалежності адвокатури; по-друге, при визначенні статусу адвокатів законодавець встановлює гарантії їх незалежності, тобто мова йде й про незалежність адвокатської діяльності.

Саме слово “незалежний” можна тлумачити як такий, який не залежить від кого-небудь, чого-небудь, не підкоряється комусь, чомусь [50, с. 760]. Крім того, незалежність — можливість приймати самостійні рішення, які підкорюються власним бажанням та інтересам і не потребують зовнішніх вказівок та наказів [264, с. 228]. Незалежність може мати різні значення, але завжди повинно бути конкретизовано, стосовно яких зовнішніх об'єктів вона встановлюється. Незалежність може бути й повною, але звичайно встановлюється певна межа, до якої можна бути незалежним, або визначається коло суб'єктів, що мають право (не мають права) здійснювати зовнішній вплив [150, с. 170].

О. Михайленко цілком доречно зазначає, що незалежність необхідно відрізнити від самостійності. Якщо незалежність означає здійснення своїх повноважень, процесуальної діяльності без будь-якого незаконного впливу, а також не підзвітності будь кому, то самостійність передбачає вільну участь у дослідженні оцінці доказів, обговоренні й прийнятті рішення у відповідності з законом та власним переконанням [143, с. 51-52].

З метою належного здійснення своєї професійної діяльності адвокату необхідна незалежність від осіб та органів, у провадженні яких перебуває доручена йому справа, а також від інших владних структур та посадових осіб.

Право на незалежність – одна з ключових характеристик професії адвоката. В її основі повинні лежати моральна свобода, високий рівень загальної та правової культури, великий професійний досвід. Так як в якості сторони, яка намагається протягом усього періоду історії нашої держави контролювати діяльність адвокатури, є сама держава, то в подальшому, будемо більше уваги приділяти проблемам взаємин інституту адвокатури та держави в особі її відповідних органів: судових, правоохоронних, адміністративних і т.п.

Адвокатура в демократичному суспільстві функціонує як незалежна інституція, тобто не підпорядкована державі, забезпечена від будь-якого стороннього втручання та є особливим правозахисним інститутом в Україні. Про це свідчить імператив професійного захисту прав та законних інтересів осіб у суді, публічно-правовий статус даного інституту, надання державою права на отримання правової допомоги абсолютно всім фізичним і юридичним особам. Незалежність адвокатури є одним з головних принципів адвокатської діяльності. Отже, повинні не тільки існувати надійні механізми забезпечення цього принципу, а й беззастережне його дотримання [44, с. 7].

У людини, що не має тісного взаємозв'язку з юриспруденцією, може скластися враження, що будь-яке право – є явище державного порядку і не більше того. У більшій своїй частині дане твердження є вірним, оскільки саме завдяки державі застосування соціальних засобів, норм поведінки знаходить такі властивості (офіційний, публічний характер, висока державна гарантованість), які реалізують в практичному житті імперативи сучасної цивілізації – забезпечують таке вирішення життєвих ситуацій, яке відрізняється твердістю, визначеністю за змістом, надійної гарантованістю, а також суверенністю. І що особливо важливо, будуються на остаточній основі, виступають в якості нормативного регулятора, що відрізняється загальністю і обов'язковістю [61, с. 78].

Право під розглянутим кутом зору, як владне державне явище може

бути охарактеризоване, на думку С. Алексєєва, в якості силового інституту, здатного з опорою на міць державного примусу нав'язувати свою волю, проводити в життя певні нормативи, програми поведінки, приписи влади на території всієї країни. У цій частині справедливим залишається одне з формулювань права, що прийшло з радянського періоду, як зведена в закон воля панівного класу. При цьому в структурі права є галузі, які іменуються “силовими”: кримінальне право, кримінально-виконавче, адміністративне право [4, с. 193].

У повсякденній дійсності, пише Н. Кроткова, свою владну природу держава виражає або реалізує шляхом різного роду приписів: дозвіл, заборона, позитивний обов'язок, фактично втручаючись в життєві відносини. Історична природа державності така, що держава у всіх напрямках своєї діяльності прагне охопити більшість видів панування, у тому числі в галузі організації суспільних відносин і управління (що для нас в даному випадку особливо важливо), тобто панування в значенні системи підпорядкування, при яких воля одних осіб (пануючих) є імперативно обов'язковою для інших осіб (підвладних) [109, с. 104].

Могутність політичної, державної влади, що утворює стрижень нового загальнотериторіального утворення – держави, концентрується в руках різних органів держави, що володіють інструментами нав'язування волі пануючих, насамперед інструментами примусу, здатними надати своїй волі загальнообов'язкового характеру.

З урахуванням викладеного, неважко помітити, що визначальним фактором, який так би мовити “реабілітує” багато дій держави, є саме право. З одного боку, держава надає відомим нормам і принципам загальну нормативність, можливість суворої юридичної визначеності змісту регулювання, а з іншого боку – саме держава оснащує необхідними повноваженнями і належними засобами впливу правоохоронні установи,

органи юрисдикції, правосуддя, а також через закони, інші юридичні форми визначає підстави і порядок їх діяльності. Від того, яку роль відіграє право в діяльності держава залежить стан суспільних відносин в ньому. І суть справи не в “добрих” або “поганих” людей, що стоять при владі, а в професійному ставленні людей, які перебувають при владі, до виконання своїх обов'язків [61, с. 79].

При розумно прогресивному суспільному ладі, при розвиненій демократичній і правовій культурі, особливо в умовах громадянського суспільства, держава, завдяки необхідності відповідати демократичним і високим матеріальним цінностям зменшує свої імперативні адміністративно-наказові прагнення, вводить владно-імперативну державну діяльність в суворі рамки. Подібне самообмеження влади набуває реального характеру у розвинутому демократичному суспільстві. І тільки тоді виробляються та набувають значення положення й формули про правовій, демократичну державу, громадянське суспільство, верховенство права.

Адвокатура є інститутом громадянського суспільства, що не входить до системи державної влади та органів місцевого самоврядування. На підставі цього органи державної влади та місцевого самоврядування не повинні, а точніше не вправі втручатися в діяльність адвокатів за винятком випадків, коли ця діяльність суперечить законодавству. Так як наша країна стає або, принаймні, прагне до становлення на шлях правової держави, то дане положення відповідає принципам і завданням адвокатури як організації, що здійснює захист конституційних прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб шляхом надання їм правової допомоги. Фактично, в викладеній вище формулюванні ми відзначаємо виділення інституту адвокатура як незалежної організації.

При цьому, незалежність адвокатури можна розуміти двояко. Питання в тому, від кого повинна бути незалежна адвокатура і для чого. Для чого, з

короткого огляду стає зрозуміло – для того, щоб шляхом виконання своєї конституційної місії щодо захисту прав і свобод мати реальну можливість захищати права та інтереси осіб, не допускати їх порушення, в тому числі (що особливо важливо) і з боку держави. Від кого – відповідь на дане питання вже дано у відповіді на попереднє питання – в першу чергу, від держави в особі її владних органів і посадових осіб [173, с. 430].

У висновку Міжнародної асоціації адвокатів справедливо підкреслюється необхідність підтримки незалежності юридичної професії, але одночасно відзначається, що жодна держава не в змозі миритися з повною незалежністю професії адвоката, та й будь-який інший професії в сучасному суспільстві.

У цьому ж висновку Міжнародної асоціації адвокатів незалежність адвокатури розуміється, як: 1) незалежність від впливу держави, під яким мається на увазі втручання у взаємовідносини клієнта та адвоката, що перешкоджає виконанню останнім його професійних обов'язків; 2) незалежність шляхом самоврядування, яка означає, що адвокатура та її члени повинні управляти своїми справами самостійно. Водночас державні органи та посадові особи (парламент, уряд, суд) можуть проявляти інтерес до діяльності адвокатури; 3) незалежність, в основі якої лежить порядність адвоката [131].

Незалежність не може бути абсолютною цінністю і, як стверджують Ю. Стецовській і Г. Мірзоєв, повинна братися до уваги як стан балансу між інтересами держави, громадянина, суду і самої професії адвоката [140, с. 211].

Питання, пов'язані з відносинами між державою та адвокатурою належать до числа найбільш складних. Так, наприклад, в минулому столітті Конституція СРСР, Закон про адвокатуру в СРСР та прийняте на їх основі Положення про адвокатуру визначили взаємовідносини між адвокатурою та

державними органами. Згідно ст. 16 Закону про адвокатуру в СРСР 1979 р. загальне керівництво колегіями адвокатів здійснювали Ради народних депутатів та їх виконавчі й розпорядчі органи відповідно до законодавства, що визначає їх компетенцію як безпосередньо, так і через міністерства юстиції та відділи юстиції виконкомів крайових, обласних і міських Рад народних депутатів. У разі невідповідності закону рішення вищого органу колегії адвокатів або її президії компетентний державний орган призупиняє дію рішення та питання може бути винесене для нового обговорення на загальні збори або президія колегії адвокатів [195, с. 112].

Ми вважаємо, що адвокатура, як один інститутів громадянського суспільства, конституційна гарантія дотримання прав і свобод людини і громадянина виконує благородну місію, повинна певною мірою співпрацювати з державними органами, а не бути підконтрольним виконавчим інститутам держави. Однак така співпраця має виявлятися в плані загального розвитку права в країні, зміцнення поваги громадян до закону але ніяк не повинна бути пов'язана з якимось втручанням органів держави до внутрішньої діяльності адвокатури або здійснення адвокатами свого професійного обов'язку. Разом з тим, і донині, на жаль, у взаємовідносинах між державними органами та адвокатурою накопичилося чимало негативних тенденцій, які час від часу, то посилюються, то слабшають. Повної рівноваги цих відносин домогтися поки що ніяк не вдається [61, с. 313].

При цьому, навіть Загальним кодексом правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства задекларовано один з основних принципів діяльності адвокатури: “Завдання, що виконуються адвокатом у процесі професійної діяльності, вимагають його абсолютної незалежності і відсутності будь-якого впливу на нього, пов'язаного, в першу чергу, з його особистою зацікавленістю або тиском ззовні” [81]. Відповідно до п. 1.1

Преамбули професійних правил адвокатів Європейського Союзу адвокатура розглядається як вільний, незалежний, цілісний професійний стан [194, с.22]. У Хартії основоположних принципів діяльності європейських адвокатів, дія якої розповсюджується і на Україну, принцип незалежності адвоката та свободи адвоката представляти справу клієнта полягає у тому, що він має бути вільним політично, економічно та інтелектуально у здійсненні своєї діяльності, тобто бути незалежним від держави та інших владних інтересів і не повинен допускати, щоб його незалежність була скомпрометована незаконним впливом з боку ділових партнерів. Правила адвокатської етики Міжнародного Союзу (Співдружності) адвокатів встановлюють, що в професійній діяльності адвокат незалежний. Це також передбачено Правилами адвокатської етики в Україні, які вимагають від адвоката максимальної незалежності при виконанні професійних прав і обов'язків, зобов'язують протистояти будь-яким спробам посягання на його незалежність [179].

Адвокатура є комплексним проявом як державного, так і суспільного інтересу, оскільки саме через адвокатуру і завдяки їй правова держава реалізує можливість забезпечення своїм громадянам їхніх прав і свобод. Діяльність адвокатів, з одного боку, носить конституційно обумовлений державно-значимий характер, а з іншого, – адвокати повинні бути максимально незалежні від держави, щоб ефективно захищати громадян і юридичних осіб від адміністративного свавілля. Адвокатура – унікальне юридичне явище, це єдина організація, яка виконує державну (публічно-правову) функцію і не є при цьому державним органом. Адвокатура, навпаки, зберігає незалежність від держави [173, с. 431].

Слід уточнити, що сьогодні правові гарантії адвокатів формально існують, проте держава час від часу на них зазіхає. Ряд громадських організацій адвокатів виступали з ініціативою своєрідного “вирівнювання”

гарантій, передбачених ст. 63 Конституції – “особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім’ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом” - запропонувавши поширювати ці важливі відомості тільки на обвинувачених. Межі втручання держави, як до приватного життя громадян, так і в діяльність адвокатури повинні бути максимально звужені. Адвокатура – самоврядне та самофінансоване професійне співтовариство і, по суті, рівноправний партнер з державою, у яких єдина мета – захист конституційних прав і свобод людини і громадянина громадян. Не можна допускати збереження стану підозри органів влади до адвокатів [61, с. 314].

Про факти порушення гарантій незалежності адвоката при здійсненні професійної діяльності до Всеукраїнської громадської організація “Асоціація правників України” постійно надходять повідомлення, і в даний час керівництво організації висловило серйозну стурбованість у зв’язку з порушенням правоохоронними та іншими органами гарантій незалежності адвоката. Слід виділити найбільш поширені порушення: порушення кримінальної справи щодо адвоката, провадження слідчих та інших процесуальних дій, якщо кримінальну справу порушено не щодо адвоката і не пов’язана з його адвокатською діяльністю, виклик і допит в якості свідка щодо обставин, пов’язаних з адвокатською діяльністю, провадження обшуків і т. д.

Враховуючи, що за останній час сталися ряд випадків порушення прав адвокатів, Асоціація правників України не може залишитись осторонь цих події та звертає увагу представників влади, що чинним законодавством, зокрема п. 6 ст. 23 Закону України “Про адвокатуру та адвокатську діяльність” передбачено, що життя, здоров’я, честь і гідність адвоката та членів його сім’ї, їх майно перебувають під охороною держави, а посягання на них тягнуть відповідальність, передбачену законом. Крім того,

міжнародним законодавством, зокрема статтею 16 “Основних положень про роль адвокатів”, прийнятих Конгресом ООН, передбачено обов’язок уряду забезпечити адвокатам можливість здійснювати їх професійні обов’язки без залякування, перешкод, завдання проблем і недоречного втручання. А в разі, якщо безпека адвокатів перебуває під загрозою у зв’язку з виконанням професійних обов’язків, вони мають бути адекватно захищені владою [11].

Відповідно до Стандартів незалежності юридичної професії Міжнародної асоціації юристів незалежність адвокатури є найважливішою гарантією захисту прав людини і є необхідною умовою для ефективного й адекватного доступу до юридичних послуг. Для встановлення і підтримки правопорядку адвокатура має бути незалежною при виконанні своїх професійних обов’язків, тобто без неправомірних обмежень, прямого або непрямого тиску чи втручання, адвоката не варто ототожнювати з владою. А щодо юристів, які, надаючи правову допомогу, фінансуються повністю або частково за рахунок державних коштів, то вони, за вірним твердженням К. Ковль, повинні користуватися гарантіями професійної незалежності таким шляхом: 1) подібні програми або організації довіряються незалежному правлінню, який здійснює контроль над політикою, бюджетом та персоналом; 2) визнання того, що, служачи справі справедливості, первинним для адвоката є зобов’язання перед клієнтом, в процесі представлення якого адвокат першочергово повинен керуватися відповідно до своєї совісті та професійного судження [96, с. 4].

На думку вченої, незалежність – це не лише відсутність будь-якого впливу, а також свобода вчиняти певні дії винятково на власний розсуд. Незалежність відноситься до таких понять, які не можна розглядати як часткові, — незалежність, як і свобода, буває винятково абсолютною. Адвокат у процесі своєї діяльності не повинен бути залежним від когось або чогось чи підлеглим комусь або чомусь [96, с. 4].

Л. Трунова, досліджуючи проблеми незалежності адвокатів, звертається до поняття “адвокатського імунітету”, як особливих прав, привілеїв, пільг, переваг і т.п. Відзначається, що кінцевою метою процесуального імунітету адвоката є забезпечення посиленого захисту адвокатів від безпідставних посягань та створення сприятливих умов для безперешкодного й ефективного здійснення покладених на них спеціальних державних, міждержавних або громадських функцій [234, с. 18].

В контексті практичної реалізації принципу незалежності адвокатської діяльності не можна не відзначити, що згідно з Конституцією України кожен має право на правову допомогу, а у випадках, передбачених законом, ця *допомога надається безоплатно (курсив мій – С.К.)*. Для забезпечення цих прав діє адвокатура. Держава реалізовує зазначене вище положення шляхом запровадження центрів з надання безоплатної правової допомоги, які залучають адвокатів для здійснення цього завдання. В той же час виникає логічне запитання: чи буде збережено при цьому принцип незалежності адвокатської діяльності? Спробуємо розібратися у цьому питанні більш детально. Так, зокрема, взаємовідносини між суб’єктами надання безоплатної правової допомоги базуються на основі взаємної поваги, довіри, співпраці та допомоги. Дотримання суб’єктами надання безоплатної правової допомоги повинно сприяти гідному, компетентному, результативному, ефективному та якісному виконанню ними своїх обов’язків та довіри до системи надання безоплатної правової допомоги [186].

Проаналізувавши законодавство України стосовно надання безоплатної правової допомоги, за вірним твердженням К. Коваль, дає можливість зробити такі висновки:

1) принцип незалежності адвокатури не визначено серед принципів державної політики у сфері надання безоплатної правової допомоги (стаття 5 Закону України “Про безоплатну правову допомогу”), а лише у частині 2

статті 26 (опосередковано, адже відсилає до інших нормативно-правових актів) [186].

2) повноваження керівних органів безоплатної правової допомоги передбачають, можливо, не прямий, але опосередкований вплив. Так, згідно Закону “Про безоплатну правову допомогу” (стаття 17) центри можуть подавати клопотання про виключення адвоката з Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу з підстав, до яких, зокрема, входить неналежне виконання зобов’язань за умовами договору [186]. У Законі немає визначення “неналежне виконання зобов’язання”, тобто можна зробити висновок, що визначення цього питання підлягає розгляду директором центру, який, як і будь-яка людина, має суб’єктивну думку стосовного того, як “належно” потрібно виконувати зобов’язання. На сьогодні згідно із Законом України “Про адвокатуру та адвокатську діяльність” (пункт 10 частини 4 статті 48) створені комісії з оцінювання якості, повноти та своєчасності надання адвокатами безоплатної правової допомоги при радах адвокатів регіонів. Також до повноважень директора центру входить розподіл справ між адвокатами, які залучені до надання безоплатної вторинної правової допомоги; затвердження графіка чергування адвокатів, що також збільшує можливість впливу [185];

3) чинним законодавством встановлено, що центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги укладають контракти з адвокатами, включеними до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, для надання правової допомоги на постійній основі. Згідно з Кодексом законів про працю України контракт є особливою формою трудового договору, а останній визначається як угода між працівником і установою, за якою працівник зобов’язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з підляганням внутрішньому розпорядкові (стаття 21) [96, с. 5].

Слід відмітити, на думку П. Астахова, несприятливі тенденції неправомірного утиску адвокатів з боку правоохоронних органів, їх необґрунтованого притягнення до відповідальності створює реальну загрозу безперешкодному здійсненню права на професію членами адвокатської спільноти [12, с. 56]. У цьому випадку, на наш погляд, варто звертати увагу на хоча і невелику, але все ж наявну позитивну судову практику в цій частині, а також на позицію світової спільноти, її судових та виконавчих інститутів, включаючи Європейський Суд з прав людини, Генеральну Асамблею ООН, Комітет Міністрів ЄС. Так, зокрема, відповідно до Рекомендацій Комітету Міністрів (2000) № 21 “Про свободу професійної діяльності адвокатів”, згідно з якими всі держави – члени Ради Європи повинні вживати всіх заходів, щоб адвокати могли здійснювати свою професійну діяльність без дискримінації і без перешкод як з боку громадськості, так і з боку влади. У своїй діяльності адвокати повинні користуватися свободою слова, пересування та асоціації, і відносно них не повинно здійснюватися тиску, коли вони діють у відповідності зі своїми професійними стандартами. Адвокатам має бути гарантований доступ до своїх підзахисних, а також доступ до суду і відповідних документів, що належать до дій захисту.

В контексті практичного застосування принципу незалежності, слід також звернути увагу на положення ст. 45 Закону “Про адвокатуру та адвокатську діяльність”, що визначає що моменту державної реєстрації Національної асоціації адвокатів України її членами стають усі особи, які мають свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю. Інші особи стають членами Національної асоціації адвокатів України з моменту складення присяги адвоката України [185].

Разом з тим, відповідно до ст. 11 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 р. кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право

створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів. Крім того, у ст. 20 Загальної декларації прав людини, прийнятої резолюцією 217А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р., стверджується, що кожна людина має право на свободу мирних зборів і асоціацій. Ніхто не може бути примушений вступати до будь-якої асоціації.

Існуюча практика ЄСПЛ з цього питання також дуже суперечлива. Так, у Рішенні ЄСПЛ у справі “*Ле Комт (Le Compte), Ван Левен (Van Leuven) і Де Мейер (De Meyere) проти Бельгії*” міститься положення: “Суд констатує, по-перше, що Орден лікарів Бельгії – це інститут публічного права. Він інтегрований у державні структури, і в більшості з його органів є судді, призначувані королем. Орден представляє суспільний інтерес, тобто охорону здоров'я людей, забезпечуючи відповідно до законодавства публічний контроль за професійною діяльністю лікарів. У рамках цієї компетенції Орден має визначити структуру і членство в ньому. Для здійснення завдань, які бельгійська держава поставила перед ним, він користується відповідно до закону дуже широкими правами, у тому числі адміністративними та дисциплінарними, і використовує у зв'язку з цим процедури, властиві публічній владі.

Враховуючи сказане, Орден не може бути визнаний асоціацією в сенсі ст. 11. Крім того, створення Ордена бельгійською державою не є перешкодою для лікарів створювати професійні асоціації та вступати до них, в іншому разі ст. 11 була б порушена. Тоталітарні режими вдавалися і вдаються до створення деяких особливих і закритих організацій, примусово заганяючи в них осіб за професіональними ознаками і підмінюючи традиційні професійні асоціації та профспілки. Автори Конвенції мали на увазі саме ці зловживання і запобігли їм”.

У Рішенні ЄСПЛ у справі “*Касудо Кока (Casado Coca) проти Іспанії*” міститься положення: “Суд, так само як заявник і Комісія, зазначає, що згідно

зі ст. 1 Закону 1974 р. про професійні об'єднання вони є корпораціями публічного права. Що стосується колегій адвокатів, ця особливість правового статусу посилюється їхньою метою служити суспільному інтересу шляхом надання вільної і належної правової допомоги в поєднанні з державним контролем за здійсненням юридичної практики і дотриманням норм професійної етики”.

Доцільно звернути увагу й на практику ЄСПЛ, який у Рішенні від 29.04.1999 р. у справі *“Шассанью та інші проти Франції”* визнав порушенням ст. 11 Європейської конвенції з прав людини законодавче зобов'язання особи приєднатися до асоціації всупереч її бажанню. Судом у цій справі встановлено, що було допущено втручання у “негативне” право на вступ до асоціації, тобто право не входити до об'єднання всупереч власній волі. Суд також визнав порушенням відсутність у членів асоціації жодного реального шансу на припинення членства в цій асоціації.

Що стосується вітчизняного законодавства, то, зокрема, Конституція України гарантує:

- стаття 19. Правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством;

- стаття 22. Права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод;

- стаття 36. Громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах

національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмежений у правах за належність чи неналежність до політичних партій або громадських організацій. Усі об'єднання громадян рівні перед законом.

- стаття 43. Кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується.

Аналіз чинного цивільного законодавства України, дає підстави стверджувати, що Національна асоціація адвокатів України є звичайною громадською організацією, на яку цілком поширюються вже згадувані нами вище вимоги, викладені у ст. 22, 36 і 43 Конституції, ст. 20 Загальної декларація прав людини, прийнятої резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН 10 грудня 1948 р., та ст. 11 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 р. (ратифікована Україною в 1997 р.).

Слід зазначити, що і Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, і Конституція України вказують на те, що будь-яке об'єднання громадян ґрунтується на добровільності вступу, і це є головним.

Згідно із Загальною декларацією прав людини 1948 р. ніхто не може бути примушений вступати до будь-якої асоціації (ч. 2 ст. 20). Саме про “право на свободу” (а не обов'язок) об'єднання з іншими особами для захисту своїх інтересів ідеться у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р. Відповідно до пп. 23 і 24 Основних положень про роль адвокатів, прийнятих Восьмим Конгресом ООН із запобігання злочинам 1 серпня 1990 р., “адвокати, як і інші громадяни, мають право на вільне об'єднання в асоціації та організації. Зокрема, вони мають право створювати місцеві,

національні і міжнародні організації та відвідувати їх збори без побоювання обмеження професійної діяльності з причин їхніх законних дій або членства в організації, дозволеній законом” [18].

Те, що Національна асоціація адвокатів України є саме об’єднанням громадян, вбачається зі змісту ч. 1 ст. 45 Закону “Про адвокатуру та адвокатську діяльність”, відповідно до якої Національна асоціація адвокатів України об’єднує всіх адвокатів України.

Разом з тим, стаття 45 Закону у порушення ст. 11 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та ст. 36 Конституції заперечує свободу вступу до об’єднання громадян (Національна асоціація адвокатів України) встановлює примусовий вступ всіх адвокатів України до нього. При цьому, наявність в особи свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю не є формою волевиявлення щодо вступу до Національної асоціації адвокатів України, тим більше що значна частина адвокатів отримала таке свідоцтво ще до набрання чинності Законом “Про адвокатуру та адвокатську діяльність”.

Отже, стаття 45 Закону “Про адвокатуру та адвокатську діяльність” прямо порушує законні права адвокатів щодо вступу до будь-яких об’єднань України, які передбачені ст. 36 Конституції та ст. 11 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Стаття 8 Основного Закону України встановлює, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і мають відповідати їй. Норми Конституції є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується [196, с. 13].

Таким чином, вважаємо, примусове членство в Національній асоціації адвокатів України незаконним, і таким, що порушує принцип незалежності

адвокатури, тому що асоціація є звичайною громадською організацією. Крім того, стаття 45 Закону “Про адвокатуру та адвокатську діяльність” суперечить Конституції України, законам і міжнародним зобов'язанням України (Загальній декларації прав людини 1948 р. та Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р.). Положення ст. 22, 36 та 43 Конституції, ст. 20 Загальної декларації прав людини, прийнятої резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р., пп. 23 і 24 Основних положень про роль адвокатів, прийнятих Восьмим Конгресом ООН, та ст. 11 Конвенції про захист прав людини від 04.11.1950 р. мають відповідно до ст. 8 Конституції України вищу юридичну силу щодо ст. 45 Закону “Про адвокатуру та адвокатську діяльність”.

Всебічне оновлення вітчизняного суспільства передбачає розробку системи “стримувань і противаг”, як єдино придатну для нормального функціонування адвокатури поряд з державою. У період сучасних життєвих змін, коли рівняння на “верховенство закону»” тільки починається, належить виробити оптимальне співвідношення між державою та інститутом адвокатури, зміцнити позиції особи в системі моральних і політичних цінностей, надати пріоритетність у всьому конституційним правам і свободам людини і громадянина [69, с. 98].

Не слід, однак забувати, що адвокатура – це інститут не держави, а громадянського суспільства, адвокатура – професійне самокероване об'єднання і державний вплив на неї має певні обмеження. Межі цього впливу протягом тривалого часу встановлювалися державою довільно і, як правило, не на користь адвокатури. Її автономія і нині, з прийняттям Закону “Про адвокатуру та адвокатську діяльність” як ми вище відзначали залишається досить умовною.

Справедливо вказує О. Поспелов, на думку якого “було б логічне припустити наявність договору між державною владою і адвокатурою про їх

взаємодію з виконання положень Конституції” [177, с. 136]. Договір, як відомо, передбачає взаємні зобов'язання сторін. Такого договору, зрозуміло, немає. І якщо зобов'язання адвокатури більш-менш зрозумілі, то зобов'язання держави щодо адвокатури менш ніж зрозумілі.

Ми вже відзначали, що в роки існування СРСР законодавство допускало безпосереднє втручання органів державної влади в діяльність адвокатури, що ставило під сумнів таке поняття, як “незалежність адвокатів” і заважало нормальному здійсненню адвокатської діяльності. Формалізм та послаблення ролі адвокатів приводили до повсюдного грубого порушення принципу змагальності та здійсненню справедливого правосуддя [61, с. 314]. На сьогоднішній день, спостерігається поступовий відхід від старих принципів, що є безсумнівним кроком вперед, проте, спроби держави зберегти свої важелі тиску на адвокатуру спостерігалися і спостерігаються і по нині [93, с. 35].

Незважаючи на те, що адвокатура не входить до системи органів державної влади та місцевого самоврядування, завдання, покладені на неї, мають державне значення і відображають публічний інтерес суспільства. Представництво інтересів громадян в конституційному, кримінальному, адміністративному та цивільному судочинстві спрямоване не тільки на задоволення інтересу однієї приватної особи, але й на забезпечення принципу змагальності судового процесу, досягнення істини, охорону прав громадян і, тим самим, на створення демократичної правової держави, проголошеної Конституцією, що не може бути принципово важливим не тільки для окремих осіб, але й для суспільства в цілому [61, с. 315].

Практична реалізація принципу незалежності інституту адвокатури безпосередньо пов'язана з дуалістичною природою адвокатури в правовій державі: з одного боку, адвокат – це необхідний елемент системи правосуддя, а з іншого, професійний консультант (радник) громадян та їх об'єднань. Цю

подвійну функцію адвокат може виконувати тільки в тому випадку, якщо йому гарантована необхідна незалежність. Тільки ця незалежність може забезпечити адвокату можливість співвідносити і врівноважувати ці двосторонні інтереси і займати правову позицію між двома полюсами [56, с. 65].

Як відзначає Ю. Лубшев, адвокатура – це юридично незалежна від держави професійна організація фахівців-правознавців, які в силу своїх поглядів, навичок, наявних знань взяли на себе обов'язок захищати права і свободи людини. Це двоєдине завдання як держави, так і суспільства. Тому адвокатам повинні бути дані гарантії та підтримка одного і другого. Так приблизно і можна охарактеризувати саму суть взаємовідносин обох явищ – держави та адвокатури [123, с. 97].

Разом з тим незалежність будь-якого державного чи громадського інституту не може бути безмежною. Повна незалежність, як і необмежена свобода, неможливі не тільки в організованому суспільстві, а й у світі живої природи. Коли мова йде про складні багатофункціональні системи – а адвокатура є такою – некоректно говорити про їх незалежність в цілому. Будь-який суспільний інститут і державний орган діє в межах певної правової системи і їй підпорядкований, що не тільки неминуче, але і необхідне – відмічає А. Бойков [35].

Існують і інші думки з цього приводу. Так, М. Коваль вважає, що на сучасному етапі розвитку держави ні законодавча, ні виконавча, ані судова влада не виявляють зацікавленості в забезпеченні існування сильної та незалежної адвокатури в Україні, можливо тому, що за своїм статусом адвокатура не належить до жодної з гілок державної влади [97, с. 19]. Міжнародною асоціацією адвокатів (ІВА) підкреслюється необхідність підтримання незалежності юридичної професії, але одночасно зазначається, що жодна держава не в змозі миритися з повною незалежністю професії

адвоката, та й будь-який інший професії в сучасному суспільстві [52, с. 17].

Незалежність адвокатури, за вірним твердженням Т. Вільчик, зумовлюється її можливостями самостійно вирішувати питання внутрішнього життя, а також характером відносин з державними інститутами [56, с. 67]. При цьому під показниками незалежності О. Бойко розуміє обсяг повноважень органів самоврядування адвокатури у вирішенні внутрішніх корпоративних питань і можливості обмеження їх методами зовнішнього контролю, – тобто органами державної влади [35]. Незалежність адвоката значною мірою визначається його статусом при взаємодії з державними органами у різних видах та стадіях судочинства. Як слушно вказує Н. Муратова, – тільки законодавча рівність інститутів обвинувачення і захисту та незалежність інституту адвокатури від адміністративного державного контролю буде справжнім гарантом захисту прав і свобод людини і громадянина [148, с. 43]. Ця незалежність може бути обмежена лише в інтересах ефективного виконання професійного обов'язку адвокатом і в інтересах правосуддя у межах, що впливають з принципів професійної етики і процесуального законодавства [56, с. 67].

3.2 Взаємовідносини адвокатури та держави в процесі надання кваліфікованої правової допомоги

Адвокатура є комплексним проявом як державного, так і суспільного інтересу, оскільки саме через адвокатуру і завдяки їй правова держава реалізує можливість забезпечення своїм громадянам їхніх прав і свобод. Діяльність адвокатів, з одного боку, має конституційно зумовлений державно значущий характер, а з другого, — адвокати повинні бути максимально незалежні від держави, щоб ефективно захищати громадян і юридичних осіб від адміністративного свавілля. Адвокатура — унікальне юридичне явище, єдина організація, яка виконує державну (публічно-правову) функцію і при цьому не є державним органом, а, навпаки, є незалежним самоврядним інститутом, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання своєї організації і діяльності [53, с. 244].

Місце адвокатури в суспільстві визначається, за вірним твердженням Т. Вільчик, через взаємодію адвокатури та держави. Перш за все воно умовлено тим, що, з одного боку, адвокат може виступати і захисником посадових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування, представляти їх інтереси в судочинстві, а з іншого — адвокатура може виступати й захисником інтересів громадянського суспільства. Крім того, сутністю інституту адвокатури є те, що одночасно він є невід'ємною частиною судової системи, інституту держави. Незалежна судова система може бути створена лише за наявності дійсно незалежної адвокатури [53, с. 244]. Як слушно зауважує С. Прилуцький, саме адвокатура має бути надійною опорою судової влади та правосуддя [183, с. 240].

Необхідність діяльності адвокатури визнається державою, що підтверджується конституційним регулюванням її діяльності: прямим (ст.

59); та пов'язаним із діяльністю судової системи та правоохоронних органів (ст. 3, ст. 29 частини 4, 55, 129 п. 6 та ін.) [106]. Конституційне визначення адвокатури та її функцій надано у ст. 59 Конституції України: “Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура” [106]. І хоча у Конституції України правовий статус адвокатури, як ми вже вище відзначали, на жаль, не визначено, але з окреслених у ній завдань адвокатури можна дійти висновку, що адвокатура є одним із інститутів правової системи держави, який виконує завдання, без здійснення яких функціонування цієї системи неможливе.

Незважаючи на те, що адвокатура не належить до системи органів державної влади та місцевого самоврядування, завдання, покладені на неї, мають державне значення та відображають публічний інтерес суспільства. Суспільство, і навіть держава, на сторожі законних інтересів яких стоїть адвокатура й адвокати, які захищають громадян від порушення їх конституційних прав чиновниками, гостро потребує інституту адвокатури, що підтверджено ходом історії [53, с. 244]. На думку авторів підручника “Теорія адвокатури”, держава в цілому, як інститут суспільства, зацікавлена у своєму розвитку та потребує сильного інституту адвокатури для самозбереження. Таким чином, адвокатура є необхідним засобом порятунку держави від природних процесів внутрішнього розкладу. Держава потребує адвокатури, саме вона докладає зусиль, щоб адвокатура існувала [59, с. 243]. Представництво адвокатом інтересів громадян у конституційному, кримінальному, адміністративному та цивільному судочинстві спрямоване не тільки на задоволення інтересів приватної особи, а й на забезпечення принципу змагальності судового процесу, досягнення істини, охорону прав громадян і, тим самим — на створення демократичної правової держави, проголошеної Конституцією України, що принципово як для суспільства, так

і для держави. Отже, захист прав людини і громадянина — саме для цього створена адвокатура — набуває значення найважливішої публічної функції в державі, яка оголосила себе правовою [53, с. 244].

Не можна не відзначити, протягом усієї світової історії адвокатура за своєю природою завжди протистояла державній владі та її представникам. Протистояння свавіллю влади при відстоюванні прав особистості — явище неминуче поки існує апарат чиновників або політична опозиція. Без цих, нехай навіть епізодичних колізій нормальна правозахисна діяльність неможлива. Чим менше в країні законності, ніж нестриманішим є свавілля, тим більш ворожо ставиться влада до адвокатури [61, с. 122]. Це правило досить повно відображає ставлення держави до адвокатури. Ще Наполеон у своїх висловлюваннях відзначав: «Я хочу, щоб можна було відрізати язика всякому адвокату, який вжив би його проти уряду» [63, с. 88].

Тривала історія бельгійської, австрійської, німецької і перш за все англійської адвокатури дає безліч прикладів принципової боротьби інституту адвокатури з державою за права своїх громадян й кваліфіковану юридичну допомогу і захист від свавілля державних органів [61, с. 108].

У Франції адвокатська спільнота не раз вступала із державою в боротьбу за свої права і права громадян. Ще в XVIII в. французькі адвокати влаштували страйк і відмовилися виконувати свої обов'язки в зв'язку зі спробою влади реалізувати реформу адвокатури, підпорядкувавши останню державному відомству. Солідарність адвокатської спільноти і непохитна впевненість у своїй правоті, дозволила адвокатам відстояти свою незалежність і автономність [63, с. 91].

Судово-правова реформа, що проводиться в Україні протягом більше десятка років до проблем адвокатури наблизилася тільки в кінці 2012 р. Майже дванадцять довгих років знадобилося законодавцям, державі для того, щоб оцінити необхідність докорінного реформування інституту адвокатури.

Весь цей час наші адвокати працювали в новій системі за старими адвокатським законам. За законами, коли держава намагалася зберегти свій контроль за діяльністю адвокатів.

Побудова нашої природи таке, що будь-яка система є самодостатньою, саморозвивається, прагне до мінімізації внутрішніх протиріч. У разі ж, коли ці протиріччя наростають, система поступово приходить до такого стану, що в найбільш вразливому, “хворому” місці виникає своєрідний нарив, який в кінцевому підсумку лопається. Так сталося і з нашою судовою та правоохоронною системою. Держава підійшла до такого стану, коли без нової, незалежної адвокатури втілення в життя тих принципів, якими пронизана наша Конституція, стало просто неможливим. Це в 2012 р. і призвело, в кінцевому рахунку, до прийняття, багатостраждального Закону “Про адвокатуру та адвокатську діяльність” [185]. Простежимо коротко, яким чином відображені питання взаємодії держави і адвокатури, на яких принципах вони побудовані.

Виходячи з сучасного змісту правозахисної ідеї, інститут адвокатури характеризується: як елемент правової системи України, а правозахисна діяльність адвокатів як частина юридичної практики в цій правовій системі, як і діяльність правотворча, правозастосовча та правоохоронна; як особливий правозахисний інститут громадянського суспільства, який представляє інтереси цього суспільства перед державою, взаємодіє з державою і водночас протистоїть державі в особі її органів з питань захисту прав та свобод людини і громадянина, зокрема в судових органах; як професійна організація адвокатів зі спеціальним статусом, яка діє на засадах самоврядування і через яку реалізуються права юриста на зайняття адвокатською діяльністю [7, с. 8].

Сучасна складова характеристики вітчизняного інституту адвокатури безпосередньо пов'язана з перенаправленістю вектору його вдосконалення не

тільки у сфері вдосконалення судової системи, але й як самостійного інституту громадянського суспільства, що формується в Україні. Пріоритетними напрямками вдосконалення адвокатури є організаційна незалежність, професійна компетентність, самоврядність, невід'ємність адвокатури від правосуддя і від ефективного захисту прав і свобод людини. Таким чином, даний інститут громадянського суспільства отримав більш високий статус довіри і вийшов, відповідно, на новий рівень відповідальності перед суспільством. Цей фактор посилюється у зв'язку з тим, що адвокатура виступає в ролі правозахисника, діє як уповноважений суспільства і в його інтересах. Тільки такий статус адвоката як уповноваженого представника суспільства дозволяє інституту адвокатури виконувати притаманні йому функції [7, с. 9].

Питання про надання адвокатури повної незалежності від державних органів має подвійну оцінку. З одного боку, відмова від регламентації адвокатської діяльності та невтручання держави в процес здійснення професійних функцій адвокатури може забезпечити їй найбільш ефективне виконання покладених на неї завдань, позбавити від спроб впливати на хід подій. З іншого боку — за своєю сутністю адвокатська діяльність є правозахисною, спрямованою на захист прав і свобод людини і громадянина. Ця обставина змінює зміст його філософсько-правових характеристик як щодо розширення змісту його гуманістичної правової значимості, так і щодо правових форм їх закріплення в правовому статусі адвокатів, їх організацій, об'єднань. В цьому і полягає діалектика, сутність адвокатської діяльності. Адвокатура як складова громадянського суспільства знаходиться в постійній взаємодії з державою [173, с. 429].

Таким чином, адвокатура — унікальне юридичне явище, це єдина організація, яка виконує державну (публічно-правову) функцію і не є при цьому державним органом. Адвокатура навпаки зберігає незалежність від

держави [173, с. 431]. При цьому необхідно зазначити, що адвокатура, виконуючи публічно-правову функцію, сприяє реалізації приватних інтересів і захищає права і свободи індивідумів. Адвокатура у цій системі зв'язків є об'єктом, який сам підпадає під унормування, і в той же час є суб'єктом, який в інтересах суспільства сприяє індивідуалізації проголошених прав і обов'язків. Через адвокатуру як інститут суспільства правова держава забезпечує своїм громадянам можливість реального втілення їх прав і свобод. Крім того, в Україні як правовій державі громадянам гарантується ще й право на правову допомогу, реалізація якого, здебільшого і здійснюється адвокатурою. Однак остання виступає в цій парадигмі не як інструмент держави, а як соціальний інститут, через який держава реалізує це право своїх членів, через який держава реалізує це право своїх членів [7, с. 9].

Заслуговує на увагу думка про те, що одним з можливих шляхів зближення адвокатури з державою є визнання за адвокатурою першочергового права на заміщення вакантних судових посад (за прикладом Великобританії). Як показує практика, існують дві категорії юристів, які потенційно можуть замінювати судові посади — це адвокати і прокурори, тобто особи, які систематично і постійно на практиці беруть участь в процесі судочинства. Це дозволить уникнути “нездорових” суперечностей між судьями та адвокатами. Держава, отримавши в особі “посланців” адвокатури кваліфікованих суддів, стане довіряти цьому інституту громадянського суспільства, а адвокатура буде вносити в систему судочинства свої демократичні традиції [73, с. 15].

За вірним твердженням М. Аракеяна, є необхідність відобразити нові реалії, з якими стикається сучасна адвокатська практика, чітко визначитися в обґрунтуванні та спрямованості її гуманістичної та філософсько-правової складових. Інститут адвокатури — структурний елемент суспільно-політичної системи, і від його функціонування залежить і поліпшення якості

даної системи. Цілі і завдання, що стоять перед адвокатами та їх об'єднаннями, визначаються об'єктивною необхідністю професійного захисту природних (невідчужуваних) і набутих прав громадян та законних інтересів юридичних осіб. Тому, на думку вченого, можна стверджувати, що цілі та завдання перед адвокатурою ставлять не самі адвокати і не держава, а суспільство. Адвокатура, задовольняючи потреби суспільства, забезпечує його подальший розвиток. Отже, розвиток самого громадянського суспільства неможливий без самостійної і незалежної адвокатури. Одними з найважливіших принципів, що лежать в основі будь-якого громадянського суспільства, незалежно від специфіки тієї чи іншої країни, є: безумовне визнання і захист природних прав людини і громадянина; рівність всіх перед законом і правосуддям; надійна юридична захищеність особи [73, с. 15].

При цьому, саме адвокатура, відповідно до законодавства України, може безпосередньо впливати на втілення цих принципів. Так, стаття 59 Конституції України закріплює право кожного на безкоштовну правову допомогу; на вільний вибір захисника своїх прав. На конституційному рівні закріплюється положення про те, що для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура [106].

Отже, адвокатура у правовій державі має всі можливості долучатися не тільки до захисту приватних інтересів, але й забезпечувати пріоритетність Конституції в цілому, адже захист прав особи прямо пов'язаний з повноваженнями адвокатів щодо забезпечення верховенства Основного Закону. Крім того, головним чином саме через адвокатуру реалізується проголошене в ст. 63 Конституції України право на захист підозрюваного, обвинуваченого, підсудного. У числі принципів, які висуваються вченими як основні правові та етичні орієнтири адвокатської діяльності, можна виділити такі: законність, самоврядування, колегіальність у керівництві, незалежність,

дотримання адвокатської етики. Щодо останнього, на думку М. Аракеляна, ефективність діяльності адвоката, перш за все, визначає не обсяг його знань законодавства або значний досвід участі у судових процесах, а дві людські якості — принциповість й емоційність, що дозволяють співпереживати долі довірителя і відстоювати інтереси, які досить часто не збігаються з державними. У цьому сенсі адвокат при здійсненні своєї професійної діяльності виступає носієм обов'язків, іноді суперечливих щодо клієнтів, судів та інших державних органів, адвокатури в цілому та окремих адвокатів, а також суспільства в цілому [7, с. 9].

За вірним твердженням К. Чижмар, особливістю юстиції в Україні є багатооб'єктність цієї галузі управління. До інституцій юстиції належать судові та судово-експертні установи, нотаріат, адвокатура, органи реєстрації актів громадського стану. Всі вони мають різне призначення, відповідний правовий статус, обсяг і характер компетенції. Одні з них діють на державних засадах, інші на державних та недержавних, треті лише на громадських [255, с. 122].

Слід зазначити, в сучасній вітчизняній літературі питання про сутність поняття «правоохоронна діяльність» є досить дискусійним¹. На думку багатьох вчених, це, перш за все, діяльність державних і громадських організацій, яка здійснюється з метою охорони права спеціально на те уповноваженими органами та громадськими формуваннями шляхом застосування заходів юридичної відповідальності відповідно до закону та дотриманням встановлених процедур [225, с. 13].

Разом з тим мають місце також й інші визначення правоохоронної діяльності, зокрема, як державної діяльності, що здійснюється з метою

¹ У чинному нині законодавстві немає чіткого визначення правоохоронної діяльності, як і немає вичерпного переліку тих органів, які слід було б відносити до правоохоронних. Навколо цього питання відбувається активна дискусія, науковцями висловлюються розбіжні думки та пропозиції щодо визначення поняття «правоохоронна діяльність», ознак, функцій і напрямів цього виду діяльності тощо [255, с. 127].

охорони права спеціально уповноваженими органами шляхом застосування юридичних заходів впливу в суворій відповідності з законом і при неухильному дотриманні встановленого ним порядку [226, с. 21], або як організаційно-правового оформлення правоохоронної функції держави шляхом формування спеціалізованого напрямку державної діяльності, безпосередньо пов'язаного із забезпеченням громадського порядку та громадської безпеки [228, с. 6].

Ряд науковців (наприклад, Ю. Ведерніков, В. Карпунчев, В. Шкарупа) вважають, що під правоохоронною діяльністю слід розуміти правозастосовчу діяльність з охорони права спеціально уповноважених на те органів за встановленою в законі процедурою, що полягає в розгляді юридично значущих справ, виявленні правопорушень та обвинуваченні осіб, винних у їх вчиненні, у застосуванні до правопорушників примусових заходів, встановлених державою та регламентованих законом, а також у представництві й захисті прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб [116, с.71]. Інші (зокрема, В. Півненко), стверджують що правоохоронна діяльність – це виключно державна діяльність [169, с. 39].

Безсумнівно, робота всіх державних органів, а також різного роду громадських об'єднань має здійснюватися виключно у межах закону та сприяти утвердженню законності й зміцненню правопорядку. В той же час, цілий ряд державних органів створюються тільки або переважно для охорони та захисту прав і свобод людини, а тому їх діяльність має назву правоохоронної [107].

Враховуючи ці риси правоохоронної діяльності цілком можна погодитися із тим, що правоохоронна діяльність це державна діяльність, яка здійснюється у встановленому законом порядку і на його основі уповноваженими державними органами з метою охорони і захисту прав, свобод та інтересів суб'єктів права шляхом застосування правових заходів

впливу. Подібне визначення зустрічається у літературі [23, с. 41].

Ще одна позиція, прихильниками якої є В. Білоус, С. Демський, О. Захарова, В. Ковальський, В. Лукомський, В. Молдован, І. Опришко, полягає у визначенні правоохоронної діяльності як державної правомірної діяльності, яка виявляється у впливі на поведінку людини або групи людей з боку уповноваженої державою посадової особи шляхом охорони права, відновлення порушеного права, припинення або розгляду порушення права, його виявлення або розслідування з обов'язковим додержанням встановлених у законі процедур для цієї діяльності [224, с. 44].

Значно розрізняються позиції вчених і щодо конкретних напрямів правоохоронної діяльності, а також складу структур, які можуть бути віднесені до правоохоронних органів. У зв'язку з цим можна виділити «вузький» підхід до правоохоронної діяльності, що ототожнює її з охороною громадського порядку, виявленням і розслідуванням злочинів, а також “широкий” підхід, який передбачає віднесення до суб'єктів правоохоронної діяльності максимально широкого кола органів, структур та інститутів, що беруть участь в охороні права, а точніше, в охороні вищої цінності будь-якої держави – людини та громадянина, її прав і свобод [102, с. 16; 233, с. 45, 81].

В даний час “широкий” підхід до поняття “правоохоронна діяльність”, що передбачає “включення” в неї правосуддя, конституційного контролю, надання кваліфікованої юридичної допомоги і ряд інших напрямків, в контексті тематики нашого дослідження представляється вартим уваги.

Існує тенденція, відповідно до якої до правоохоронних органів відносять все більш і більш широкий спектр державних органів, а також недержавних інститутів. Так, зокрема, на думку С. Єгоришева, в умовах активізації участі громадськості в охороні правопорядку та забезпечення громадської безпеки, а також появи порівняно великої кількості громадських формувань правоохоронної спрямованості повинен переважати широкий

підхід щодо розуміння змісту правоохоронної діяльності [77, с. 17]. У зв'язку із цим, у вітчизняній юридичній літературі вже набули поширення поняття “недержавні суб'єкти правоохоронної діяльності”, “громадські органи охорони громадського порядку” і т.д. [89, с. 3; 155, с. 5]. С. Лихова та В. Осадчий вважають, що поняттям “правоохоронні органи” охоплюються усі державні органи і громадські організації, якщо вони хоч трохи наділені правоохоронними функціями [120, с. 71]. Таким чином, сучасне розуміння правоохоронної діяльності базується на її багатоплановості й має на увазі виділення в ній декількох напрямків, в тому числі правового забезпечення та правової допомоги, яку здійснюють адвокати [181, с. 16].

Отже, органи, основним і безпосереднім завданням яких є охорона правопорядку та забезпечення законності, а також захист прав, свобод та інтересів як фізичних, так і юридичних осіб, а також держави, є правоохоронними, а їх діяльність, відповідно, – правоохоронною. На думку В. Басая, з якою ми цілком погоджуємось, ця назва є умовною, оскільки не відображає всієї багатопланової діяльності правоохоронних органів [23, с. 23]. До правоохоронних органів, у найширшому розумінні, можна віднести органи судової влади (місцеві, апеляційні, спеціалізовані, Верховний Суд України, Конституційний Суд України), органи прокуратури, органи внутрішніх справ, органи Служби безпеки України, і, звичайно ж адвокатуру.

Отже, на сучасному етапі розвитку держави в сфері охорони прав і свобод діє цілий комплекс державних і громадських інститутів. Зрозуміло, що найважливішу роль серед них у всіх правових системах світу відіграють саме суди, основне завдання яких полягає у здійсненні правосуддя шляхом вирішення спорів про право. Разом з тим з найдавніших часів судовий процес розглядався як небажане й вимушене відхилення у функціонуванні держави та суспільства, тому були вироблені механізми, які сприяли нормальному цивільному обороту шляхом фіксації юридично значимих фактів й

попереджали виникнення суперечок.

Історичний розвиток інституту адвокатури свідчить про те, що він завжди був важливим елементом саме правоохорони, роль якого істотно зростає в умовах побудови правової соціальної держави. Як специфічний інститут правоохоронної діяльності адвокатура характеризується тим, що набуває свої повноваження від держави, організовується та функціонує відповідно до закону й здійснює свою діяльність з дотриманням встановлених законом процедур. Ознакою адвокатури, що виділяє її в системі правоохоронних органів, є особливий напрямок діяльності – превентивне юридичне обслуговування. При цьому від інших форм юридичного обслуговування (наприклад, діяльності нотаріату) адвокатуру, на думку М. Аракеяна, відрізняє, по-перше, її попереджувальний, профілактичний характер, по-друге, орієнтація на захист прав в приватноправовій сфері, по-третє, особливий механізм захисту приватного права [7, с. 9].

Безперечно, найбільш близький до адвокатури з органів цивільної юрисдикції такий орган, як суд. В контексті цього, важливо підкреслити, що сучасна складова характеристики вітчизняного інституту адвокатури безпосередньо пов'язана з перенаправленістю вектору його вдосконалення не тільки у сфері вдосконалення судової системи, але й як самостійного інституту громадянського суспільства, що формується в Україні. Пріоритетними напрямками вдосконалення адвокатури є організаційна незалежність, професійна компетентність, самоврядність, невід'ємність адвокатури від правосуддя і від ефективного захисту прав і свобод людини. Таким чином, даний інститут громадянського суспільства отримав більш високий статус довіри і вийшов, відповідно, на новий рівень відповідальності перед суспільством. Цей фактор посилюється у зв'язку з тим, що адвокатура виступає в ролі правозахисника, діє як уповноважений суспільства і в його інтересах. Тільки такий статус адвоката як уповноваженого представника

суспільства дозволяє інституту адвокатури виконувати притаманні йому функції [7, с. 9].

Відповідно до положень ч. 2 ст. 3 Конституції України, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [106]. У ст. 2 Закону України “Про судоустрій та статус суддів” закріплено, що суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [185]. З метою забезпечення реалізації закріплених прав та свобод людини і громадянина Конституція України встановлює відповідні правові гарантії. Зокрема, відповідно до ст. 59 Конституції України кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура [106]. Згідно зі ст. 2 Закону України “Про адвокатуру та адвокатську діяльність” адвокатура України є недержавним самоврядним інститутом, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання своєї організації і діяльності [185].

У будь-якому правовому суспільстві адвокату відведено особливу роль. Сфера його діяльності не обмежується лише сумлінним виконанням своїх обов'язків в межах наданих адвокату повноважень, а є значно ширше. На це вказують і міжнародні документи. Так, у Загальному Кодексі Правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства встановлюється, що адвокат має діяти в інтересах права в цілому, точно так само, як і в інтересах тих, чий

права і свободи йому довірено захищати [80]. Міжнародні стандарти, що стосуються ролі юристів, визнають, що юристи (адвокати) є неодмінними учасниками процесу відправлення правосуддя [132] і поряд з суддями і прокурорами зобов'язані захищати права людини і принцип верховенства права [162].

Не зважаючи на те, що адвокатура не входить до системи органів державної влади та місцевого самоврядування, завдання, покладені на неї, мають державне значення та відбивають публічний інтерес суспільства. Представництво адвокатом інтересів громадян в конституційному, кримінальному, адміністративному та цивільному судочинстві спрямоване не тільки на задоволення інтересів приватної особи, а й на забезпечення принципу змагальності судового процесу, досягнення істини, охорону прав громадян і, тим самим – на створення демократичної правової держави, проголошеної Конституцією України, що принципово як для суспільства, так і для держави. Тому, на думку Т. Вільчик [55, с. 20], не можна погодитись з висновками правового управління Верховного Суду України відносно того, що на відміну від суддів діяльність адвокатів обмежується лише інтересами громадян та юридичних осіб, за дорученням яких вони діють [82].

При цьому, при наданні адвокатами правової допомоги одночасно з приватним інтересом захищається й публічний інтерес усього суспільства, який передусім виражається у встановленні режиму законності, своєчасному припиненні порушень прав людини, їх відновленні й запобіганні таким порушенням у майбутньому. Тим самим правова допомога з боку адвокатури усвідомлюється як одна з важливих гарантій прав особи, реалізація якої забезпечується механізмом співпраці держави і громадянського суспільства [55, с. 21]. Професійна правова допомога адвокатів при здійсненні правосуддя є важливою запорукою реалізації права кожного на доступний та ефективний судовий захист, ефективність якого, в свою чергу, значною

мірою зумовлюється і рівнем правової допомоги, яка надається адвокатами. Якщо простежити еволюцію законодавства про адвокатуру майже за півтора століття її існування, можна констатувати ряд великих досягнень [55, с. 7]. До них слід віднести розширення рівня незалежності адвокатури від судової та виконавчої гілок влади, зміцнення правових гарантій професійної діяльності адвокатів, формування фінансових зобов'язань держави щодо адвокатів [37, с. 69].

Взаємовідносини адвокатів і адвокатури з судами загальної юрисдикції, історично склалися як відносини підпорядкування адвокатури владним органам держави, але поступово вони зазнавали суттєвих змін в сторону партнерських відносин. Адвокат – учасник судочинства отримував права, які не могли бути поставлені в залежність від розсуду суду. При цьому, за вірним твердженням Т. Вільчик, чітко виявляється закономірність: ступінь незалежності й суверенності адвокатури визначається зрілістю демократичних інститутів держави [55, с. 23]. У свою чергу, на думку К. Коваль, правовий статус адвокатури завжди був певним показником захищеності особистості й одним із індикаторів, що свідчать про успіхи в просуванні до правової держави та розвинутого громадянського суспільства [95].

На цей час незалежність адвоката значною мірою визначається його статусом у різних видах судочинства, правовими умовами здійснення ним представництва інтересів осіб у судах та інших органах на професійній основі. Ця незалежність може бути обмежена тільки в інтересах ефективного виконання адвокатом професійного обов'язку і в інтересах правосуддя та в межах, що впливають із принципів професійної етики та процесуального законодавства [7, с. 8].

Цікаво відзначити, згідно з даними вибіркового анонімного опитування суддів, адвокатів, слідчих видно, що професія адвоката все

більше набуває в очах суддівської спільноти сенс необхідного суб'єкта з надання кваліфікованої правової допомоги. У той же час, думка представників сторони обвинувачення певною мірою містить відбитки необхідності збереження інквізиційного процесу, де роль адвоката стає формальною. Аналогічні дані присутні і при дослідженні опитувань співробітників правоохоронної системи [180, с. 34]. Зазначена статистика визначає ряд проблем адвокатури та, перш за все – це проблема незалежності та престижу. Для судової влади з діяльністю адвокатури пов'язана реалізація її основної функції – правосуддя, що забезпечує досягнення цілей, чітко зазначених в законодавстві [37, с. 78].

Важливою особливістю взаємовідносин судді та адвоката є судовий розгляд справи, в ході якого адвокат зобов'язаний надавати своєму довірителю (підзахисному) кваліфіковану правову допомогу, для успішного надання якої велике роль відіграє моральний клімат, в якому діє адвокат. Без високої загальної та правової культури адвоката і судді, поваги ними до вимог закону, прав особистості, підготовка до процесу, його нормальний хід і результат є надто ускладненим. Не дарма існує думка, що юрист, в першу чергу, фахівець, у якого загальна освіта переважає над спеціальною [182, с. 110].

Саме тому, цілком природньо, відносини адвоката з судом обов'язково повинні дотримуватися такого правила: усіма своїми діями, висловлюваннями, публічними виступами адвокату слід сприяти формуванню поважного ставлення до судово-правовій системи в цілому і до окремих її представників зокрема [216, с. 55-56]. Як писав відомий адвокат Д. Ватман: “Безумовно, повага до суду, незмінна стриманість і найсуворіша коректність щодо суддів – одне з основних правил поведінки адвокатів, зобов'язаних стежити за тим, щоб ані словами, ані діями не допускати

приниження гідності суду, або давати привід в недостатній поваги до правосуддя” [33, с. 12].

Відзначимо також, у сучасній системі судочинства помилково існує думка, що судді належить функція контролю за всіма сторонами діяльності адвоката в суді. Незгода такого судді з ставленням адвоката до тієї чи іншої обставині справи – нерідко привід для морального, публічного осуду адвоката, обмеження його прав, а то й для окремої ухвали. Однак, між тим, - в судовому засіданні підпорядкування адвоката суду обмежена лише розпорядженнями, що стосуються розпорядку засідання, самої процедури дослідження доказів. Що ж стосується вибору позиції і визначення тактики захисту, то ці питання знаходяться виключно в компетенції лише самого адвоката [2].

Основною умовою нормального ходу судового розгляду справи є об'єктивність розгляду справи, неупередженість суду, чітке виконання чинного законодавства. При такому підході до судочинства можливість непорозумінь і конфліктів зведена до мінімуму [61, с. 210].

Звичайно ж, не можна не відзначити і того факту, що в деяких випадках причини “полемічних” взаємовідносин адвокатів і суду (суддів) базуються на практиці їх взаємовідносин, що склалася ще в радянські роки. Навіть сьогодні не тільки слідчі, прокурори, а й деякі судді ставляться до діяльності адвоката, як до якоїсь непотрібної або, якщо адвокат в недавньому минулому був їхнім колегою, він вважається працівником правоохоронних органів [48, с. 53]. Сьогодні суди ще не до кінця оцінили важливу роль адвокатури в здійсненні правосуддя, ще залишилися пережитки минулого судочинства, коли, на думку ряду як вчених так і практиків, справедливність радянського суду позбавляла сенсу участі в справі будь-яких адвокатів. Крім нормалізації взаємовідносин між адвокатами та суддями є періодично поновлювана заборона для суддів спілкуватися з адвокатами де-небудь, крім судових

засідань. З іншого боку, про що неодноразово вказувалося і вказується в наукових джерелах, на подібні полемічні взаємовідносини суддів і адвокатів підштовхує й практика взаємовідносини суду з ще одним учасником судочинства – стороною обвинувачення. У судовій практиці трапляються випадки, коли при розгляді особливо важливих для органів внутрішніх справ або слідчих підрозділів інших органів кримінальних справ, оперативні уповноважені або інші посадові особи, причетні до досудового провадження, зв'язуються з суддею і ведуть з ним переговори, рекомендуючи винести у справі обвинувальний вирок [61, с. 334].

Судову владу законодавець визначає як самостійну гілку державної влади, на конституційному рівні встановлюючи предмет її відання, основні повноваження та гарантії. Незалежність суддів забезпечується єдністю їх статусу, що включає такі найважливіші елементи, як: незмінюваність, недоторканність, особливий порядок призначення на посаду та звільнення від неї [261, с. 21]. Гарантії незалежного здійснення судової влади виражаються також у наявності суддівського імунітету, тобто особливого порядку притягнення судді до кримінальної, адміністративної або дисциплінарної відповідальності.

Судова влада виконує таку найважливішу юрисдикційну функцію, як правосуддя, яке має винятковий характер і здійснюється тільки судом. Вона підтримує необхідний баланс між представницькою та виконавчою владою за допомогою контролю суду за відповідністю законів та інших нормативних актів Конституції України (конституційне судочинство), а також контролем за законністю актів виконавчо-розпорядчих органів, виданих у ході державного управління (адміністративне судочинство). Судові рішення, так само як і інші акти судової влади, підлягають неухильному виконанню всіма суб'єктами публічного та приватного права на території України, а невиконання судового рішення тягне за собою передбачену законодавством

відповідальність¹ [263].

Адвокатура не утворює самостійної гілки влади. Її діяльність, здійснювана в тому числі й від імені держави, може бути довірена й особі, що займається приватною практикою. В останньому випадку повноваження адвокатів реалізуються не на принципах бюджетного фінансування, а на основі самоокупності. Функції адвокатів не мають виняткового характеру, окремі з них можуть бути реалізовані та іншими компетентними органами і посадовими особами².

Принципова відмінність суду та адвокатури полягає також у повноваженнях цих двох органів. Предметом юрисдикції суду виступає спірне правовідношення. Судове рішення у справі перетворює його на безспірне, фактично здійснюється захист порушеного або оскарженого права зацікавленої особи. Що стосується адвокатської діяльності, то вона пов'язана з посвідченням ряду прав і фактів, захистом прав і свобод людини і громадянина. У своїй роботі адвокат має утримуватися від вчинення дій, що можуть бути використані для завдання шкоди професійній діяльності адвоката або підриву довіри і престижу професії в суспільстві. На адвоката

¹ 16 січня 2014 року Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян», яким зокрема було внесено зміни до Кримінального кодексу України. Прийнятим законом посилено відповідальність за умисне невиконання рішення суду. Так, в запропонованій редакції статті 382 Кримінального кодексу України передбачено, що *умисне невиконання вироку, рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили чи підлягають негайному виконанню, або перешкодження їх виконанню карається штрафом від п'ятисот до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк від двох до чотирьох років*. Очевидно, що невиконання судових рішень негативно впливає як на авторитет судової

влади, оскільки при такій ситуації, не досягається кінцева мета правосуддя – надання професійної допомоги та захист інтересів громадян і реальне поновлення їхніх порушених прав.

² Крім нотаріусів, повноваження на вчинення нотаріальних дій мають також інші особи, коло яких визначено в частинах 4-6 ст. 1 Закону України «Про нотаріат» (консульські установи України, дипломатичні представництва, посадові особи органів місцевого самоврядування). Слід звернути увагу, що, на відміну від нотаріусів, зазначені особи мають право вчиняти тільки окремі види нотаріальних дій у визначених законом випадках. У контексті виконання ними повноважень на вчинення нотаріальних дій зазначені особи покликані замінювати нотаріуса (наприклад, якщо нотаріальну дію слід вчинити у населеному пункті, де немає нотаріуса, або за кордоном), тобто вчинення нотаріальних дій для них є додатковими повноваженнями до їх основних повноважень. Разом з тим як нотаріуси, так і інші особи, уповноважені державою на вчинення нотаріальних дій, становлять єдину цілісну систему правового інституту нотаріату в механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина.

покладається не тільки юридична відповідальність перед державою за виконання покладених на нього публічних повноважень, але й моральна відповідальність перед суспільством за свої дії та поведінку.

Однак при всій відмінності статусів адвокатури та судових органів їх зближує реалізована ними загальна правозахисна функція. Формулюючи завдання суду та адвокатури, законодавець визначає їх, по суті, як тотожні. Різниця між ними, на думку Л. Пасичнюка, проведена тільки в способах вирішення цих завдань: у першому випадку – шляхом розгляду цивільних справ, у другому – шляхом вчинення різного роду адвокатських дій. Звідси схожість основних засад організації цих двох інститутів [168, с. 134].

На наш погляд, під час реалізації конституційного положення про надання кваліфікованої правової допомоги, специфічні взаємовідносини адвокатури виникають також і щодо інституту нотаріату.

Відзначимо, у нотаріальному процесі при класифікації суб'єктів нотаріальних процесуальних відносин виділяють три групи суб'єктів нотаріального процесу, де представника (адвоката) відносять до осіб, які ініціюють нотаріальне провадження або вступають в нього з метою охорони прав та інтересів інших осіб [200, с. 188].

Висвітлення питань ролі адвоката в нотаріальному процесі є дослідженням інституту адвокатури під новим, ще детально не вивченим кутом зору. Але щоб правильно визначити процесуальне становище адвоката в нотаріальному процесі як суб'єкта нотаріальних процесуальних відносин, необхідно розібратися в специфіці самої нотаріальної діяльності. В даному підрозділі, ми не станемо детально зупинятися на розгляді нотаріального процесу як юрисдикційної діяльності нотаріуса яка спрямована на охорону безперечних прав фізичних та юридичних осіб, оскільки, по-перше, це не входить до предмету нашого дослідження, а по-друге, цьому питанню присвячено достатню кількість сучасної наукової та навчальної літератури

[166; 246; 243; 200].

Відомо, що нотаріальний процес починається з звернення особи до нотаріуса в усній або письмовій формі. Адвокат може вступити в нотаріальний процес на будь-який з стадій. У такому процесі адвокат може виступати замість особи, інтереси якої він представляє, або виступати з такою людиною паралельно. У випадках вступу адвоката в нотаріальний процес замість особи, чий інтереси він представляє, звернення до нотаріуса формулює адвокат [259, с. 98]. А в разі особистої присутності особи та її представника-адвоката звернення до нотаріуса може виходити як від адвоката, так і від особи, інтереси якої представляє цей адвокат. Слід зауважити, що переговори в нотаріальному процесі в присутності осіб та їхніх адвокатів істотно відрізняються від переговорів, в яких беруть участь виключно адвокати [216, с. 152].

Як стверджує П. Хотенець, представництва в правовому значенні слова тут немає, оскільки особи самі висловлюють свою волю на таких переговорах. Адвокат же найбільш ймовірно є захисником інтересів і надає допомогу при формулюванні людиною своєї позиції [249, с. 15]. Особливістю участі адвоката при представництві інтересів особи в нотаріальному процесі, на думку С. Фурси та Є. Фурси є те, що адвокат – представник однієї особи, яка звернулася до нотаріуса за вчиненням нотаріальної дії. І всі його зусилля спрямовані на найбільш повне застосування своїх знань у галузі юриспруденції з метою повної та всебічної захисту прав і законних інтересів особи, якого адвокат представляє [244, с. 44]. Таким чином, сприяючи здійсненню конкретних інтересів особи, адвокат впливає на виникнення, перебіг і завершення власне всього нотаріального процесу [258, с. 125].

В той же час, нотаріус не є представником осіб, які звернулися до нього за вчиненням нотаріальної дії. Обов'язок нотаріуса на будь-який з стадій нотаріального процесу – дотримання нейтралітету та відсутність

зацікавленості у вирішенні всіх питань, які виникають у цьому процесі. Однак, за твердженням О. Синеокого, існує інформація, роз'яснення якої є обов'язком нотаріуса. Звідси виникає наступне питання: де знаходиться межа між юридичною консультацією та т.зв. «нав'язуванням» особі, яка звернулася за посвідченням правовідносин, своєї думки? [216, с. 153] На практиці, крім цього, зустрічаються випадки, коли особа, звертаючись до нотаріуса, чітко не уявляє собі, які юридичні наслідки вона хоче отримати. А вже в розмові з нотаріусом сумнівається і в кінцевому підсумку може змінити свій намір, фактично враховуючи поради, які йому дав саме нотаріус, а не адвокат [243, с. 40].

Нотаріусу необхідно пояснити людині правову ситуацію та зробити акценти на певні юридичні наслідки, до яких зможуть привести ті чи інші дії. Ось саме в таких випадках участь адвоката з його компетентними порадами полегшувало б переговори між особою та нотаріусом і прискорило протікання самого нотаріального процесу [221, с. 87]. Одночасно участь адвоката на переговорах означає для нотаріуса спочатку вирішення справи на високому професійному рівні і дозволяє протистояти нереалістичним очікуванням.

Таким чином, слід виділити спільні та відмінні риси між інститутом нотаріату та інститутом адвокатури. Спільне між ними полягає в роботі на одному «правовому полі» у сфері цивільного обороту та наявності багатьох принципово єдиних методів роботи – правового консультування, складання проектів документів, відображення в них волі учасників угоди [259, с. 98]. Однак при цьому між усіма представниками юридичних професій, що надають правову допомогу населенню, є ряд істотних відмінностей.

На відміну від інших суб'єктів, що надають правову допомогу

(приватнопрактикуючих юристів), діяльність адвокатів¹ і нотаріусів² не є підприємництвом. Згідно ст. 59 Конституції України кожному гарантується право на одержання кваліфікованої правової допомоги, яка у випадках, передбачених законом, має надаватися безкоштовно. У рамках чинної правової системи України саме на адвокатуру та нотаріат покладено функції з надання безоплатної або на пільгових умовах правової допомоги населенню [214, с. 10].

При цьому, адвокат чи нотаріус не має права відмовити в наданні правової допомоги особі, яка має право на її безкоштовне отримання відповідно до закону, на відміну від приватних юристів, які займаються підприємницькою діяльністю а тому доволіно відбирають клієнтів для своєї роботи. Надання безкоштовної юридичної допомоги приватнопрактикуючими юристами ґрунтується тільки на їх власному рішенні [164, с. 64].

Слід погодитися з К. Чижмар, що інституту адвокатури та нотаріат відрізняються тим, що діяльність адвоката та клієнта будується на основі договору доручення та має в цьому сенсі приватно-правовий характер [259, с. 99]. Адвокат є певною мірою «службою клієнта» і захищає його інтереси [145, с. 92]. Саме на цьому ґрунтується змагальні засади судочинства, коли адвокати кожної зі сторін представляють докази в обґрунтування правоти

¹ Однією з суттєвих змін в роботі адвокатів (відповідно до положень Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»), які здійснювали свою практику індивідуально, стала неможливість продовжувати таку діяльність в якості суб'єктів підприємницької діяльності зокрема, працюючи на умовах єдиного податку. Частиною 1 статті 13 Закону прямо визначено, що адвокат, який здійснює адвокатську діяльність індивідуально, є самозайнятою особою. Адвокатська практика – це не підприємницька діяльність. Перш за все вона спрямована не на отримання прибутків, а на допомогу людям, захист їхніх прав та інтересів, консультації та роз'яснення нюансів чинного законодавства України.

² У відповідності до норм діючого законодавства:

– частиною 2 статті 3 Закону України «Про нотаріат» від 02 вересня 1993 року № 3425-XII нотаріусам заборонено займатися підприємницькою і посередницькою діяльністю; виконувати іншу оплачувану роботу, крім складання проектів угод і заяв, виготовлення копій документів та виписок з них, роз'яснення з питань вчинення нотаріальних дій і консультацій правового характеру; перебувати у штаті інших державних, приватних та громадських підприємств і організацій;

– у відповідності до п. 2, ч. 2 ст. 55 Господарського кодексу України нотаріуси не відносяться до суб'єктів господарювання.

свого клієнта. Разом з тим, діяльність нотаріуса в силу її публічно-правового характеру відбувається в рамках нотаріального провадження та жорсткої пов'язаності рамками закону. Нотаріус, за влучним твердженням О. Полуньєва, забезпечує для всіх учасників нотаріального провадження при вчиненні конкретної дії рівні правові умови, виконуючи обов'язок щодо забезпечення дотримання закону щодо всіх осіб, у тому числі й тих, що не звернулися до нього, але права яких зачіпаються вчиненням нотаріальної дії. Тому взаємовідносини нотаріусів та осіб, які звернулися за вчиненням нотаріальної дії, мають публічно-правову, а не договірну основу [174, с. 102].

Найбільш наочно публічно-правова основа діяльності нотаріату проявляється на прикладі спадкових справ. Так, якби ведення спадщини відбувалося на змагальній основі, то, на думку І. Горбункової, спадщина діставалася б найбільш багатим і «спритним» спадкоємцям, здатним найняти кращого юриста та відхопити велику частину спадщини, не поставивши до відома інших спадкоємців [64, с. 12]. Ведення спадкової справи незалежним від сторін і безстороннім нотаріусом забезпечує врахування інтересів всіх спадкоємців, виявлення повного їх кола, забезпечення рівних на основі закону умов доступу до спадщини відповідно до волі спадкодавця [198, с. 160].

Розмір оплати адвоката в силу договірної її характеру визначається угодою з клієнтом і багато в чому визначається успіхом ведення самої справи. Нотаріус, на відміну від адвоката, стягує тариф за вчинення нотаріальної дії, що розподіляється угодою осіб, які звернулися за вчиненням нотаріальної дії. Тим самим закон як би заздалегідь гарантує об'єктивність нотаріуса, який не має жодної зацікавленості у вирішенні питання на користь однієї зі сторін [259, с. 99].

В силу публічно-правового характеру інституту нотаріату кількість нотаріусів до недавнього часу було обмежена. Тобто, не так давно існували

обмеження кількості нотаріусів у певному окрузі [188], нині ці квоти усунуто [187]. Очевидно, це спростило доступ до професії, проте суттєво ускладнився контроль за роботою нотаріусів.

В той же час, адвокати самостійно регулюють свою чисельність. Крім того, нотаріус не має права вчинення нотаріальних дій за межами свого нотаріального округу, тобто не може на відміну від адвоката працювати там, куди запрошують його клієнти.

Викладене не дає підстав принижувати або перебільшувати значення адвокатури або нотаріату в правовій системі України. Кожен з цих правових інститутів займає своє власне місце. Якщо діяльність адвоката відбувається переважно в суді, шляхом відстоювання в змагальній формі інтересів клієнта, то діяльність нотаріуса відбувається в рамках безспірної юрисдикції, оскільки нотаріус є представником і держави, і всіх осіб, які звернулися до нього за правовою допомогою.

В контексті вищенаведеного, повністю погоджуючись з думкою Г. Резніка і П. Баренбойма, що адвокатура, як інститут громадянського суспільства засновується не державою, а має конституційно-правове значення. У зв'язку з цим становлення і розвиток даного інституту, особливо на початкових етапах, просто неможливий без підтримки держави [22, с. 33].

Дійсно, на тему підтримки державою малого, середнього і великого бізнесу написані сотні робіт, проведені численні конференції, які принесли свої плоди. Держава стала підтримувати бізнес. І склалася парадоксальна ситуація: бізнес нічого безкоштовно не робить для держави і все ж отримує від нього різні види економічної допомоги, а адвокатура, яка в силу закону забезпечує участь в судочинстві своїх членів за призначенням, довгий час не може отримати чесно зароблене. Держава “забронювала” собі місце внутрішнього контролера над адвокатурою і тим самим оголосила себе відповідальною за підтримку даного інституту громадянського суспільства,

але матеріально усунулася від будь-якого сприяння становленню і розвитку цього інституту. Саме тому, на сьогоднішній день, необхідна система взаємодії і співпраці між державою і адвокатурою в цілому [61, с. 336]. Звичайно ж, і тут правим є С. Деханов, вирішення таких питань вимагають активної творчої роботи самої адвокатської спільноти [73, с. 13].

Обговорюючи цю тему, не можна не торкнутися питання про поширену в деяких колах думку про опозиційність адвокатів державі. Скоріше за все, подібне твердження ґрунтується на змішуванні різних державно-правових понять: держава, уряд, чиновник. Адвокату постійно доводиться вступати в протистояння з державними службовцями, які в масовій свідомості і уособлюють конкретну державу. Разом з тим, поняття держави значно ширше, ніж просто система органів державної влади, що складається з конкретних людей [61, с. 337]. Здорова адвокатура, за твердженням вже цитованого нами з С. Деханова, діяльність якої ґрунтується виключно на нормах права, не може бути опозиційною інституту держави [73, с. 13].

З певних позицій громадянське суспільство можна розглядати і як комплекс приватних осіб, класів, груп й інститутів, взаємодія яких регулюється правом, і воно прямо не залежить від самої держави. В демократичній системі, за твердженням Н. Нижник, громадянське суспільство, головними несучими конструкціями якого є соціальна та духовна сфери, характеризується складною й різноманітною структурою. В якості найважливіших його ланок виступають практично всі елементи соціальної, професійної, демографічної, національної, культурної, духовної та інших аспектів самоорганізації суспільства [154, с. 138].

З ідеально типологічної точки зору громадянське суспільство – це свого роду соціальний простір, в якому люди пов'язані та взаємодіють між собою як незалежні, як від один від одного, так і від держави індивідів. Це – система забезпечення життєдіяльності соціальної, соціокультурної і духовної сфер, їх

відтворення і передачі від покоління до покоління, система самостійних і незалежних від держави суспільних інститутів і відносин, які покликані забезпечити умови для самореалізації окремих індивідів і колективів, реалізації приватних інтересів і потреб (як індивідуальних так і колективних) [227, с. 210-211].

На превеликий жаль, у взаємовідносинах між державними органами та адвокатурою залишилися ще й певні застарілі проблеми. Тут, як і в інших сферах суспільного життя, проявляється певний бюрократизм з такими відхиленнями, як порушення законів, нехтування як думки підлеглих так і громадської думки, іноді – придушення корисних ініціатив. Позбавлення від авторитарно-бюрократичних методів при взаємовідносинах державних органів та адвокатури є необхідною умовою для нормалізації їх спільних відносин. Все це передбачає, відкритість, гласність, повагу до закону. Зміцнення довірчих відносин між адвокатурою і державними органами, вивчення ними думки адвокатів з актуальних питань правозастосовчої практики підвищує ефективність проведених в країні реформ, сприяє зміцненню законності та охорони прав і свобод громадян [33, с. 12].

Висновки до Розділу 3:

1. Слід виділити наступні ознаки принципу незалежності адвокатури:

1) незалежність адвокатури не є абсолютною категорією, вона обмежена законом, процедурними рамками, в межах яких здійснює свою процесуальні повноваження; 2) незалежність адвокатури легітимна лише при здійсненні процесуальної діяльності адвокатом; 3) незалежність адвокатури передбачає незалежність як від зовнішнього (від факторів, що знаходяться в межах судового процесу), так і внутрішнього (від факторів усередині самого інституту адвокатури) впливу на процес виконання адвокатом своїх повноважень, спрямованих на захист конституційних прав і свобод людини і громадянина.

2. Незалежність адвоката слід відмежовувати від його самостійності. Так, якщо незалежність адвоката означає здійснення ним своїх нормативних повноважень, процесуальної діяльності без будь-якого незаконного впливу, то самостійність адвоката передбачає вільну його участь у судовому процесі, у процедурі дослідження доказів, заслуховуванні показів свідків і т.д.

3. Під принципом незалежності адвоката слід розуміти передбачене чинним законодавством про адвокатуру базисне положення, що гарантує здійснення адвокатом своєї діяльності без будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання. При цьому, незалежність адвоката при здійсненні своїх повноважень обов'язково передбачає їх підпорядкування тільки закону, інакше вона може привести до беззаконня і свавілля. Разом з тим, без належного забезпечення принципу незалежності адвоката не можна повною мірою реалізувати ефективний судовий захист прав і свобод людини і

громадянина.

4. Примусове членство в Національній асоціації адвокатів України незаконним, і таким, що порушує принцип незалежності адвокатури, тому що асоціація є звичайною громадською організацією. Крім того, стаття 45 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» суперечить Конституції України, законам і міжнародним зобов'язанням України.

5. Реалізація принципу незалежності діяльності інституту адвокатури в процесі реалізації конституційного права людини і громадянина на правову допомогу, безпосередньо впливає з його дуалістичної природи в механізмі функціонування правової та демократичної держави, оскільки, з одного боку, адвокатура є необхідним елементом існуючої в державі системи правосуддя, а з іншого – професійним консультантом людини і громадянина.

6. На сучасному етапі розвитку суспільства адвокатура є єдиною недержавною структурою в системі правоохоронних органів; це добровільне професійне громадське об'єднання, звідси – громадський характер цього правозахисного інституту. Місце адвокатури в суспільстві визначається через взаємодію інституту адвокатури та держави.

7. Держава перебуває на етапі формування нового правового обґрунтування діяльності інституту адвокатури, яка за час свого існування набула значимості. Зафіксувавши в статті 59 Конституції України волю народу, гарантувавши кожному право на отримання правової допомоги, прийнявши Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», держава істотно розширила офіційне визнання сфери дії адвокатури та її вихід за рамки судової системи, підвищивши соціальний статус у суспільстві, визнавши її окремим правовим інститутом.

8. Сутністю інституту адвокатури є те, що він є важливим складником судової системи (інституту держави). Як неможлива побудова правової держави без висококваліфікованої і незалежної адвокатури, так і здійснення

незалежного судочинства можливе лише за умови, коли функція правосуддя здійснюватиметься через реалізацію конституційного права кожної особи вільно обирати захисника своїх прав.

9. У системі органів, які здійснюють правозахисну діяльність, особливе місце належить як адвокатурі, так і нотаріату, основним напрямом діяльності яких є правове забезпечення захисту прав і свобод людини, законних інтересів фізичних та юридичних осіб. Забезпечуючи охорону прав і свобод людини, адвокатура і нотаріат своєю діяльністю сприяють утворенню правової держави і, по суті, гарантують правовий захист людини, що згідно з Конституцією є найбільшою соціальною цінністю держави.

ВИСНОВКИ

У дослідженні здійснено теоретичне визначення особливостей конституційно-правового статусу адвокатури в механізмі реалізації права на правову допомогу, а також формування на цій основі науково обґрунтованих рекомендацій та пропозицій щодо вдосконалення конституційного механізму захисту прав людини і громадянина. Здобувачем сформульовано низку висновків, пропозицій і рекомендацій. Основні з них такі:

1. Дослідження конституційного права особи на правову допомогу необхідно здійснювати, використовуючи весь арсенал методологічних підходів, оскільки жоден окремий метод не здатний цілком охопити предмет пізнання. Наявність різних методологічних підходів дослідження конституційного права особи на правову допомогу свідчить про те, що це право людини є складним, багатогранним поняттям, важливим у правовій, соціальній державі, а поєднання філософських, загальнонаукових і спеціальних методів надасть можливість об'єктивно, повно й усебічно розкрити його зміст.

Методологія дослідження інституту адвокатури в механізмі реалізації права людини і громадянина на правову допомогу є чіткою системою теоретико-правових знань, які використовуються вченими-юристами в якості основних принципів, методів наукового пізнання і конкретних засобів реалізації вимог проведення наукового дослідження інституту адвокатури в механізмі реалізації права людини і громадянина на правову допомогу.

2. Методологічні засади дослідження інституту адвокатури в механізмі реалізації права людини і громадянина на правову допомогу побудовані на широкому міждисциплінарному підході, що враховує об'єктивні закономірності та досягнення правової науки, загальної філософії,

політології, соціології інших наук про людину та суспільство. Практичне застосування такого підходу дозволяє зробити висновок засадничого змісту щодо виключного значення підвищення ефективності діяльності інституту адвокатури в механізмі реалізації права людини і громадянина на правову допомогу шляхом внесення змін та доповнень до чинного конституційного та поточного законодавства України з метою досягнення відповідності правових норм досліджуваного інституту сучасному стану суспільних відносин та вимогам сучасності взагалі.

3. Інститут адвокатури в механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина виступає одним із засобів для самообмеження державної влади шляхом створення та активного функціонування незалежного правозахисного інституту, що є активним актором процесу реалізації основної конституційної функції Української держави – реалізація та захист прав і свобод людини і громадянина. Конституційно-правовий статус адвокатури дозволяє їй активно забезпечувати прав не тільки кожної особи, але і усього громадянського суспільства, ефективно реалізувати правозахисну функцію держави шляхом забезпечення належної взаємодії в діяльності органів державної влади та громадянського суспільства.

Основними ознаками адвокатури, що розкривають її сутність в механізмі надання правової допомоги є: 1) адвокатура виступає окремим правозахисним інститутом; 2) статус адвокатури спеціально визначений в Конституції України; 3) адвокатура активно взаємодіє з органами державної влади та інститутами громадянського суспільства як рівноправний партнер в механізмі захисту прав та свобод людини і громадянина; 4) в межах професіонального обов'язку захисту прав та інтересів своїх клієнтів адвокати відіграють суттєву роль у справедливому відправленні правосуддя. Будучи активним учасником механізму правозастосування, займаючи самостійне місце у механізмі правосуддя, адвокатура виконує (повинна виконувати)

важливу функцію суспільного контролю у цій сфері.

4. Демократичний характер розвитку сучасного конституційного процесу в Україні створює важливі умови для модернізації інституту адвокатури на конституційному та законодавчому рівні. Досягнення цього можливе, зокрема, шляхом виокремлення розділу “Адвокатура”, в якому було б закріплено організаційно-правові гарантії функціонування досліджуваного інституту. Як альтернатива на сьогоднішній день, доцільним є також викладення ч. 2 ст. 59 Основного Закону України в наступній редакції:

“Представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення здійснює виключно адвокат. Законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді в окремих категоріях справ. Представництво інтересів осіб в інших державних органах та надання правової допомоги здійснюється особами з вищою юридичною освітою”.

5. Правова допомога – це закріплена в Конституції України та деталізована в поточному галузевому законодавстві сукупність видів юридичної допомоги, що надається адвокатами, нотаріусами, юрисконсультами громадських об'єднань та інших уповноважених на це суб'єктів, що функціонує з метою забезпечення реалізації конституційних прав і свобод людини та громадянина, захисту цих прав, а також відновлення у разі порушення.

Конституційну вимогу кваліфікованості правової допомоги слід розуміти не тільки як кваліфікацію суб'єкта надання (передумову його діяльності, необхідну, але не достатню для характеристики її якості), але і як вимогу якості самої правової допомоги, яка має бути реалізована в кожному разі звернення за правовою допомогою.

Під кваліфікованою правовою допомогою слід розуміти будь-яку самостійну діяльність з надання на постійній професійній основі правових

послуг на території України. При цьому, суб'єктами надання кваліфікованої правової допомоги на постійній професійній основі можуть бути тільки фізичні особи, які мають згідно чинного законодавства нашої держави статус адвоката, нотаріуса або науковий ступінь кандидата або доктора юридичних наук, а також у передбачених законодавством випадках їх професійні об'єднання, створені відповідно до законодавства України.

Правову допомогу слід розглядати як вид правозахисної діяльності, один з головних інструментів громадського контролю за діяльністю публічної влади. Її відмінність від інших способів правозахисної діяльності полягає в тому, що саме правова допомога як сприяння реалізації індивідуальних інтересів конкретних осіб здійснюється юридичними засобами, закріпленими в чинному позитивному праві. При цьому, правозахисна функція держави в повному обсязі виявляється в практичній діяльності інституту адвокатури і лише частково – в діяльності інших суб'єктів надання правової допомоги.

6. Під конституційним правом на отримання правової допомоги слід розуміти гарантоване Конституцією право людини і громадянина на звернення до адвоката, органів нотаріату, юрисконсульта, державного, муніципального чи іншого органу за отриманням юридичної консультації, представництва інтересів в суді, інших органах держави з метою захисту порушених конституційних прав і свобод, а також попередження їх можливого порушення в майбутньому.

Оскільки право отримувати правову допомогу закріплено в Конституції України, то воно відноситься до основних, тобто конституційних права і свобод. Інші, похідні від нього права (право на захисника, право на нотаріальне посвідчення прав, право на юридичну консультацію, право на інформацію в питаннях права і т. п.) закріплюються в інших нормативно-правових актах. Вони не є похідними та менш значущими; забезпечення цих

прав знаходиться на рівні з конституційними правами захистом держави.

Змістом конституційного права на правову допомогу є такі принципово важливі положення, що відносять дане право до предмета правового регулювання в конституційному праві: 1) норма Конституції про право на правову допомогу носить установчий характер; 2) конституційне право на правову допомогу входить до правового інституту основних прав і свобод людини і громадянина, який лежить в основі правового статусу особи; 3) положення про правову допомогу в Конституції є правовстановлюючою нормою; 4) особливістю закріплення права людини і громадянина на правову допомогу є той факт, що воно було здійснено матеріальною конституційною нормою; 5) право на правову допомогу не може бути обмежене; 6) конституційне положення про право на правову допомогу носить уповноважуючий, а не зобов'язуючий характер.

Юридична природа права на отримання правової допомоги походить з «другого покоління» прав і свобод людини і громадянина, закріпленого в дусі позитивістської доктрини прав і свобод. Це право не є природне право людини, а є позитивним правом, яке закріплено Конституцією України подібно до того, як й інші основні права і свободи людини і громадянина. За класифікації основних прав і свобод право на отримання правової допомоги слід віднести до юридичних прав-гарантій людини та громадянина.

7. Інститут адвокатури на сьогодні день є фактично єдиним інститутом надання правової допомоги при розгляді справ у судах, статус якого врегульований належним чином нормативно; володіє системою допуску та перевірки кваліфікації кандидатів, а також механізмами відповідного контролю за діяльністю адвокатів. В той же час, надання правової допомоги іншими фахівцями в галузі права позбавлене нормативних обмежень та контролю.

8. Вважаємо, запровадження монополії адвоката на представництво

інтересів особи в суді значно підвищить стандарти надання правової допомоги. Ці стандарти повинні передбачати необхідність володіння певним рівнем юридичних знань, дотримання важливих етичних норм, обмеження гонорару, який має відшкодувати сторона, що програла справу та ін. Відповідно, наявність такого стандарту вимагає й певного рівня відповідальності адвоката, як мінімум дисциплінарної відповідальності перед своїми колегами, яка полягає в загрозі втрати можливості займатися такою роботою.

В той же час, законодавцю необхідно встановити певні градації справ (від малозначущих до важливих), в яких визначити можливість представництва інтересів не тільки адвокатами та відшкодування витрат на юридичні послуги: в адміністративних справах – стягнення незначних штрафів (їх ведення, доцільно дозволити будь-яким юристам, встановивши обмеження суми відшкодування вартості їхніх послуг з боку держави у випадку програшу; у цивільних справах можливим було б установлення грошової межі, коли представництво було б дозволено будь-якому спеціалісту в галузі права, але сума відшкодування також мала б бути обмежена.

9. Слід виділити наступні ознаки принципу незалежності адвокатури:

1) незалежність адвокатури не є абсолютною категорією, вона обмежена законом, процедурними рамками, в межах яких здійснює свою процесуальні повноваження; 2) незалежність адвокатури легітимна лише при здійсненні процесуальної діяльності адвокатом; 3) незалежність адвокатури передбачає незалежність як від зовнішнього (від факторів, що знаходяться в межах судового процесу), так і внутрішнього (від факторів усередині самого інституту адвокатури) впливу на процес виконання адвокатом своїх повноважень, спрямованих на захист конституційних прав і свобод людини і громадянина.

10. Незалежність адвоката слід відмежовувати від його самостійності. Так, якщо незалежність адвоката означає здійснення ним своїх нормативних повноважень, процесуальної діяльності без будь-якого незаконного впливу, то самостійність адвоката передбачає вільну його участь у судовому процесі, у процедурі дослідження доказів, заслуховуванні показів свідків і т.д.

Під принципом незалежності адвоката слід розуміти передбачене чинним законодавством про адвокатуру базисне положення, що гарантує здійснення адвокатом своєї діяльності без будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання. При цьому, незалежність адвоката при здійсненні своїх повноважень обов'язково передбачає їх підпорядкування тільки закону, інакше вона може привести до беззаконня і свавілля. Разом з тим, без належного забезпечення принципу незалежності адвоката не можна повною мірою реалізувати ефективний судовий захист прав і свобод людини і громадянина.

Примусове членство в Національній асоціації адвокатів України незаконним, і таким, що порушує принцип незалежності адвокатури, тому що асоціація є звичайною громадською організацією. Крім того, стаття 45 Закону “Про адвокатуру та адвокатську діяльність” суперечить Конституції України, законам і міжнародним зобов'язанням України.

Реалізація принципу незалежності діяльності інституту адвокатури в процесі реалізації конституційного права людини і громадянина на правову допомогу, безпосередньо впливає з його дуалістичної природи в механізмі функціонування правової та демократичної держави, оскільки, з одного боку, адвокатура є необхідним елементом існуючої в державі системи правосуддя, а з іншого – професійним консультантом людини і громадянина.

11. На сучасному етапі розвитку суспільства адвокатура є єдиною недержавною структурою в системі правоохоронних органів; це добровільне професійне громадське об'єднання, звідси – громадський характер цього

правозахисного інституту. Місце адвокатури в суспільстві визначається через взаємодію інституту адвокатури та держави.

12. Держава перебуває на етапі формування нового правового обґрунтування діяльності інституту адвокатури, яка за час свого існування набула значимості. Зафіксувавши в статті 59 Конституції України волю народу, гарантувавши кожному право на отримання правової допомоги, прийнявши Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», держава істотно розширила офіційне визнання сфери дії адвокатури та її вихід за рамки судової системи, підвищивши соціальний статус у суспільстві, визнавши її окремим правовим інститутом.

13. Сутністю інституту адвокатури є те, що він є важливим складником судової системи (інституту держави). Як неможлива побудова правової держави без висококваліфікованої і незалежної адвокатури, так і здійснення незалежного судочинства можливе лише за умови, коли функція правосуддя здійснюватиметься через реалізацію конституційного права кожної особи вільно обирати захисника своїх прав.

14. У системі органів, які здійснюють правозахисну діяльність, особливе місце належить як адвокатурі, так і нотаріату, основним напрямом діяльності яких є правове забезпечення захисту прав і свобод людини, законних інтересів фізичних та юридичних осіб. Забезпечуючи охорону прав і свобод людини, адвокатура і нотаріат своєю діяльністю сприяють утворенню правової держави і, по суті, гарантують правовий захист людини, що згідно з Конституцією є найбільшою соціальною цінністю держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Агафонов С. Проблеми реалізації принципів правової держави в Україні та шляхи їх вирішення / Сергій Агафонов // Юстиніан - № 1 – 2006 – С. 12-15.
2. Адвокатура: історія і сучасність / О.Д. Святоцький, В.В. Медведчук. – К. : Ін Юре, 1997. – 320 с.
3. Алексеев Н.Н. Науки общественные и естественные в историческом взаимоотношении их методов. Очерки по истории и методологии общественных наук / Н.Н.Алексеев //Уч. зап. Императорского Моск. Ун-та. Отд. Юрид. Вып. 38. - М.,1912. С. 23-25.
4. Алексеев С.С. Восхождение к праву. Поиски и решения / С.С.Алексеев. - М.: Издательство НОРМА, 2001. – 791 с.
5. Антонович М. Права людини за конституційним та міжнародним правом: порівняльний аспект / М.Антонович // Наукові записки. – Т. 18. Правничі науки. – К.: НаУКМА, 2000. – С. 22-25.
6. Антонович М. Права людини за конституційним та міжнародним правом: порівняльний аспект [Текст] / М.Антонович // Наукові записки. – Т. 18. Правничі науки. – К.: НаУКМА, 2000. – С. 45-90.
7. Аракелян М. Р. Інститут адвокатури у правозахисній діяльності сучасної Української держави / М.Р.Аракелян // Актуальні проблеми держави і права – 2011 – Випуск 3 – С. 7-9;
8. Аракелян М. Р. Теоретико-методологические аспекты сравнительного изучения адвокатуры / М. Р. Аракелян // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. – 2008. – Т. 7. – С. 131–135.
9. Арато А. Концепция гражданского общества: восхождение, упадок и воссоздание, и направления для дальнейших исследований /

А.Арато // Полис. – 1995. – № 3 – С. 15-20.

10. Арефьев Т.П. Некоторые вопросы понятия охраны субъективных прав / Т.П. Арефьев // Проблемы защиты субъективных прав. - Ярославль, 1981. - С. 54-57.

11. Асоціація висловлює глибоке занепокоєння фактом порушення професійних прав адвоката [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://uba.ua/ukr/news/3783/>

12. Астахов П.А. Адвокатский иммунитет как гарантия права на защиту / П.А.Астахов // Закон и право. - 2006. - № 1. - С. 56-60.

13. Атамасов А. В. Порядок надання безоплатної правової допомоги адвокатами згідно Закону України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність" / А. В. Атамасов // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 1. – С. 376–380.

14. Бабаченко, С.В. конституционно-правовой статус правоохранительных органов российской федерации : Дисс.канд.юрид.наук по спец. 12.00.02 - конституционное право; муниципальное право / Сергей Викторович Бабаченко – М., 2009. – 182 с.

15. Баглай М. В. Конституционное право Российской Федерации: учебник. 4-е изд., изм. и доп. / М.В. Баглай - М., 2004. – 364 с.

16. Баглай М. В., Габричидзе Б. Н. Конституционное право Российской Федерации [Текст] / М.В.Баглай, Б.Н.Габричидзе – М., 1996. – 410 с.

17. Баллебай-Окхольм Г., Які ризики містить монополія адвокатури? / Г. Баллебай-Окхольм // Закон і бізнес - № 49 (1243) – С. 3-6.

18. Балон І., Радченко В., Павлюк А. Щодо обов'язкового членства в Національній асоціації адвокатів України / І. Балон, В. Радченко, А. Павлюк // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsid=123407>

0

19. Банчук О. А., Куйбіда Р. О. Вимоги статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод до процедури здійснення судочинства / О.А.Банчук, Р.О.Куйбіда – К. : «ІКЦ «Леста»», 2005. – 116 с.

20. Банчук О.А. Правова допомога: Зарубіжний досвід та пропозиції для України / Автори-упорядники О.А. Банчук, М.С. Демкова. – К.: Факт, 2004. – 336 с.

21. Баранов А.М. Словарь основных уголовно-процессуальных понятий и терминов [Електронний ресурс] / А.М. Баранов, П.Г. Марфицин // «Правовые технологии». – Режим доступу: <http://www.lawtech.agava.ru/pub/buppdic/g0000313.htm>

22. Баренбойм П.Д., Резник Г.М. Адвокатура, как защитник гражданского общества / П.Д.Баренбойм, Г.М.Резник // Адвокат - № 8 – 2004 – С. 32-35.

23. Басай В.Д. Судові та правоохоронні органи України / В.Д. Басай. – Івано-Франківськ, 2002. – 820 с.

24. Безклубий І.А., Єфіменко Л.В. Методологія дослідження нотаріальної діяльності / І.А.Безклубий, Л.В.Єфіменко // Юридичний радник - №5(53) жовтень 2010– С. 11-15.

25. Белов Д.М. Парадигма українського конституціоналізму / Д.М.Белов.– В.Березний: РК «Євростандарт», 2011. – 400 с.

26. Белов Д.М. Парадигма українського конституціоналізму: дис... на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Харківський національний університет внутрішніх справ / Дмитро Миколайович Белов. – Харків, 2012. – 523 с.

27. Белов Д.М., Мишанич К.С., Проблеми визнання рішень

Конституційного Суду України / Д.М.Белов, К.С.Мишанич // Науковий вісник УжНУ. Серія “Право” – Випуск № 30. Т 1. – 2015 р. – С. 70-74.

28. Белов Д.М., Туряниця О.О., Реформа інституційної системи в Україні / Д.М.Белов, О.О.Туряниця // Науковий вісник УжНУ. Серія “Право” – Випуск № 32. Т 1. – 2015 р. – С. 104-108.

29. Беляєва К., Переконати спільноту в необхідності адвокатської монополії спробують закордонні економісти / Катерина Беляєва // Закон і бізнес - № 24 (1820) – С. 1-8.

30. Бігун С., Ринок юридичних послуг України в динаміці. Від амбіцій до відповідальності. [Огляд IV щорічного юридичного форуму АПУ "Розвиток ринку юридичних послуг в Україні-2008", м. Київ, 22 лютого 2008 року] // Юридична газета. — 2008. — № 10 (144) (4.03). — С. 4-5.

31. Біленчук П. Підготовка юристів нової генерації. Світовий досвід та реалії українського класичного університету / Петро Біленчук // Віче - №22, листопад 2013 – С. 12-16.

32. Бірюкова А. М. Щодо проекту закону України «Про правову допомогу», розробленого Міністерством юстиції України : зауваження і пропозиції / А. М. Бірюкова, С. В. Гончаренко // Адвокат. — 2004. — № 2. — С. 20-25.

33. Бірюкова А.М. Адвокатура – інститут правової держави / А.М. Бірюкова // Адвокат. – 2004 – №3. – С. 12–15.

34. Бірюкова А.Треба захищати інститут захисту в новому КПК / А.Бірюкова // Адвокат. –2012. – № 1(136). – С. 5.

35. Бойков А. Д. Независимость адвоката [Электронный ресурс] / А. Д. Бойков. – Режим доступа : <http://dom-i-zakon.ru/articles/inoe/0111002121/>

36. Бойков А. Д. Адвокатам подрезали крылья / А. Д. Бойков, Г. Б.

Мирзоев // Адвокатские вести. – 2005. – № 5. – С. 2-9.

37. Бойков А. Д. Адвокатура и адвокаты / А. Д. Бойков. – М. : Юрлитинформ, 2006. – 223 с.

38. Бойков А. Д. Третья власть в России. Очерки о правосудии, законности и судебной реформе 1990–1996 гг. / А. Д. Бойков. – М., 1997. – 221 с.

39. Большой юридический словарь [Текст] / [ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских]. – М.: ИНФРА, 2004. – 704 с.

40. Бородін І. Права та свободи громадян, їх класифікація, гарантії реалізації / І.Бородін // Право України. – 2001. – № 12. – С. 18-22.

41. Бронз И. Еще раз о реформировании адвокатуры Украины / И. Бронз // Адвокат. – 2005. – № 12. – С. 48-52.

42. Букач В. Зміст конституційних прав і свобод громадян [Текст] / В.Букач // Право України. – 2001. – № 9. – С. 8-10.

43. Булатов М. Діалектичний метод / М.Булатов // Філософ. енциклопед. Словник / Гол.ред. В. І. Шинкарук. – К.: Абрис, 2002. – 1099 с.

44. Варфоломеева Т. В. Проблемы украинської адвокатури / Т. В. Варфоломеева // Адвокат. – 2009. – № 10. – С. 4-9.

45. Варфоломеева Т.В. Защита в уголовном судопроизводстве / Т.В. Варфоломеева. – К.: Ин-т адвокатуры при Киевском ун-те им. Тараса Шевченко, 1998. – 204 с.

46. Варфоломеева Т.В. Суб'єкт надання правової допомоги [Текст] / Т.В. Варфоломеева // Адвокат. – 2001. – № 6. – С. 3–5.

47. Васьковский Е. В. Организация адвокатуры : в 2 ч. / Е. В. Васьковский. – СПб. : Изд-е Н. К. Мартынова, 1893. – Ч. 1 – 396 с.

48. Ватман Д.П. Адвокатская этика (Нравственные основы судебного представительства по гражданским делам) / Д.П.Ватман - М.:

Юрид.лит., 1977. – 511 с.

49. Ващук Б. Л. Обов'язкова участь захисника у кримінальному провадженні / Б.Л.Ващук // Часопис Київського університету права - 2014/4 – С. 237-241.

50. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укладач та гол. редактор В.Бусел – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2006. – 1728 с.

51. Вершинин А.П. Соотношение категорий «правовое поведение» и «правовая, деятельность» / А.П. Вершинин // Юридическая деятельность: сущность, структура, виды: Сб. науч. тр. -Ярославль, 1989. - С. 33-39.

52. Вестник Гильдии российских адвокатов, 2000. – № 5. – С. 9–18.

53. Вільчик Т. Б. Адвокатура та громадянське суспільство у правовій державі / Т. Б. Вільчик // Право України. – 2014. – С. 243–250.

54. Вільчик Т., Конституційно-правовий статус адвокатури / Т.Вільчик // Теорія і практика правознавства. – Вип. 2 (8) / 2015 – С. 1-13.

55. Вільчик Т.Б. Адвокатура та судова влада: характер взаємовідносин / Т.Б.Вільчик // Часопис Академії адвокатури України - том 7 - №4(25) 2014. – С. 19-25.

56. Вільчик Т.Б. Реалізація принципу незалежності професійної діяльності адвокатів у взаєминах з державною владою // Т.Б.Вільчик // Вісник Академії адвокатури України - Том 11 - число 2(30) – 2014 – С. 63-74.

57. Волков А. Бесплатная юридическая помощь / А. Волков, А. Гаврушко // Юридическая практика. — 2003. — 12 авг.

58. Волоско В.В. Функції правоохоронних органів у демократичній державі / В.В.Волоско // Науковий вісник Львівськ. держ. ун-ту внутр. справ. Серія юридична – 2008. - № 2 – С. 101-110.

59. Воробьев А. В., Поляков А. В., Тихонравов Ю. В. Теория адвокатуры / А.В.Воробьев, А.В.Поляков, Ю.В.Тихонравов. — М., 2002. — 496 с

60. Воробьев А.В. Теория адвокатуры / А.В. Поляков, А.В.Воробьев, Ю.В. Тихонравов - М., 2002. – 233 с.

61. Воронов А.А. Роль адвокатуры в реализации конституционного права на квалифицированную юридическую помощь : дисс.докт.юрид.наук по спец. 12.00.11 - судебная власть, прокурорский надзор, организация правоохранительной деятельности, адвокатура / Воронов Александр Алексеевич – М., 2008 – 490 с.

62. Гвоздй В. А. Адвокатура України: історія та сучасність, досвід і перспективи // Адвокатура України: історія та сучасність: матеріали Всеукраїнського круглого столу. – Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2013. – С. 5-9.

63. Гессен И.В. Адвокатура, общество и государство (1864-1914) / Сост. С.Н. Гаврилов. - М.: Юристъ, 1997. - 511 с.

64. Горбункова И.М. Особенности правоохранительной деятельности российского нотариата в сфере наследственных отношений: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук / И.М.Горбункова. - М., 2007 – 19 с.

65. Городовенко В. В. Проблеми становлення незалежної судової влади в Україні : монографія / В. В. Городовенко. – К. : Фенікс, 2007. – С. 172-173.

66. Гошовська Т. В. Роль адвокатури при здійсненні захисту у кримінальній справі: позитивний прояв судово-правового реформування / Т. В. Гошовська, Н. Л. Дроздович // Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 9. – С. 28–34.

67. Гриценко В. Г. Завдання правоохоронної системи України / В. Г. Гриценко // Форум права, — 2014. — № 4. — С. 89-92.

68. Громадянське суспільство і держава в Україні: проблеми взаємодії : матеріали методолог. семінару / відп. ред. : В. В. Цветков, І. О. Кресіна; упоряд. Є. В. Перегуда. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. – 84 с.

69. Грудцына Л.Ю. Адвокатура в России: Учебн. пособ. / Л.Ю. Грудцына - М.: Изд-во «Эксмо». - М, 2005. - С. 98.

70. Гурлев В.В., Гурлев Л.В. Социальное государство и общество / В.В.Гурлев, Л.В.Гурлев. - СПб, 2002. – 312 с.

71. Гусарев С.Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти: дис... на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / С.Д. Гусарев. – Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2007. – 374 с.

72. Гусарев С. Д. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти / С.Д.Гусарев. – К.: Знання, 2005. – 375 с.

73. Деханов С. А. Адвокатура, гражданское общество, государство / С.А.Деханов // Адвокат. — 2004. — № 12. - С. 13-18.

74. Джуська А. Конституційне право особи на правову допомогу: методологія дослідження / Анна Джуська // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради - 2014 - № 3(9). – С. 1-6.

75. Джуська А.В. Конституційне право людини на правову допомогу у світлі рішень Конституційного Суду України // Конституція України: шляхи вдосконалення [Текст] : матеріали круглого столу (Київ, 26 червня 2015 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – С. 23-24.

76. Документ Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру НБСЄ (ОБСЄ), Міжнародний документ від 29.06.1990 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_082

77. Егорышев С.В. Общественная правоохранительная деятельность и ее роль в обеспечении правопорядка / С.В.Егорышев // Российский следователь. - 2009. - № 5. - С. 17–18.

78. Ефименко В.И. Юридическая помощь гражданам и организациям: понятие и место в системе правоохраны / В.И. Ефименко // Актуальные проблемы: законодательства и правоприменительной практики: Сб. статей. - М., 1988 - С. 43-45.

79. Загальна декларація прав людини ООН; Декларація, Міжнародний документ від 10 грудня 1948 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

80. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства (Страсбург, жовтень 1988 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_343

81. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства ЄЕС; Кодекс, Міжнародний документ від 01.10.1988 [Електронний ресурс] Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_343

82. Зауваження та пропозиції до проекту Закону України «Про внесення зміни до статті 131 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (щодо стажу роботи судді) (реєстр. № 7284 від 21 жовтня 2010 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JG2BT00I.html

83. Зейкан Я. П. Адвокат: кримінальні справи : метод. поради : у 2 ч. / Я. П. Зейкан. – К. : Дакор, 2012. – 728 с.

84. Зиновьев А. В. Конституционное право России [Текст] / А.В.Зиновьев. - М. - Спб., 2000. – 398 с.

85. Ильина Т. И. Обязательства по оказанию правовых услуг в Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Т. И. Ильина.

— 2007. – 19 с.

86. Карпов Д. В. Социально-правовая природа судебной власти / Д. В. Карпов // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия Право. – 1997. – Вып. 1. – С. 162–169.

87. Карташов В.Н. Юридическая деятельность: понятие, структура, ценность / В.Н. Карташов. - Саратов, 1989. – 231 с.

88. Качалов В.И. Юридическая помощь в Российской Федерации: Схемы и комментарии / В.И.Качалов, О.В. Качалова. - М., 2002. - С. 35.

89. Кваша Л.Ф. Негосударственные субъекты правоохранительной деятельности в Российской Федерации: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук / Л.Ф.Кваша - М., 1996. – 19 с.

90. Керимов Д.А. Государство и правовое государство / Д.А.Керимов // Право и образование – 2003 - № 6. - С. 4-26.

91. Керимов Д.А. Предмет философии права / Д.А. Керимов. // Государство и право. – 1994. – № 7. – С. 3–8.

92. Кизима В. Детермінізм / В.Кизима //Філософ. енциклопед. Словник / Гол.ред. В. І. Шинкарук – К.: Абрис, 2002. – 680 с.

93. Клен Н. Проект закона об адвокатуре разрушает ее до основания / Н.Клен // Российская юстиция. - 2001. - № 8 – С. 34-37.

94. Книгін К. Г. Суб'єкти договору надання правових послуг адвокатом / К. Г. Книгін // Актуальні проблеми держави і права. – О., 2012. – Вип. 66. – С. 200–208.

95. Коваль К. «Ручна» адвокатура не потрібна нікому» / К. Коваль [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lawyersunion.org.ua/?p=4914>

96. Коваль К., Внутрішні стандарти адвокатури / Катерина Коваль // Український адвокат - №7(83) - липень 2013 року. – С. 3-4.

97. Коваль М. Державна влада та адвокатура в Україні / М. Коваль

// Юридична газета. – 2006. – № 6(66). – С. 18-22.

98. Кожевников А.В. Адвокат — представитель потерпевшего, гражданского истца, гражданского ответчика в советском уголовном процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А.В. Кожевников. - Свердловск, 1974. – 19 с.

99. Козлова Е. И., Кутафин О, Е. Конституционное право России [Текст] / Е.И.Козлова, О.Е.Кутафин. - М., 1998. – 515 с.

100. Козловський А. Право як пізнання: вступ до гносеології права / А. Козловський. – Чернівці: Рута, 1999. – 295 с.

101. Козьмініх А. В. Адвокатура як інститут громадянського суспільства в сучасній науці / А. В. Козьмініх // Актуальні проблеми політики. – Вип. 36. – Одеса, 2009. – С. 22-24.

102. Колонтаевский Ф.С. Организационные основы охраны общественного порядка в современных условиях. Дис. ...докт. юрид. наук. / Ф.С.Колонтаевский - М.: Академия МВД России, 1996. - 412 с.

103. Компанейцев С. Професійний обов'язок як структурний елемент деонтологічних засад діяльності адвоката / С. Компанейцев // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 6. – С. 115–118.

104. Комплексна експертиза дисертаційних робіт: економічні спеціальності / Укладачі: Кизим М. О., Загорський В. С., Шкарлет С. М., Тищенко О. М. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2012. – 120 с.

105. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 4 листопада 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004

106. Конституція України : Верховна Рада України; Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс] – Режим

доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

107. Кравчук К.Г. Правоохоронна діяльність: проблема загальнотеоретичного визначення / Клавдія Георгіївна Кравчук // Матеріали науково-практичної інтернет-конференції (10.10.2012) - Секція №6 – [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=387%3A111012-07&catid=52%3A6-1012&Itemid=64&lang=ru

108. Кримінальний процес : підруч. / за ред. Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної. – Х. : Право, 2010. – С. 71.

109. Кроткова Н.В. Круглый стол «Права человека и стратегия устойчивого развития» / Н.В.Кроткова // Государство и право. - 1998. - № 11. - С. 103-119.

110. Крусян, Анжеліка Романівна. Сучасний український конституціоналізм: теорія і практика: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 [Електронний ресурс] / А. Р. Крусян; Нац. ун-т «Одес.юрид. акад.». — О., 2010. — 42 с.

111. Кудрявцев В.Н., Лукашева Е.Л. Новое политическое мышление и права человека / В.Н.Кудрявцев, Е.Л.Лукашева // Вопросы философии. - 1990. -№ 5. - С. 3-11.

112. Кудрявцева А. В. Участие адвоката-защитника на стадии предварительного расследования и в суде первой инстанции : монография / А. В. Кудрявцева, В. С. Попов. — Челябинск : Полиграф Мастер, 2006. – 180 с.

113. Кулик А. К методологии исследования гражданского общества в России / А.К.Кулик [Электронный ресурс] – Режим доступу: <http://www.prof.msu.ru>

114. Куричев Ю.А. Доступность юридической помощи - общий

принцип правосудия / Ю.А. Куричев // Правоведение. - 1990 . - № 5. - С. 68-72.

115. Кучер Т. М. Застосування логічних моделей доведення адвокатами у цивільному судочинстві України / Т. М. Кучер // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 4. – С. 175–179.

116. Кучук А. Правоохоронна діяльність: стан наукової розробки проблеми / А. Кучук // Підприємництво, господарство і право. – 2005. - № 2. – С. 68-72.

117. Лахтіонова Р. Організаційно-правові форми здійснення адвокатської діяльності / Р. Лахтіонова // Адвокатське бюро. – 2013. – № 1. – С. 16–20.

118. Лепихов М.И. Конституционные основы социального государства и социальных прав народа и человека / М.И.Лепихов // Закон и право. - №11. - 2005. - С. 12-13.

119. Либанова С. Э. Адвокатура Российской Федерации в механизме конституционного гарантирования защиты прав и свобод : монографія / С. Э. Либанова ; Курган. погран. ин-т Федеральной службы безопасности РФ. – Курган, 2009. – 375 с.

120. Лихова С., Осадчий В. Правоохоронні органи як суб'єкти кримінально-правового захисту / С.Лихова, В.Осадчий // Право України. – 1997. – № 11. – С. 71-72.

121. Личко В.С. Поняття та види правової допомоги / В.С.Личко // Актуальні проблеми держави і права – № 3 – 2009 – С. 419-425.

122. Лінь В.В. Проблеми реформування адвокатури в Україні / В.В.Лінь // Закон і право. – 2005. – № 9. – С. 72-74.

123. Лубшев Ю. Ф. Курс адвокатского права / Ю. Ф. Лубшев. – М. : Профобразование, 2004. – 210 с.

124. Лукашева Е.Л. Права человека: геополитический подход //

Государство и право. - 2001. - №5. - С. 87-90.

125. Лукашук И.И. О современной концепции прав человека / И.И.Лукашук // Российский юридический журнал. - 2000. - № 2. - С. 46-53.

126. Лукич Р. Методология права / Р. Лукич; пер. с серб.; под ред. и вступ. ст. Д.А. Керимова. – М.: Прогресс, 1981. – 346 с.

127. Марнгейм, М.В. Конституционная система защиты прав и свобод человека и гражданина в Российской Федерации [Электронный ресурс]: Дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01, 12.00.02. / Марина Васильевна Марнгейм - М. РГБ, 2006 – 385 с.

128. Масюк В. Секреты практической юриспруденции / В. Масюк. – Харьков : Право, 2012. – 232 с.

129. Матвеев П. Історія адвокатури. Правовий статус адвокатури, адвокатська діяльність / П. Матвеев // Юридичний журнал. – 2013. – № 1. – С. 114–132.

130. Матвеев П. Історія адвокатури. Правовий статус адвокатури, адвокатська діяльність / П. Матвеев // Юридичний журнал. – 2013. – № 1. – С. 114–132.

131. Международная ассоциация адвокатов [Электронный ресурс] Режим доступа: http://www.ibanet.org/Legal_Policy_Research_Unit.aspx

132. Международная комиссия юристов. Конгресс в Нью-Дели (1959 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : URL: <http://www.icj.org>.

133. Международное публичное право: Сборник документов. - Т. 3. - М., 1999. – 1022 с.

134. Мельниченко Р. Г. Конституционное право на юридическую помощь : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Р. Г. Мельниченко. — Волгоград, 2001. – 21 с.

135. Мельниченко Р.Г. Минимальные стандарты квалифицированной юридической помощи / Р.Г. Мельниченко //

Актуальные проблемы современной юридической науки (некоторые аспекты). Сб. науч. ст. - Волгоград, 1999. - С. 33-38.

136. Мельниченко Р.Г. Право на юридическую помощь: конституционные аспекты: монография / Р.Г. Мельниченко. - Волгоград, 2003. – 321 с.

137. Меренкова Л.К. Представительство по советскому гражданскому праву / Л.К. Меренкова. - Томск, 1980. – 299 с.

138. Милитчук М. Д. А все-таки адвокатські об'єднання можуть бути платниками єдиного податку / М. Д. Милитчук // Адвокат. — 2004. — № 2. – С. 10-35.

139. Миняйленко Н.Н. Право на юридическую помощь и механизм его обеспечения в современной России (теоретико-правовой аспект): автореф. дис... канд. юрид. наук / Н.Н. Миняйленко. - СПб., 2000. - С. 13-14.

140. Мирзоев Г.Б. Правоохранительная деятельность государства и вопросы общественного контроля / Г.Б.Мирзоев. - М.: Издательство «Юрлитинформ», 2007. - 376 с.

141. Миронова Т.К. Основные права человека в Конституции и международно-правовых нормах / Т.К.Миронова // Гражданин и право. - 2006. - № 4. - С. 3-7.

142. Миськевич Т., Реформування ринку юридичних послуг в Україні / Т. Миськевич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1207:reformuvannya-rinku-yuridichnikh-poslug-v-ukrajini&catid=8&Itemid=350

143. Михайленко О.Р. Про забезпечення незалежності суддів у змагальному кримінальному процесі // Етичні та правові проблеми забезпечення незалежності суддів: Матеріали міжнар. наук.-практ. семінару, 30-31 берез. 2005 р.; м. Харків / Редкол.: В.В.Сташис (голов, ред.)

та ін. – Х.; К.: ЦНТ "Гопак", 2006. – 170 с. – с.51-56

144. Михайловская И.Б. Юридическая помощь населению: потребности и возможности / И.Б.Михайловская, Е.Ф. Кузьминская, Ю.Н.Мазаев - М., 1995. – 221 с.

145. Михеєнко М., Шибіко В. Шляхи становлення української адвокатури / М.Михеєнко, В.Шибіко // Право України. – 1993. – № 4. – С. 91-95.

146. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

147. Мінюков А. Система органів державної влади, що забезпечують конституційні права і свободи людини і громадянина: їх повноваження [Текст] / А.Мінюков // Право України. – 2002. – № 4. – С. 22-25.

148. Муратова Н. Г. Система судового контролю в уголовном судопроизводстве: вопросы теории, законодательного регулирования и практики : автореф. дис.... д-ра юр. наук / Н. Г. Муратова. – Екатеринбург, 2004. – 43 с.

149. Мюллерсон Р.А. Права человека: идеи, норма, реальность / Р.А.Мюллерсон. – М., 1991 – 212 с.

150. Назаров І.В. Принципи незалежності та самостійності суду: співвідношення понять // Незалежний суд – гарантія захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина [Текст]: Мат. Всеукр. наук.-практ. конференції, 30 травня 2009 року. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. – с.170-173.

151. Наливайко В. С. Поняття і значення правової допомоги в Україні / В. С. Наливайко // Юриспруденція: теорія і практика. — 2009. — № 2. – С. 12-16.

152. Невская О. В. Что такое квалифицированная юридическая помощь? / О. В. Невская // Адвокат. — 2004. — № 11. — 38-41.

153. Нересянц В.С. Права человека в истории политической и правовой мысли. От древних до Декларации 1789 г. / В.С.Нересянц // Права человека в истории человечества в современном мире. — М., 1989. — С. 31-38.

154. Нижник Н.Р., Ситник Г.П. Безпека людини в умовах громадянського суспільства / Н.Р.Нижник, Г.П.Ситник // Формування громадянського суспільства в Україні: стан, проблеми, перспективи: Зб. наук. пр. УАДУ / За заг. ред. В.І.Лугового, В.М.Князева. — К.: Вид-во УАДУ, 2001. — С. 138–166.

155. Овчинникова Л.И. Правовые и организационные основы привлечения негосударственных субъектов правоохранительной направленности к охране общественного порядка: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук / Л.И.Овчинникова - М. 2006. — 21 с.

156. Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії / Н.М.Оніщенко. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — 2002. — 221 с.

157. Оніщенко, Ольга Вікторівна. Конституція України як основне джерело конституційного права України. — Дис... на здобуття наук. ступеня канд.юрид. наук спец. : 12.00.02 — «конституційне право» / О.В.Оніщенко - Київ, 2005. — 216 с.

158. Организация адвокатуры в зарубежных странах. — М , 1972 — 180 с.

159. Орзих М.Ф. Право и личность / М.Ф. Орзих. - Одесса, 1978. — 440 с.

160. Орлов А. В. Конституционные нормы, обеспечивающие право на защиту в российском уголовном процессе : автореф. дис. ... канд. юрид.

наук / А. В. Орлов. — Саратов, 2004. — 205 с.

161. Основні положення про роль адвокатів : ООН; Положення, Міжнародний документ від 01.08.1990 [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_835

162. Основные принципы, касающиеся роли юристов (приняты восьмым Конгрессом ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями, Гавана, 27 августа – 7 сентября 1990 г.) // Собрание международных документов «Права человека и судопроизводство». – М., 2002.

163. Очкольда М. Відповідальність за невиконання рішень суду за новим законом / Микола Очкольда // Закон і бізнес – [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/52876-advokat_ociniv_naslidki_posilennya_vidpovidalnosti_za_neviko.html

164. Павлусик І. Особливості участі адвоката в цивільному процесі / І.Павлусик // Право України. – 1999. – № 9. – С. 62–65.

165. Панкратова М. Е. Возникновение института адвокатуры из патроната Древнего Рима / М. Е. Панкратова, С. А. Соловьев // Современное право. – 2012. – № 10. – С. 139–142.

166. Панталієнко Я. П. Загальні правила посвідчення правочинів / Я.П.Панталієнко // Юриспруденція: Теорія і практика. – 2005. – № 12. – С. 5–6.

167. Панченко В. Ю. Юридическая помощь личности (общетеоретический аспект) [Текст] : дисс.... канд. юрид. наук: 12.00.01 / В.Ю. Панченко. – Красноярск, 2004. – 210 с.

168. Пасичнюк С.Г. Адвокатура в Україні / С.Г. Пасичнюк. - К.: Юрінком Інтер, 2003. - 525 с.

169. Півненко В. Правоохоронна система України: визначення і функціонування / В. Півненко // Вісник прокуратури. – 2003. – № 2. – С. 39–45.

170. Погорілко В.Ф. Конституційне право України. Академічний курс: підруч.: у 2-х т. / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко; за ред. В.Ф. Погорілка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка». – 2006. – Т. 1. – 2006.

171. Погорілко В.Ф., Головченко В.В., Сірші М.І. Права та свободи людини і громадянина в Україні / В.Ф.Погорілко, В.В.Головченко, М.І.Сірші. – К., 1997 – 280 с.

172. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) / С. П. Погребняк. – Х. : Право, 2008. – 240 с.

173. Подоляка А. М. Захист прав і свобод громадян засобами адвокатури / А. М. Подоляка // Форум права. – 2009. – № 1. – С. 429–433.

174. Полуньєв О.С. Правова природа нотаріату та нотаріальної діяльності як об'єкт державного регулювання в Україні: теоретичний та практичний аспект / О.С.Полуньєв // Влада. Людина. Закон. - 2003. - № 12. – С .101-104

175. Полуяктова Н.Л. Реализация конституционного права на квалифицированную юридическую помощь как основное содержание деятельности нотариата Российской Федерации : дис... канд..юри.наук по спец 12.00.02 – конституционное право; муниципальное право [Текст] / Наталия Леонидовна Полуяктова – М., 2004 – 215 с.

176. Порівняльне правознавство : підручн. [під заг. ред. проф. Бисаги Ю.М та, проф. Белова Д.М.] – Ужгород : «Гельветика», 2013. – 232 с.

177. Поспелов О.В. Право адвоката на выбор формы адвокатского образования / Дела судебные. Адвокаты делятся опытом. Выпуск 2 / Отв.

редактор и составитель Л.Д. Бойков. - М.: Издательство «Юрлитинформ», 2004. - С. 134 – 141.

178. Потанина М.П. Адвокатура как гарант реализации конституционного права человека и гражданина на юридическую помощь в Российской Федерации : Дисс...канд.юрид. по спец. 12.00.02 - конституционное право; муниципальное право / Мария Петровна Потанина – Волгоград – 2009. – 248 с.

179. Правила адвокатської етики (17 листопада 2012 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vkdkka.org/pravil-advokatskoji-etiki/>

180. Правова культура в органах державної влади та місцевого самоврядування: питання правового регулювання та аналіз статистичних відомостей. – К., 2014 – 213 с.

181. Правоохранительные органы Российской Федерации / Ю.А. Дмитриев, М.А. Шапкин. М.: Омега-Л. - 2008. – 340 с.

182. Предоставление бесплатной юридической помощи: законодательство и практика. Предварительный доклад / Под общей редакцией Н.М. Кипниса и М.Л. Краснова - М. Фонд «Индем», 2005 г. – 310 с.

183. Прилуцький С. В. Судова влада в умовах формування громадянського суспільства та правової держави в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10 / С. В. Прилуцький. – К., 2013. – 35 с.

184. Присяжненко А. М. Конституційно-правова регламентація права на правову допомогу в Україні, країнах СНД та Балтії / А.М.Присяжненко // Адвокат - № 4(115) – 2010 – С. 30-38.

185. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>

186. Про безоплатну правову допомогу : Верховна Рада України; Закон від 02.06.2011 № 3460-VI [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>

187. Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства юстиції України від 12 січня 1999 року № 2/5 : наказ Міністерства юстиції України від 22.03.2013 № 521/5

188. Про затвердження граничної чисельності приватних нотаріусів у нотаріальних округах : наказ Міністерства юстиції України від 12 січня 1999 року № 2/5 (із змінами)

189. Про нотаріат : Верховна Рада України; Закон від 02.09.1993 № 3425-XII // Електронний ресурс [Режим доступу] <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>].

190. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17 липня 1997 року № 475/97 // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 40. – Ст. 263

191. Про судоустрій та статус суддів : Верховна Рада України; Закон від 07.07.2010 № 2453-VI / [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>

192. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Верховна Рада України; Закон від 23.12.1997 № 776/97-ВР // [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80>

193. Проблеми сучасної конституціоналістики : навч. посіб. / [Орзих М. П. та ін.] ; за ред. М. П. Орзіха ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 267 с. – (Серія «Проблеми сучасної конституціоналістики» ; вип. 1).

194. Профессиональные правила адвокатуры ЕС с изменениями,

принятыми Общим собранием Совета адвокатуры Европейского сообщества 28 ноября 1998 года в Лионе [пер. с нем.]. – Бонн : Германский фонд международного правового сотрудничества, 2005. – 311 с.

195. Прошников М.П. Рожденное Октябрем: Очерки истории становления Сов. Государства / М.П.Прошников. - Л.: 1987 - 255 с.

196. Прядко О. Чи буде адвокат незалежним? / Олена Прядко // Бюлетень Асоціації адвокатів України - № 3(4), стр. 13.

197. Рабінович П.М. Права людини та їх юридичне забезпечення (основи загальної теорії права і держави): Навч. посібник / П.М.Рабінович. – К., 1992. – 330 с.

198. Рабовська С.Я. Правовий порядок нотаріального оформлення здійснення права на спадкування / Світлана Янівна Рабовська // Часопис Київського університету права - № 3 – 2011 – С. 160-161.

199. Рабінович П. Трансформація методології вітчизняного праводержавознавства: досягнення і проблеми / П.М.Рабінович //Юридична Україна. – 2003. – № 1. – С. 20–25.

200. Радзієвська Л. К., Пасічник С. Г. Нотаріат в Україні : навч. посіб. / Л.К.Радзієвська, С.Г.Пасічник – К.: Юрінком Інтер, 2000.

201. Резник Г. Закон об адвокатуре как жертва конфликта интересов / Резник // Российская юстиция. – 1998. – № 3. – С. 10-13.

202. Резолюция (78) 8 «О юридической помощи и консультациях», принята Комитетом Министров Совета Европы 2 марта 1978 года // Российская юстиция. – 1997. – № 6. – С. 3.

203. Решетникова О.М. Квалифицированная юридическая помощь в гражданском процессе / О.М. Решетникова // Учен. записки юрид. ин-та Краснояр. гос. ун-та. Вып. 1 / Отв. ред. Т.В. Сахнова. - Красноярск, 2001. - С. 319-322.

204. Рішення ЄСПЛ у справі «Балицький проти України»

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/19618>
205. Рішення ЄСПЛ у справі «Єрохіна проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/19618>.
206. Рішення ЄСПЛ у справі «Яременко проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/19618>.
207. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова [...] Конституційний Суд; Рішення від 16.11.2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00/paran54#n54>.
208. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря [...] Конституційний Суд; Рішення від 30.09.2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09/paran54#n54>.
209. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Приватного малого підприємства [...] Конституційний Суд; Рішення від 11.07.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-13>.
210. Романович-Славатинский О.В. Система русского государственного права в его историко-догматическом развитии / О.В. Романович-Славатинский // Антологія української юридичної думки / за ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. – К.: Видавничий Дім «Юридична книга». – 2004. – Т. 4: Конституційне (державне) право. – 2004.
211. Россоха С.В. Правоохоронні органи держави в механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина / С.В.Россоха // Науковий вісник УжНУ. Серія “Право” – Випуск 35. – 2015 – С. 45-49.
212. Сафулько С. Адвокатура вне пирамиды иерархии / С. Сафулько // Зеркало недели. – 2005. – № 9 (537). – С. 12-15.

213. Святоцька В. О. Всесвітні міжнародно-правові стандарти організації та діяльності адвокатури: український вимір / В. О. Святоцька // Право України. – 2012. – № 7. – С. 250–256.

214. Сердюк В. В. Деякі проблемні питання надання безоплатної правової допомоги / В.В. Сердюк // Адвокат. – 2006. – № 11. – С. 8 – 13.

215. Середюк В. Окремі аспекти методології дослідження проблем юридичної відповідальності в науці права України та Польщі / В.Середюк // Про українське право: Часопис кафедри теорії та історії держави і права Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка / За ред. проф. І. Безклубого. – К.: Грамота, 2009. – Чис. IV. – С. 377–382.

216. Синеокий О. В. Адвокатура как институт правовой помощи и защиты : учебное пособие / О.В.Синеокий. – Х.: Право, 2008. – 496 с.

217. Синеокий О. В. Адвокатура как институт правовой помощи и защиты: новый курс адвокатского права и адвокатской криминалистики : учеб. пособие / О. В. Синеокий. –Изд. 2-е, испр. и доп. – Харьков : Право, 2012. – 520 с.

218. Скрипнюк О. В. Інститут адвокатури в контексті сучасного конституційного процесу в Україні / Олександр Васильович Скрипнюк // Адвокатура України: історія та сучасність: матеріали Всеукраїнського круглого столу. – Київ; Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2013. – С. 9-14.

219. Смагин Г. А. Конституционно-правовые вопросы оказания юридической помощи в Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук / Г. А. Смагин. — М., 2003. – 221 с.

220. Смирнов В. Н. Адвокатура и власть: история взаимоотношений / В. Н. Смирнов. – Екатеринбург : Изд- во Урал. ун-та, 2004. – 216 с.

221. Сміх З. Правове становище адвоката під час забезпечення права особи на правову допомогу / З.Сміх // Право України. – 2005. – № 10. – С. 86-89.

222. Стецоиский Ю.И. Советская адвокатура: Учеб. пособ. для вузов / Ю.И.Стецоиский. - М: Высш. шк., 1989. – 304 с.

223. Стремоухов А.В. Человек и его правовая защита. Теоретические проблемы / А.В. Стремоухов. - СПб., 1996. – 410 с.

224. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України : навч. посібн. / Шеф-ред. В.Ковальський. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 318 с.

225. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України : підручник / О.С. Захарова, В.Я. Карабань, В.С. Ковальський (кер. Авт. Кол.) та ін. Відп. ред. В. Маляренко. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 376 с.

226. Судові та правоохоронні органи України : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / А. П. Гель, Г. С. Семаков, — К.: МАУП, 2004. — 272 с.

227. Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: Матеріали наук.–практ. конф. / За заг. ред. В.І.Лугового, В.М.Князева. – К.: Вид–во УАДУ, 2001. –Т. 1. – 424 с.

228. Сутурина М.Н. Правоохранительная система государства (теоретико-правовой аспект): Автореф. дис. ...канд. юрид. наук / М.Н.Сутурина. - СПб., 2008. – 19 с.

229. Сычев, О. М. Современные тенденции развития законодательства о нотариате / Олег Михайлович Сычев // Закон. - Москва. - 2009. - № 10. - С. 169-184.

230. Табарин И. В. Современная теория права: новый науч. курс / И.В.Табарин. – М., 2008. – С. 576.

231. Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. - М.: Юрист, 1997. - 672 с.

232. Тимошенко В.І. Юридична і фактична рівність: проблеми розмежування. – Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 33. / В.І.Тимошенко – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. – С.2.

233. Третьяк Е.В. Правоохоронні програми як форма державного управління (адміністративно-правове дослідження) : дис... на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / Едуард Вадимович Третьяк. – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпропетровськ, 2009. – 230 с.

234. Трунова Л.К. Привилегии и иммунитеты в отношении адвоката в уголовном судопроизводстве / Дела судебные. Адвокаты делятся опытом. Выпуск 4 / Отв. редактор и составитель А.Д. Бойков. - М.: Издательство «Юрлитинформ», 2005. – 220 с.

235. Удод М.В. Щодо поняття правова допомога [Текст] / М.В. Удод, Ю.Г. Рябчиць. – Вісник Донецького національного університету, сер. В: Економіка і право: вип. 1. – Т. 2. – 2011. – С. 502–506.

236. Український юридичний термінологічний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.marazm.org.ua/document/termin/index.php?file>

237. Уолкер Р. Английская судебная система / Уолкер Рональд. – М., 2007 – 312 с.

238. Фадеев П.О. О понятии правовой помощи личности в уголовном процессе [Текст] / П.О. Фадеев // Уголовный процесс. – 2002. – № 1. – С. 73–75.

239. Федоренко В. Л. Система конституційного права України: теоретико-методологічні аспекти: Монографія / В. Л. Федоренко. – К.: Ліра-К, 2009. – 578 с.

240. Федоренко В.Л. Методологія та методи дослідження проблем системи конституційного права України / В.Л.Федоренко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності – №2, 2009. – С. 13-24.

241. Фетюхин М. И. Договор возмездного оказания услуг / М. И.

Фетюхин, Ю. М. Фетюхин, А. Н. Хабаров. — Волгоград, 2001 – 221 с.

242. Фіолевський Д. П. Юридична етика / Д.П.Фіолевський. – К., 2005. – 209 с.

243. Фурса С. Я. Нотаріальний процес: Теоретичні основи / С.Я.Фурса. – К.: Істина, 2002.

244. Фурса С. Я., Фурса Є. І. Адвокат у цивільному процесі: Наук.-прак. посіб. / С.Я.Фурса, Є.І.Фурса – К.: Видавець Фурса С. Я.; КНТ, 2006. – 212 с.

245. Фурса С. Я., Фурса Є. І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса. – К. : Видавець Фурса С. Я., 2007. – 52 с.

246. Фурса С. Я., Фурса Є. І. Нотаріат в Україні: Теорія і практика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – К.: А.С.К., 2001.

247. Хартія основоположних принципів діяльності європейських адвокатів (прийнята на пленарній сесії ССВЕ 24.11.2006 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cayu.org.ua/ua/104/index.html>.

248. Хмелевська Н.В. Розмежування понять «правова допомога» та «юридична допомога» як основа цілісної системи правової допомоги / Н.В. Хмелевська // Вісник Академії адвокатури України - число 3(25) – 2012 – С. 143-149.

249. Хотенець П. В. Правовий статус адвоката в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / П.В.Хотенець. – Х., 2002. – 19 с.

250. Цихоцкий А.В. Теоретические проблемы эффективности правосудия по гражданским делам / А.В. Цихоцкий. - Новосибирск, 1997. – 288 с.

251. Чебаненко А.М. Правова допомога і правові послуги – «дві великі різниці» / А.М.Чебаненко // Закон і Бізнес. – 2001. – № 7 (17-23

лютого). – С. 28.

252. Чепис О.І. Категорія інтересу в цивільному праві : Дис. канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.03 - цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. - Ужгородський національний університет, 2009. – 215 с.

253. Черемних И. Г. Нотариат и нотариальное право России: учеб.пособ. / И. Г. Черемных; под.ред. Г. Г. Черемных. – М.: Эксмо, 2007. – 268 с.

254. Черемных И.Г. Российский нотариат: прошлое, настоящее, будущее / И.Г.Черемных. – М., 1999. – 240 с.

255. Чижмарь К.І. Інститут нотаріату в системі захисту прав і свобод людини і громадянина: Дис... наук. ступ. докт. юрид. наук за спеціальністю 12.00.02. – Конституційне право; муніципальне право. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України – К., 2015. – 398 с.

256. Чижмарь К.І. Інститут нотаріату в системі захисту прав і свобод людини і громадянина / К.І.Чижмарь // Visegrad journal on human rights. Vedecký časopis fakulty práva Paneurópskej vysokej školy. – 2014 - № 1- S. 121-125.

257. Чижмарь К.І. Методологічні засади дослідження інституту нотаріату / К.І.Чижмарь // Науковий вісник УжНУ. Серія Право. – 2014 р. – Випуск № 26. – С. 90-92.

258. Чижмарь К.І. Місце нотаріату серед інших органів державної влади / К.І.Чижмарь // Науковий вісник УжНУ. Серія Право. – 2014 р. – Випуск № 27. Том 1. – С. 125-129.

259. Чижмарь К.І. Нормативно-правові засади взаємовідносин інституту нотаріату та адвокатури / К.І.Чижмарь // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И.Вернадского. Серія

«Юридические науки». – 2014 р. – Том 27(66). - № 2. – С. 98-104.

260. Чижмарь К.І. Нотаріат, як інститут попереджувального правосуддя / К.І.Чижмарь // Право і суспільство. Науковий журнал – 2014 р. – № 6-1, Ч. 2 – С. 76-83.

261. Чуприна Ю.Ю., Місце судової гілки влади в системі державної влади України / Ю.Ю.Чуприна // Підприємництво, господарство та право. - 2004. - №1. - С. 20-24.

262. Шнягін О. Г. Реалізація функції захисту в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / О. Г. Шнягін. – К., 2010. – 19 с.

263. Шрамко Ю. Т. Конституційне регулювання інституту безоплатної правової допомоги в країнах СНД та Балтії (порівняльний аналіз) / Ю.Т.Шрамко // Віче. – 2009. – № 3. – С. 41—43.

264. Шульгач Н.М. Поняття та сутність принципу незалежності суддів / Н.М.Шульгач // Науковий вісник Хмельницького національного університету. Серія “Юридичні науки” – 2011 - № 5 – С. 227-230.

265. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. – К., 2015. – 552 с.

266. Юшкевич Г. Надання правової допомоги як вид соціальних послуг [Текст] / Г. Юшкевич // Право і безпека. – 2009. – № 1. – С. 89–91.

267. Byelov D., Kovach Ju., Lenger Ya., The Paradigm of Constitutionalism / D.Byelov, Ju. Kovach, Ya. Lenger // Ponatie a character prava. Zbornik prispevkov z medznnarodnej vedeckej konferencie (27 februara 2014). – Bratislava, 2014 – s. 55-60.

268. Dmytry Byelov, Paradigma konštitucionalizmu, ako dôležitá kategória súčasného ústavného práv // Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie “PRÁVNA VEDA A PRAX V TREŤOM TISÍCROČÍ” (Bratislava, 27. – 28. február 2015) – S. 36-38.

269. Byelov D., Constitutional system: some theoretical and legal aspects // Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie “Principy v prave” (Bratislava, 14. maja 2015). – S. 74-79.

270. Byelov D. Constitutionalism and constitutional law science: modern theoretical concepts / D.Byelov // Visegrad Journal on Human Rights: Vedecký časopis Fakulty práva Paneurópskej vysokej školy. – 2015. – № 4. – C. 42-45.

271. Keck, M.E.; Sikkink, K. (1998). Activists beyond borders: advocacy networks in international politics. Baltimore, MD: Cornell University Press.

272. Obar, J.A.; Zube, P.; Lampe, C. (2012). "Advocacy 2.0: An analysis of how advocacy groups in the United States perceive and use social media as tools for facilitating civic engagement and collective action" // Journal of Information Policy 2: 1–25. doi:10.2139/ssrn.1956352.

273. Obar, Jonathan. "Canadian Advocacy 2.0: A Study of Social Media Use by Social Movement Groups and Activists in Canada". Retrieved 27 April 2013.